Groningsche

Volksalmanak

1890.

uitgegeven door de Raedt- en Vijnbazen
te Groningen.

Erven B. van der Kamp. Groningen.
1889.

T 37-27

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0206 6725

GRONINGSCHE VOLKSALMANAK.

Gravure vervaardigd naar een portret door J. H. Egenberger met behulp van photographische opname door F. J. von Kolkow.

4865 I
F 121

GRONINGSCHE VOLKSALMANAK

VOOR

1890.

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS, TAAL- EN LETTERKUNDE

DER PROVINCIE GRONINGEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Mr. J. A. FEITH,

COMMIES-CHARTERMEESTER BIJ HET OUD-ARCHIEF IN GRONINGEN,

EN

Mr. J. E. HEERES,

ADJUNCT-COMMIES BIJ HET RIJKS-ARCHIEF TE 'S GRAVENHAGE.

GRONINGEN, ERVEN B. VAN DER KAMP.
1889.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK 'S GRAVENHAGE.

Gedrukt bij Erven B. van der Kamp, Groningen.

Een enkel woord vooraf.

Een woord van dank, een woord tot inlichting.

Het eerste gericht tot de inteekenaren op ons Jaarboekje, wier betrekkelijk aanzienlijk getal ons en den uitgever in staat heeft gesteld het in den Prospectus toegelicht voornemen uit te voeren en aan den Groningschen Volksalmanak een levensduur van minstens drie jaren heeft verzekerd. Niet minder tot de inzenders der bijdragen, die onze taak zoo aanmerkelijk hebben veraangenaamd en vergemakkelijkt en wier pennevruchten ons de hoop doen koesteren, dat ons Jaarboekje niet geheel zonder recht van meespreken een bescheiden plaats naast zijn collega's

kan gaan innemen. Wij houden ons voor de volgende jaargangen ten zeerste bij hen en anderen aanbevolen, ook voor opstellen van taal- en letterkundigen aard.

Ten slotte een woord tot inlichting. De ingezonden stukken, welke naar ons oordeel voor plaatsing in aanmerking kwamen, lieten wij ten aanzien van inhoud en spelling geheel voor rekening der schrijvers, ofschoon wij, waar het o. i. pas gaf, een opmerking niet achterwege hebben gelaten.

Moge dezen eersteling een goed onthaal, een welwillende beoordeeling ten deel vallen.

De Redactie.

Januari.	Februari.	Maart.
1 Woensdag.	1 Zaterdag.	1 Zaterdag.
2 Donderdag.		
3 Vrijdag.	2 Zondag. 5.	2 Zondag. 9.
4 Zaterdag.	3 Maandag.	3 Maandag.
	4 Dinsdag.	4 Dinsdag.
5 Zondag. 1.	5 Woensdag. V. M.	5 Woensdag
6 Maandag. V. M.	6 Donderdag.	6 Donderdag. V. M.
7 Dinsdag.	7 Vrijdag.	7 Vrijdag.
8 Woensdag.	8 Zaterdag.	8 Zaterdag.
9 Donderdag.		
10 Vrijdag.	9 Zondag. 6.	9 Zondag. 10.
11 Zaterdag.	10 Maandag.	10 Maandag.
	11 Dinsdag.	11 Dinsdag.
12 Zondag. 2.	12 Woensdag. L. K.	12 Woensdag.
13 Maandag.	13 Donderdag.	13 Donderdag.
14 Dinsdag. L. K.	14 Vrijdag.	14 Vrijdag. L. K.
15 Woensdag.	15 Zaterdag.	15 Zaterdag.
16 Donderdag.		
17 Vrijdag.	16 Zondag. 7.	16 Zondag. 11.
18 Zaterdag.	17 Maandag.	17 Maandag.
	18 Dinsdag.	18 Dinsdag.
19 Zondag. 3.	19 Woensdag. N. M.	19 Woensdag.
20 Maandag.	**Z. M. de Koning verjaart.**	20 Donderdag. N. M.
21 Dinsdag. N. M.	20 Donderdag.	21 Vrijdag.
22 Woensdag.	21 Vrijdag.	22 Zaterdag.
23 Donderdag.	22 Zaterdag.	
24 Vrijdag.		23 Zondag. 12.
25 Zaterdag.	23 Zondag. 8.	24 Maandag.
	24 Maandag.	25 Dinsdag.
26 Zondag. 4.	25 Dinsdag.	26 Woensdag.
27 Maandag. E. K.	26 Woensdag. E. K.	27 Donderdag.
28 Dinsdag.	27 Donderdag.	28 Vrijdag. E. K.
29 Woensdag.	28 Vrijdag.	29 Zaterdag.
30 Donderdag.		
31 Vrijdag.		30 Zondag. 13.
		31 Maandag.

April.	Mei.	Juni.
1 Dinsdag.	1 Donderdag.	1 Zondag. 22.
2 Woensdag.	2 Vrijdag.	2 Maandag.
3 Donderdag.	3 Zaterdag.	3 Dinsdag. V. M.
4 Vrijdag.		4 Woensdag.
5 Zaterdag. V. M.	4 Zondag. 18. V. M.	5 Donderdag.
	5 Maandag.	6 Vrijdag.
6 Zondag. 14.	6 Dinsdag.	7 Zaterdag.
7 Maandag.	7 Woensdag.	
8 Dinsdag.	8 Donderdag.	8 Zondag. 23.
Prinses Sophia verjaart.	9 Vrijdag.	9 Maandag. L. K.
	10 Zaterdag.	10 Dinsdag.
9 Woensdag.		11 Woensdag.
10 Donderdag.	11 Zondag. 19. L. K.	12 Donderdag.
11 Vrijdag.	12 Maandag.	13 Vrijdag.
12 Zaterdag. L. K.	13 Dinsdag.	14 Zaterdag.
	14 Woensdag.	
13 Zondag. 15.	15 Donderdag.	15 Zondag. 24.
14 Maandag.	16 Vrijdag.	16 Maandag.
15 Dinsdag.	17 Zaterdag.	17 Dinsdag. N. M.
16 Woensdag.		18 Woensdag.
17 Donderdag.	18 Zondag. 20. N. M.	19 Donderdag.
18 Vrijdag.	19 Maandag.	20 Vrijdag.
19 Zaterdag. N. M.	20 Dinsdag.	21 Zaterdag.
	21 Woensdag.	
20 Zondag. 16.	22 Donderdag.	22 Zondag. 25.
21 Maandag.	23 Vrijdag.	23 Maandag.
22 Dinsdag.	24 Zaterdag.	24 Dinsdag.
23 Woensdag.		25 Woensdag. E. K.
24 Donderdag.	25 Zondag. 21.	26 Donderdag.
25 Vrijdag.	26 Maandag. E. K.	27 Vrijdag.
26 Zaterdag.	27 Dinsdag.	28 Zaterdag.
	28 Woensdag.	
27 Zondag. 17. E. K.	29 Donderdag.	29 Zondag. 26.
28 Maandag.	30 Vrijdag.	30 Maandag.
29 Dinsdag.	31 Zaterdag.	
30 Woensdag.		

Juli.	Augustus.	September.
1 Dinsdag.	1 Vrijdag.	1 Maandag.
2 Woensdag. V. M.	2 Zaterdag.	2 Dinsdag.
3 Donderdag.	**H. M. de Koningin verjaart.**	3 Woensdag.
4 Vrijdag.		4 Donderdag.
5 Zaterdag.	3 ZONDAG. 31.	5 Vrijdag.
Prinses Marie verjaart.	4 Maandag.	6 Zaterdag. L. K.
	5 Dinsdag.	
6 ZONDAG. 27.	6 Woensdag.	7 ZONDAG. 36.
7 Maandag.	7 Donderdag. L. K.	8 Maandag.
8 Dinsdag.	8 Vrijdag.	9 Dinsdag.
9 Woensdag. L. K.	9 Zaterdag.	10 Woensdag.
10 Donderdag.		11 Donderdag.
11 Vrijdag.	10 ZONDAG. 32.	12 Vrijdag.
12 Zaterdag.	11 Maandag.	13 Zaterdag.
	12 Dinsdag.	
13 ZONDAG. 28.	13 Woensdag.	14 ZONDAG. 37. N. M.
14 Maandag.	14 Donderdag.	15 Maandag.
15 Dinsdag.	15 Vrijdag. N. M.	16 Dinsdag.
16 Woensdag.	16 Zaterdag.	17 Woensdag.
17 Donderdag. N. M.		18 Donderdag.
18 Vrijdag.	17 ZONDAG. 33.	19 Vrijdag.
19 Zaterdag.	18 Maandag.	20 Zaterdag.
	19 Dinsdag.	
20 ZONDAG. 29.	20 Woensdag.	21 ZONDAG. 38. E. K.
21 Maandag.	21 Donderdag.	22 Maandag.
22 Dinsdag.	22 Vrijdag.	23 Dinsdag.
23 Woensdag.	23 Zaterdag. E. K.	24 Woensdag.
24 Donderdag.		25 Donderdag.
25 Vrijdag. E. K.	24 ZONDAG. 34.	26 Vrijdag.
26 Zaterdag.	25 Maandag.	27 Zaterdag.
	26 Dinsdag.	
27 ZONDAG. 30.	27 Woensdag.	28 ZONDAG. 39. V. M.
28 Maandag.	28 Donderdag.	29 Maandag.
29 Dinsdag.	29 Vrijdag.	30 Dinsdag.
30 Woensdag.	30 Zaterdag. V. M.	
31 Donderdag. V. M.		
	31 ZONDAG. 35.	
	H. K. H. Prinses Wilhelmina verjaart.	

October.	November.	December.
1 Woensdag.	1 Zaterdag.	1 Maandag.
2 Donderdag.		2 Dinsdag.
3 Vrijdag.	2 Zondag. 44.	3 Woensdag.
4 Zaterdag.	3 Maandag.	4 Donderdag. L. K.
	4 Dinsdag. L. K.	5 Vrijdag.
5 Zondag. 40. L. K.	5 Woensdag.	6 Zaterdag.
6 Maandag.	6 Donderdag.	
7 Dinsdag.	7 Vrijdag.	7 Zondag. 49.
8 Woensdag.	8 Zaterdag.	8 Maandag.
9 Donderdag.		9 Dinsdag.
10 Vrijdag.	9 Zondag. 45.	10 Woensdag.
11 Zaterdag.	10 Maandag.	11 Donderdag.
	11 Dinsdag.	12 Vrijdag. N. M.
12 Zondag. 41.	12 Woensdag. N. M.	13 Zaterdag.
13 Maandag. N. M.	13 Donderdag.	
14 Dinsdag.	14 Vrijdag.	14 Zondag. 50.
15 Woensdag.	15 Zaterdag.	15 Maandag.
16 Donderdag.		16 Dinsdag.
17 Vrijdag.	16 Zondag. 46.	17 Woensdag.
18 Zaterdag.	17 Maandag.	18 Donderdag. E. K.
	18 Dinsdag.	19 Vrijdag.
19 Zondag. 42.	19 Woensdag. E. K.	20 Zaterdag.
20 Maandag.	20 Donderdag.	
21 Dinsdag. E. K.	21 Vrijdag.	21 Zondag. 51.
22 Woensdag.	22 Zaterdag.	22 Maandag.
23 Donderdag.		23 Dinsdag.
24 Vrijdag.	23 Zondag. 47.	24 Woensdag.
25 Zaterdag.	24 Maandag.	25 Donderdag.
	25 Dinsdag.	26 Vrijdag. V. M.
26 Zondag. 43.	26 Woensdag. V. M.	27 Zaterdag.
27 Maandag.	27 Donderdag.	
28 Dinsdag. V. M.	28 Vrijdag.	28 Zondag. 52.
29 Woensdag.	29 Zaterdag.	29 Maandag.
30 Donderdag.		30 Dinsdag.
31 Vrijdag.	30 Zondag. 48.	31 Woensdag.

Korte kroniek van provincie en stad Groningen.

1 Januari — 1 November 1889.

1 Januari.	Het nieuwe jaar met bazuingeschal van den Martinitoren begroet.
12 Januari.	Meeting in de Harmonie te Groningen, alwaar de afgevaardigden Mr. S. van Houten en Mr. J. D. Veegens optreden.
13 Januari.	† Jhr. Mr. J. D. Lewe Quintus en † Mr. W. de Sitter, oud-burgemeester van Groningen.
2 Februari.	Z. M. de Koning verleent aan de gemeente Grootegast als gemeentewapen het oude wapen van het landschap Langewold.
14 Februari.	Onder vele blijken van belangstelling viert J. J. A. Goeverneur zijn tachtigsten verjaardag.
16 Februari.	De raad der gemeente Groningen besluit het oude gebouw der Vischbanken af te breken. De mannen der stadsreiniging zullen van helmen en uniformkleeding worden voorzien.
27 Februari.	Benoemd tot lid der Gedeputeerde Staten J. Schilthuis U.G.z.
15 Maart.	† Prof. Dr. J. P. van Braam Houckgeest.
16 Maart.	De heer W. A. Scholten te Groningen verzoekt den raad dier gemeente eene overdekte markt te mogen bouwen en deze aan de gemeente Groningen ten geschenke te mogen aanbieden.
18 Maart.	† J. J. A. Goeverneur.
19 Maart.	Oproerige beweging te Sappemeer onder de werklieden der fabrieken van den heer Scholten.
23 April.	Herdenking van den 50jarigen ambtsloopbaan aan het archief te Groningen door Mr. H. O. Feith.
	Herdenking van het 25jarig wethouderschap der gemeente Groningen door Mr. S. M. S. Modderman.
5 Mei.	Het 110jarig bestaan van het barbierscompact te Groningen feestelijk herdacht.
7 Mei.	Opening der schilderijententoonstelling van het genootschap „Pictura".
12 Mei.	De veertigjarige regeering van Z. M. den Koning Willem III wordt in de prov. Groningen alom feestelijk herdacht, vooral te Veendam.
21 Mei.	Z. M. de Koning verleent aan de gemeente Winsum als gemeentewapen het oude wapen van het landschap Hunsingo.
27 Mei.	Zware hagelslag vernielt de veldgewassen in de nabijheid van Uithuistermeeden, Spijk en in den Stadspolder.
28 Mei.	Het voortdurend prachtige zomerweder is oorzaak, dat reeds op dezen datum hooi wordt geoogst.
30 Mei.	† Mr. D. R. Wijckerheld Bisdom, oud-kantonrechter te Groningen.
20 Juni.	Aanvang van de groote herstelling van den Martinitoren.
22—23 Juni.	Groote jaarlijksche harddraverij te Winsum—Obergum.
3 Juli.	Negentiende Noordel. Evangel. Zendingsfeest te Winschoten.
10 Juli.	Door de Prov. Staten wordt aangenomen het voorstel van de h.h. L. H. Dijkhuis, D. L. Broekema, J. Doornbosch, J. M. Wieringa en H. H. Buining tot het instellen van een onderzoek naar den financieelen en socialen toestand van de gemeenten in deze provincie, om daarover te rapporteeren aan de Prov. Staten.
	De Prov. Staten besluiten tot de oprichting van de waterschappen Arwerd (gemeente Bierum), Hoop op Beter (gem. Veendam) en de Waterkampen (gem. Noordbroek) en tot opheffing van de waterschappen Noordzijde en Eendracht (gem. Veendam).
12 Juli.	Feestelijke herdenking van het 25jarig bestaan der Rijks Hoogere Burgerschool te Groningen.

13 Juli.	Gymnastiekconcours te Veendam.
14 Juli.	Het gebouw door de Israëlitische vereeniging „Ets Haiyim" (Bouw des Levens) in de Folkeringestraat, opgericht en bestemd om te dienen tot leerschool voor godsdienstig onderwijs, op plechtige wijze ingewijd.
22 Juli.	Eerste markt van luxepaarden te Groningen. Serenade gebracht aan Mr. J. N. A. Bucaille ter gelegenheid van diens herbenoeming als burgemeester van Groningen.
23 Juli.	Hevige windhoos te Beerta en Winschoten.
24 Juli.	Opening der tentoonstelling van paarden, rijtuigen enz. en van bloemen, planten enz. op de Vischmarkt te Groningen.
25 Juli.	De Duitsche centrale veencommissie bezoekt dit gewest om kennis te nemen van onzen veenkolonialen landbouw.
4 Augustus.	Sluiting der hippique feesten.
24 Augustus.	Opening der nieuwe dubbele schietbanen in de voormalige linie van Helpman.
25 Augustus.	Eerste onderlinge wedstrijd van de Noordelijke Schutterijkaderbond te Groningen.
28 Augustus.	Jaarlijksche herdenking van de opheffing van Groningens beleg in 1672. Kermis op de Vischmarkt, harddraverij, vuurwerk.
15 September.	Overreiking bij monde van Mej. L. E. Bucaille namens de Groningsche dames van een bronzen beeld, voorstellende *St. Joris*, aan het Gron. Studentencorps V. a. P.
16 September.	Opening der feesten ter viering van het 55e lustrum van Groningens academie. Reunie van pl.m. 420 deelnemers. Feestrede in dichtregelen door den nog altijd jeugdigen en geestdriftvollen emer. professor W. Hecker.
17 September.	Overdracht van het rectoraat der universiteit aan prof. P. C. Plugge. Redevoering over de nieuwe bactereologie door prof. A. P. Fokker.
18 September.	Maskerade van de leden van het Gron. Studentencorps, voorstellende: „Oranje's bondgenooten in den strijd der zeventien Nederlanden tegen Spanje 1564—1579". Hoofdpersoon Willem van Oranje (A. W. F. H. Sänger). Prachtig weder. Uitstekende orde. Groningen in feestdos.
19 September.	Cour plénière van den prins van Oranje. De algemeene illuminatie van straten en pleinen mislukt wegens het stormachtige weder.
21 September.	De illuminatie van Groningen gelukt thans vrij goed. Einde der lustrumfeesten.
22 September.	† Ds. U. P. Goudschaal, predikant te Scheemda.
25 September.	Inwijding eener tweede kerk der Christel. Gereform. gemeente in de Parklaan te Groningen.
3 October.	Eerste optreden van het nieuw Groningsch Hoogduitsch operagezelschap onder directie van Paul Otto.
6 October.	Feestelijke gedenking van den 70jarigen leeftijd en het vijftigjarig jubileum als industriëel door den heer W. A. Scholten. De beurs als feestgebouw ingericht.
10 October.	Een adres van 13598 handteekeningen voorzien, wordt uit de provincie opgezonden aan de Tweede Kamer ter betuiging van adhaesie aan de belastingvoorstellen—Goeman Borgesius c.s.
19 October.	Uitreiking door Mr. J. N. A. Bucaille der medailles aan de bekroonden van de hippique-tentoonstelling.
26 October.	De raad der gemeente Groningen besluit des Maandagmiddags te één uur een wekelijksche veemarkt te doen houden.

INLICHTINGEN

omtrent enkele openbare inrichtingen te Groningen, welke den beoefenaar of liefhebber van geschiedenis, oudheid-, taal- en letterkunde van de stad en prov. Groningen van dienst kunnen zijn.

Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen.

Bibliothecaris: J. W. G. van Haarst.
Amanuensis: W. J. Gordon.
Custos: H. J. Kars.
1e *Bediende:* B. Ulot.
2e „ A. Nienhuis.

De Bibliotheek is gevestigd in het gebouw in de Zwanestraat en is het geheele jaar door geopend, uitgezonderd des Zondags en op de burgerlijke en academische feestdagen, van 1—4 's namiddags, doch gedurende de groote en kleine vacantiën dagelijks des namiddags van 1—3 uur.

Rijks- of Oud-Archief in Groningen.

Archivaris: Mr. H. O. Feith.
Commies-Chartermeester: Mr. J. A. Feith.
Bode: P. Mus.

Het Archief berust in het gebouw achter het Provinciehuis, ingang in de Snor naast het Telegraafkantoor, en is uitgezonderd Vrijdags, Zaterdags, Zon- en feestdagen voor het publiek geopend elken dag van 's morgens 10—3 uur.

Inlichtingen omtrent het gebruik worden door den Archivaris verstrekt.

Bibliotheek van het genootschap „*Pro Excolendo Jure Patrio*" te Groningen.

Bibliothecaris: Mr. J. A. Feith.

Deze Bibliotheek bevat handschriften en boeken voornl. betrekking hebbende op rechtswetenschap (bovenal oud-vaderlandsch recht, beklemrecht enz.) oudheidkunde en taalkunde en is geplaatst in de achterzaal van de Bibliotheek der rijksuniversiteit en op de dagen en uren als deze geopend. Men vervoege zich bij het personeel der bibliotheek van de rijksuniversiteit.

Bibliotheek van het Statistisch bureau van de provinciale griffie te Groningen.

Commies, chef der afdeeling *Statistiek enz.:* Mr. A. W. Wichers Hoeth.

Deze Bibliotheek bevat werken, voornl. betrekking hebbende op de statistiek van Nederland en andere landen, en op de geschiedenis van de provincie Groningen.

Het bureau is geopend elken werkdag van 9—4 uur.

Provinciaal Kabinet van Oudheden.

Bestuur: Mr. H. O. Feith, *voorz.* en *secret.*
Mr. E. van Loon.
Mr. J. A. Feith.

Het Kabinet, bevattende Germaansche, middeneeuwsche en ook 16e 17e en 18e eeuwsche oudheden, is geplaatst in een achterkamer van het Provinciehuis en op aanvrage bij den concierge elken dag van 9—4 uur te bezien. Toegang vrij.

MENGELWERK.

J. J. A. GOEVERNEUR.

Weinigen zeker zullen er zijn onder onze lezers, die niet weten, waarom het portret vooraan in onzen Groninger Almanak dáár geplaatst is; weinigen, voor wie de man, dien het voorstelt, een onbekende is. Al hebben misschien de meesten hem nooit in eigen persoon aanschouwd — wie was bij de Groningers beter bekend dan de Groninger dichter? En nu deze volksalmanak na langen winterslaap ontwaakt is, juist nadat hij is heengegaan, is het zeker niet ongepast den (*nieuwen*) Eersten jaargang met een woord aan hem gewijd te openen.

Jan Jacob Anthony Goeverneur werd in 1809 op den 14 Februari (den dag van Sint Valentijn, dien zijne vrienden dan ook gaarne bij zijne verjaring herdachten) te Hoevelaken in Gelderland geboren, als zoon van den predikant aldaar, afstammeling uit eene familie van réfugié's, die oorspronkelijk Le Gouver-

neur heette, terwijl zijn moeders stam opklom tot een broeder van den door Bosboom—Toussaint zoo schoon geschilderden „Delftschen Wonderdokter", Jan Jacobsz. Graswinckel. Daar de vader in 1816 een beroep naar Groningen aannam, werd de zoon later kweekeling van onze latijnsche en hoogeschool; aanvankelijk voor de theologie bestemd, ging hij evenwel in de letteren over.

Onder de studenten onderscheidde hij zich al spoedig door zijne dichterlijke gaven en was dan ook een der redacteurs en voornaamste medewerkers van den eersten Groninger studenten-almanak, in 1829 verschenen; de tweede bevatte „het Vliegend schip", dat den naam „Jan de Rijmer" ook buiten de studentenwereld bekend en beroemd maakte. In den derden heette hij: „Jan de Rijmer, soldaat."

De Belgische opstand was uitgebarsten; de compagnie Groninger en Franeker studenten-flankeurs trok 25 November uit, maar hij, die beter nog dan Lulofs of Engelen, haar zanger had kunnen zijn, ontbrak: Goeverneur had, zonder de oproeping van vrijwilligers af te wachten, dienst genomen bij de infanterie.

Brachten de dagen van Hasselt en Bautersem hem het Metalen Kruis aan — de garnizoensdienst in den „gewapenden vrede" deed hem weldra ondervinden,

Dat hij, die rijm'lig van natuur is,
In dienst 't rampzaligst creatuur is.

Zoo spoedig mogelijk keerde hij dan ook tot de studie terug, legde in 1835 het candidaats-, in 1836

het doctoraal-examen in de letteren af; — de promotie bleef achterwege. Hij was, hoewel met den hoogsten lof tot candidaat bevorderd, geen man voor de taalstudie, daarbij den gewonen leeftijd voor de promotie lang voorbij, en hechtte aan den doctorstitel even weinig als aan andere uiterlijkheden (1). Zoo zei hij dan de hoogeschool vaarwel, maar bleef te Groningen wonen en trachtte zich met zijn pen een bestaan te scheppen op de eenige wijze, waarop dit destijds in Nederland mogelijk was en wellicht nog is: als vertaler, van wetenschappelijke geschriften zoowel als romans, van Schlosser (Geschiedenis der 18de eeuw) en van werken van Schwartz, Marryat, Gerstäcker, Frederika Bremer, Andersen. In zijn eigen oogen was zijn beste werk in dit soort Rellstabs „1812", waarover schrijver dezes hem nog 14 dagen vóór zijn dood met genoegen heeft hooren spreken.

Die vertalingen waren destijds te belangrijker, omdat er zoo weinig Nederlanders waren, die Duitsch en nog minder, die Engelsch kenden; maar vooral, omdat Goeverneur daarin door zijn voorbeeld de toen nog algemeene stijfheid en gemaaktheid van schrijftrant bestreed. Nog meer deed hij dit in de werkjes, waardoor Oom Jan in gedachtenis zal blijven, ook wanneer Jan de Rijmer ooit vergeten mocht worden: in zijne Kindergedichten. Zijn ook deze voor een groot deel vertaald, dit is geen reden om ze minder te schat-

(1) Zijn titel »Litt. Hum. Doctorandus« heeft hij slechts eens en toen nog voor de grap gebruikt: op den titel van de Keesiade, dat merkwaardige, uit een minder deftige ontmoeting met een professor ontstane, staaltje van vernuft en van belezenheid in *zeven* litteraturen.

ten, daar zij in lossen natuurlijken kindertoon het oorspronkelijke (van Hey, Hölty, Rückert enz.) altijd evenaren, dikwijls overtreffen. En wat dit zeggen wil blijkt, als men de Fransche vertaling der kindergedichten van onzen J. P. Heije leest, die door hare stijfheid even ongunstig bij het oorspronkelijke afsteekt, als b. v. van Alphen bij Goeverneur. Dat intusschen in den vertaler de dichter niet ten onder was gegaan, bewees naast oorspronkelijke kindergedichten, naast „Wijs en dwaas uit de nalatenschap van Jan den Rijmer" enz. enz. ook menig, vooral luimig, stukjen in zijn in 1843 opgericht tijdschrift: „De Huisvriend. Gemengde lectuur voor burgers in stad en land." Werden deze ook hier door vertaalde bijdragen met veel aangenaams en nuttigs uit den vreemde bekend gemaakt — tevens vonden jeugdige inheemsche talenten er als medewerkers een beter arbeidsveld, dan ergens elders in die dagen. In de Huisvriend immers verschenen voor 't eerst „Ons dorp" van Thineus (L. van Duinen), de schetsen van Frans Tinarlo (R. Koopmans van Boekeren), de liedjes van den werkman-dichter R. Kuitert, de dichterlijke natuurbeschrijvingen van Seymour Mulder en Ilpzema Vinckers, de puntdichten van J. Schepers, de navolgingen van 't Nieuw-Grieksch door prof. Hecker, van 't Duitsch door prof. Lulofs. Daar ook verschenen novellen en verzen van Vlamingen: Conscience, Sleecx, Snieders, Frans de Cort, die, aldus door velen gelezen, zeker het hunne hebben bijgedragen tot de verzoening van Noord en Zuid, door Goever-

neur zelf zoo geestig uitgedrukt, toen hij Conscience, die onder de *Belgische* vrijwilligers had gediend, bij de hulde hem in 1882 gebracht, toeriep:

Conscience! in Eenendertig, had
Ik u toen voor den kop geschoten,
Wat was er dan in Brussels stad
Dit jaar veel minder bier vergoten!

Zoo bracht de Huisvriend jaren lang lezers en medewerkers nut en genoegen; den Hoofdopsteller bracht hij slechts een matig loon, dat geheel dreigde op te houden, toen voor ruim negen jaar de uitgave in andere handen overging, zonder dat *zijne* belangen met één enkel woord herdacht werden.

Maar toen kwam er beweging en gelukkig met duurzame gevolgen: „Goeverneurs Oude Huisvriend" werd opgericht; een aantal nieuwe medewerkers — noemen wij den redacteur „H. van Roordahuizum" (H. Pyttersen, tevens uitgever) en P. J. Troelstra — traden op; de inteekening was zeldzaam algemeen; en door de belangeloosheid van den uitgever kwam de opbrengst geheel ten bate van den ouden dichter.

Oud was Goeverneur intusschen geworden, oud en ziekelijk van lichaam, maar jong nog van hart en geest. Wie hem in de laatste jaren bezocht op de bekende bovenkamer der familie Kerremans, die met zijn ouden oppasser Magnin hem zoo trouw verzorgde, vond hem omringd van boeken, eigen werk of geschenken der schrijvers, en platen, herinneringen van geheel een rijk leven; teekeningen van Verhuell bij zijne gedichten „de Cholera" en „de

stille ronde"; de kleine kopie van zijn levensgroot portret door Egenberger, naar hetwelk de tegenover den titel geplaatste lichtdruk is vervaardigd, de photografie van Kneppelhouts buitengoed en de schilderij van Multatuli's woning te Nieder-Ingelheim, hem op zijn 75sten verjaardag geschonken tegelijk met het portret van Louise Stratenus en de gedichten van pater C. van Meurs — wel een bewijs, hoezeer hij door letterkundigen van de meest uiteenloopende richtingen werd gewaardeerd.

En te midden van dat alles vond de bezoeker een man, die van elk etmaal twintig uren in bed en vier in een armstoel doorbracht, gekweld door ouderdom, zenuwpijn en slapeloosheid — en die toch nog altijd gaarne sprak over oud en nieuw; over den veldtocht van 1831 en over pas verschenen boeken; over zoovele vrienden, die hem in de eeuwigheid waren voorgegaan — en over den kamerheer, die den dank van Koningin Anna Paulowna voor een gedicht kwam overbrengen en hem in zijn kamerjapon aan 't wijn uitpakken vond; een man, die elk jaar nog opnieuw met belangstelling en erkentelijkheid het hem aangeboden pracht-exemplaar van den Groninger studenten-almanak in ontvangst nam — en dien dankbaarheid en vreugde schenen te verjongen, toen op zijn tachtigsten verjaardag een kinderkoor hem toezong:

Onze Jan de Rijmer leef!

en meer dan tweehonderd vrienden en vereerders hem bij monde van Prof. van Hamel een prachtigen leuningstoel en album aanboden.

Hij heeft er weinig genot van mogen hebben. De oude kwaal verergerde; eene nieuwe kwam er bij — den achttienden Maart 1889, 's avonds te zeven ure, had Jan Jacob Anthony Goeverneur opgehouden te lijden.

Eenvoudig als zijn leven was zijne uitvaart. Door de zorg van den heer Winterwerp, hoofd der naburige school, zong hetzelfde kinderkoor een laatst vaarwel, terwijl de kist, met kransen bedekt, werd uitgedragen.

Bij de groeve werd het woord gevoerd door den voorzitter der redactie van den studenten-almanak, door vertegenwoordigers van oude en jonge vrienden en van de werklieden-vereeniging, waarvan „Oom Jan" erelid was — en een gedicht uitgesproken dat, schoon ook reeds elders meegedeeld, hier een niet geheel onwaardig slot moge vormen:

Nog stond de boom en tartte 's winters vlagen,
Al viel 't eens rijke loof
Schier gansch den storm ten roof,
Die 't jonge hout rondom reeds had verslagen.

Nog kwam de blonde jeugd zoo gaarne spelen
Aan zijn bemosten voet,
En luisterde zoo zoet,
Als d' echo nog door 't loover scheen te kwelen.

Nog kwam de jongling daar zich nedervlijen,
Die oor en harte ontving,
Om ze aan herinnering
Van oude dagen dankbaar toe te wijen.

Nog stond de boom, geëerd, geliefd door allen;
Daar, lang met vrees verwacht,
Daar kwam, nog eer men 't dacht,
De rukwind, die den grijzen stam deed vallen.

Maar d' echo van zijn loof is niet verstorven:
Die rolt van oord tot oord
In kinderliedren voort,
Waar kinderharten kloppen, onbedorven.

Ruisch' dan uit eigen mond geen nagalm langer
Van 't oude, jonge lied —
Ons hart vergeet u niet,
U, lang reeds onze, eens onzer kindren zanger!

DR. W. ZUIDEMA.

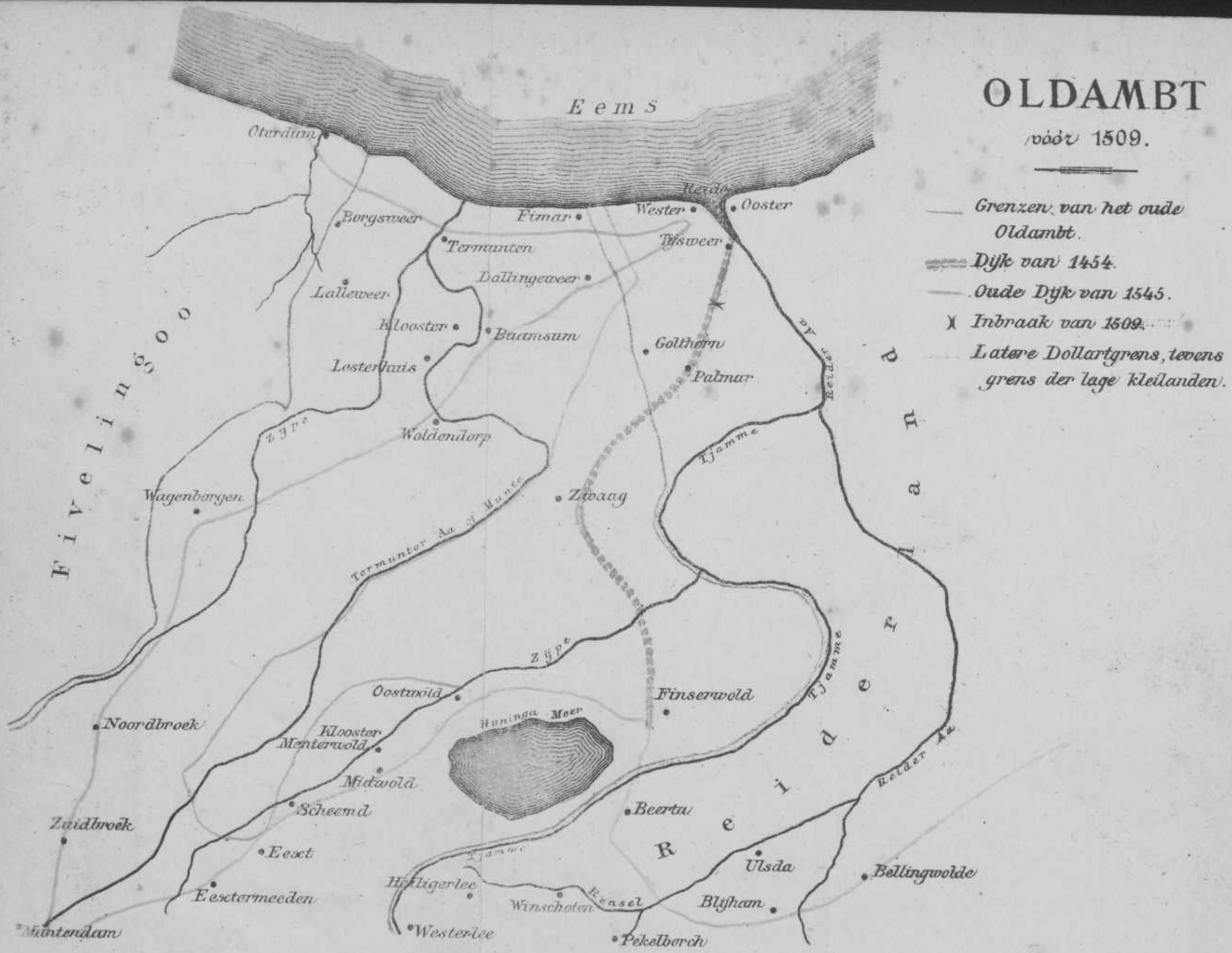
OLDAMBT
vóór 1509.
Grenzen van het oude Oldambt.
Dijk van 1454.
Oude Dijk van 1545.
Inbraak van 1509.
Latere Dollartgrens, tevens grens der lage kleilanden.
Eems
Oterdum
Borgsweer
Fimar
Wester
Reide
Ooster
Termunten
Tijsweer
Dallingeweer
Lalleweer
Klooster
Baamsum
Golthorn
Lesterhuis
Palmar
Zijpe
Woldendorp
Tjamme
Reider Aa
Fivelingoo
Wagenborgen
Zwaag
Termunter Aa of Munte
Zijpe
Oostwold
Finserwold
Tjamme
Noordbroek
Huninga Meer
Klooster
Menterwold
Midwold
Scheemd
Beerta
Zuidbroek
Eext
Tjamme
Ulsda
Bellingwolde
Heiligerlee
Eextermeeden
Winschoten
Rensel
Blijham
Muntendam
Westerlee
Pekelborch
Reiderland
Reider Aa

Het Oldambt in oude tijden.

Fivelgoo strekte zich in vroeger dagen veel verder uit dan tegenwoordig; wat men thans Oldambt noemt, behoorde er oudtijds zeker bij en eerst in de 13de eeuw vormt het oostelijk deel er van onder dien naam een afzonderlijk landschap, dat als *Alda-ombacht*, *Alda-ambacht*, *Althammet*, *Aldampte* of, in het Latijn, *Vetus Praefectura* bekend stond. De naam verklaart zichzelf: *Aldampte* is het oude ambacht, het oude rechtsdistrict. En wanneer men nu weet, dat reeds in de 8ste eeuw een frankische „praefectus" aan de Eems voorkomt, dan kan het niet onwaarschijnlijk meer heeten, dat wij in het Oldambt die oude praefectuur, het oudste aan de Franken onderworpen gebied in het friesche Fivelgoo hebben te zien.

Het oude Oldambt had niet dezelfde grenzen als het tegenwoordige. De Dollart aan de noord- en oostzijde, de ontginning der venen aan de zuidzijde

hebben die grenzen veelszins gewijzigd. Toen in de 15de eeuw de Dollart Reiderland bijna geheel inslikte, voegden zich de weinige nog overgebleven deelen van die ongelukkige streek, die ten oosten eenmaal aan de Eems had gepaald, zich als „vijfde deel van Reiderland" bij het toen nog bijna ongerepte Oldambt: Winschoten, Beerta en Westerlee op de hooge zandgronden in het Z., Reide en nog wat land oostelijk daarvan in het N. worden voortaan bij het Oldambt gerekend, dat weldra ook zijn eigen gebied aangetast zag door het woelende water. De veenkoloniën van de 17de en 18de eeuw brachten in het zuiden, naar de Drentsche zijde, heel wat verandering te weeg. Zoo zien wij thans een Oldambt aanwezig, dat vrij wat van het voormalige verschilt.

Dat voormalige Oldambt dan had ten N. de Eems in haar vroegeren loop, die door de overstroomingen en het afbrokkelen der kust aanmerkelijk gewijzigd is; ten O. werd het van Reiderland gescheiden door de Tjamme, waarvan nog tusschen Nieuw-Beerta en Finsterwolderhamrik een spoor kan aangewezen worden, door de geheel verdwenen Zijp en de Reider Ee, ongeveer waar nu het Groote Gat in den Dollart ligt; ten Z. grensde het aan de nog onontgonnen en dus onbewoonde venen; ten W. had het ten naasten bij de tegenwoordige grens. Het zoo omschreven gebied is de streek, waarmede wij ons thans hebben bezig te houden.

Reeds vroeg werd het Oldambt in twee zeer verschillende deelen onderscheiden. Wat nog tegenwoor-

dig Klei-Oldambt heet naar de grondsoort, die er overwegend is, droeg reeds in de 15de eeuw dien naam, waartegenover die van Wold-Oldambt toen al in zwang was voor de zandige boschstreek, die ook thans nog zoo genoemd wordt. Ja, twee eeuwen vroeger (omstreeks 1280) vinden wij reeds onderscheid gemaakt tusschen Mentena of Menterna en Menterawolde, beiden hun naam ontleenend aan het riviertje de Mente of Munte, waarnaar ook Termunten en Muntendam heeten en dat voor een deel den loop zal gehad hebben van het door vergraving en kanalisatie daaruit gevormde Termunterzijldiep. (1)

Op de vruchtbare klei woonde de landbouwende en veeteelende bevolking, sinds onheugelijke tijden gevestigd op de tegen de overstroomingen opgeworpen wierden of terpen, die thans nog in de dorpen om en bij Termunten middelpunten van bewoning uitmaken. Zij verbouwde er blijkens de berichten, die de kroniek van het Fivelingooërklooster Wittewierum uit de 13de eeuw ons verschaft, zomer- en winterkoren, rogge en gerst, boonen en erwten; appel- en pereboomen leverden hunne vrucht, lelie en roos hare bloemen; koeien en schapen graasden er op de gemeenschappelijke dorpsweide, paarden en ossen werden ook voor den uitvoer gefokt.

Zeer afwijkend van haar was de bevolking der „wolden", door de vrome abten van genoemd kloosster als woester en onbeschaafder geschetst; roofzuch-

(1) Een overblijfsel is nog de »Oude Ae« bij Termunten.

tig en plunderziek, maakte zij gebruik van iedere gelegenheid, die zich aanbood om de broeders van de klei te benadeelen. Vooral de tallooze inbraken van de nog niet sterke zeedijken openden den „silvani" of „woldmen" (1) de kans op voordeel. Als de ongelukkige geteisterde bevolking van de laaggelegen klei (vooral de streek bij Oostwold en die bij Zuid- en Noordbroek wordt als zeer laag genoemd) voor het telkens binnendringende zeewater de vlucht nam naar de hooger gelegen woudstreken, beroofde hen soms de onmeedoogende woudman van de have, die zij nog had kunnen medesleepen, en vergrootte zoo nog het ongeluk. En zoo men de vluchtelingen dan al ongemoeid liet; als het water weggeloopen was en de landbouwers hunne hoeven weder opzochten, leverde de mislukking van den oogst, de tijdelijke onbruikbaarheid der landerijen ten gevolge van het zoute zeewater, de ziekten onder menschen en vee den woudbewoners de gelegenheid om hunne waren duur aan den man te brengen.

Maar niet alleen de doorbraken der zeedijken teisterden de bevolking van de klei. De waterafvoer van de landerijen was in het algemeen in de 13de eeuw nog slecht geregeld: de genoemde klooster-kroniek spreekt van overstrooming ten gevolge van zware regens, die soms het water op de landerijen deden rijzen tot eene hoogte, die de overstrooming door de zee placht te bereiken. De talrijke kleine stroompjes en

(1) Woldendorp, oudt. Woldmęndorp, heet naar hen.

riviertjes, die het Oldambt vóór het ontstaan van den Dollart doorsneden en waarvan thans nog in den Dollartgrond in „rieten", „geulen" en „maren" sporen gevonden worden, zwollen bovendien in voor- en najaar geregeld aan en traden buiten hunne oevers, de naburige landerijen wederom overstelpend.

Denkt men bij dit alles nog aan de groote onveiligheid, het gevolg van de nog weinig geregelde werking van het landsbestuur; aan de tallooze veeten van adellijke en niet-adellijke geslachten; aan de strooperijen van zee- en landroovers van de zijde van de Eems en van Fivelgoo, dan zal men zich den toestand van het Oldambt in de 13de eeuw niet rooskleurig kunnen voorstellen, al hooren wij van handelsverdragen tusschen Groningen, de betrekkelijk rijke handelsstad in de buurt, en de bewoners van „Mentena" en „Menterawolde", (1) zelfs van handelsbetrekkingen met Hamburg (2), welks schepen de Eems bezochten en de goederen uit de Oostzeelanden hier ten verkoop boden. Vooral de inbraken moeten uiterst schadelijk geweest zijn en hoofdzakelijk daaruit meen 'ik het te moeten verklaren, dat men oudtijds in de laaggelegen en daardoor ieder oogenblik aan overstrooming blootgestelde landen geen dorpen vindt dan op de wierden in het noorden en op de grens der woudstreken in het zuiden, zuidwesten en zuidoosten van het Oldambt. Er mochten verspreide houten hoeven, schuren en

(1) Driessen, Monum. Groningana I, 43 en 50, van 1283 en 1287.

(2) Aldaar. I, 183, van 1347. Ook later, omstreeks 1400, tot het verval der Hansa in deze streken (1450) hoort men veel van Hamburger kooplieden.

stallen gevonden worden, voor de vorming van grootere verzamelingen van huizen met duurzame steenen gebouwen was het voortdurende gevaar te groot.

Klei- en woudbewoners beiden waren Friezen, spraken de friesche taal, hadden friesch recht. Reeds in de dagen, toen de Romeinen aan de Eemsmonding verschenen, en wel bepaaldelijk tusschen de jaren 14 en 16 van onze jaartelling, toen de Romeinsche veldheer Germanicus van den Eemsmond uit de opgestane Germanen bevocht, met zijne vloten de Eems opzeilde en langs de oevers dier rivier den weg naar het zuiden zocht, moeten Friesche stammen in deze streken gewoond hebben. Overblijfselen van bewoning uit die oude tijden komen nu en dan nog uit den grond der wierden te voorschijn, sprekende bewijzen van den invloed der beschaafdere Romeinen op de woeste mannen van het Noorden.

Langer dan drie eeuwen heeft ook in deze afgelegen gewesten de stroom der Romeinsche beschaving onder de Friezen gewerkt. In de vierde eeuw n. C. werd de Romeinsche macht in de Rijnstreken en ten noorden daarvan gebroken door de invallen der vrije Germanen, die zich Franken noemden; de betrekkelijke veiligheid, die men ook hier aan de Eems had genoten, maakte plaats voor strijd en gevaar, getuige de vondsten van in den grond begraven munten, in groote hoeveelheden bijeen — de herinnering aan een tijd, toen alle bezit een gevaar was.

Sedert waren de Friezen vrij. Hunne zonen dienden niet meer in de Romeinsche legers; hunne ossen

behoefden geen schatting van huiden te leveren; geen Romeinsche ambtenaren verschenen meer onder hen. Maar weldra kwamen de aan de Maas- en Rijnoevers en verder zuidelijk gevestigde Franken onderwerping eischen. Eeuwen lang streden de Friezen tegen dezen voor hunne onafhankelijkheid, zoowel als voor hun geloof: want de Franken oorloogden niet alleen om te onderwerpen maar ook om te bekeeren tot het christelijk geloof, dat zij zelf pas hadden omhelsd. Diep in de achtste eeuw was het land ten O. van de Lauwers nog heidensch. Tijdens Gregorius van Utrecht, die het werk van den 755 vermoorden Bonifacius te Dokkum voortzette, spreekt men van de Lauwers als „de grens tusschen christelijke en heidensche Friezen." Maar hij en anderen, vooral de heilige Ludger, de bekeerder van de Eemslanden, slaagden er in om velen voor het christelijk geloof te winnen; de laatste werd omstreeks 780 door Karel den Groote in onze landen tusschen Lauwers en Eems met het bekeeringswerk belast. Daar Ludger omstreeks 805 als bisschop van Munster optrad, werden toen ook de genoemde landen, waar hij een groot deel van zijn leven had doorgebracht, met zijn bisdom vereenigd en bleven — in onderscheiding van het geheele overige land benoorden den Rijn, dat in kerkelijk opzicht onder Utrecht behoorde — tot het midden der 16de eeuw een deel van het Munstersche bisdom.

De Munstersche bisschop had evenwel steeds de grootste moeite om zijn geestelijk gezag in deze afgelegen friesche streken te handhaven. In de reeds

herhaaldelijk genoemde kroniek van het naburige klooster Wittewierum vinden wij melding gemaakt van een gemeenschappelijken strijd van de landen aan de Eems tegen den bisschop van Munster. Vijf jaren lang, van 1271 tot 1276, bleven zij zich verzetten tegen zijne aanspraken en werden slechts met groote moeite er toe gebracht zich weder met hem te verzoenen door den beroemden *Bisschopszoen* van 1276 (1), waarbij de bisschoppelijke rechtspraak, de verhouding van geestelijken tot leeken, daarnaast ook de handelsbetrekkingen tusschen de Friezen aan de Beneden-Eems en de Saksen in de Westfaalsche streken werden geregeld.

Ook na deze verzoening was de macht van den Munsterschen bisschop in de friesche gouwen niet groot. Het eigenlijke gezag op kerkelijk gebied berustte er niet bij den bisschop of zijn plaatsvervanger, den officiaal, hoewel een van beiden geregeld jaarlijks het geestelijke gericht, de „zeend" (2) kwam houden en overeenkomsten, „zeendbrieven", met de verschillende distrikten de geestelijke rechten van den bisschop nader regelden. De macht in de kerkelijke zaken over w e r e l d l i j k e personen berustte er feitelijk bij de *dekens* of *proosten* in de dekanaten van Friesland, machtige heeren van adellijke afkomst, die — rechtstreeks tegen de kanonieke regelen der Kerk in — gehuwd waren niettegenstaande hunne kerkelijke betrekking, en deze laatste

(1) Bij Friedlaender, *Ostfr. Urkundenbuch I*, 23.

(2) Zeend = synode, (kerkelijke) vergadering. Het daar gesproken recht heet »zeendrecht«.

als een erfgoed op hunne erfgenamen overbrachten. Meermalen kwam het voor, dat knapen als dekens optraden en door den bisschop als zoodanig erkend werden! Het Oldambt behoorde onder het dekanaat van Farmsum, waar in de 15de en 16de eeuw — misschien reeds vroeger — de familie Ripperda deze waardigheid bezat en haar uitoefende volgens den Farmsummer zeendbrief van 1325, natuurlijk niet zonder herhaalde moeielijkheden met de bewoners van hun dekanaat, die zich met reden beklaagden over afpersingen en onrecht, door de machtige dekens gepleegd.

Niet onder deze dekens stonden de geestelijken van het Oldambt, onder wie de monniken van het 1259 door twaalf broeders uit Aduard gestichte „Grysemonckenklooster", eerst bij Midwolde, daarna sedert 1299 bij Termunten gevestigd, de eerste plaats innamen. Deze monniken van de Cisterciënser orde en de nonnen van Menterwolde van dezelfde orde, namen in het Oldambt eene zeer geëerde positie in. Zij waren de dragers der Middeleeuwsche beschaving in het Oldambt, maar van hunne lotgevallen en hunne werkzaamheid weten wij zoo goed als niets, daar de oude aanteekeningen en registers van deze kloosters in den hervormingstijd verloren zijn gegaan. Alleen zien wij in de 14de en 15de eeuw de abten van Termunten of Menterna naast de edelen des lands in belangrijke zaken optreden; in het klooster werden meermalen belangrijke verdragen gesloten.

Kwam zoo het gezag in geestelijke zaken grootendeels

erfelijk in handen van aanzienlijke adellijke familiën — reeds voor de 12de eeuw kunnen wij dit in het dekanaat Farmsum constateeren — hetzelfde verschijnsel zien wij zich ontwikkelen in zaken van wereldlijk bestuur.

Hoe het vóór Karel den Groote in de friesche streken daarmede gesteld was, kunnen wij bij gebrek aan bronnen niet meer nagaan. Evenmin voor den tijd, toen de Noren ook hier hunne vreeselijke plundertochten deden, waartoe de breede Eemsmonding eene geschikte gelegenheid bood. Voor den lateren tijd evenwel is het bewezen, dat ook in Friesland, gelijk elders in de landen van het groote Frankenrijk, Graven namens den Koning het bewind voerden. Dergelijke Graven vinden wij voor de streken tusschen Eems en Lauwers nog in de 11de eeuw, toen het aanzienlijke saksische geslacht der markgraven van Meissen deze en andere friesche landen onder zijne heerschappij had. Dit geslacht is onder koning Hendrik IV van Duitschland omstreeks 1080 te gronde gegaan en zijne erfenis in Ooster- en Westergoo, in Overijsel en Drente werd aanvaard door de bisschoppen van Utrecht en de graven van Holland, terwijl tusschen Lauwers en Eems sedert dien tijd geene graven meer voorkomen. Noch de aartsbisschoppen van Bremen, die eerst de rechten der Meisseners over deze streken verkregen, noch de graven van Gelre, die er op het einde der 13de eeuw van den Duitschen koning de grafelijke waardigheid ontvingen, schijnen hier zelfs voor korten tijd in

de vestiging van hun gezag geslaagd te zijn.

Zoo bleef Oldambt met Fivelingoo en Hunsingoo vermoedelijk reeds sedert de 12de eeuw aan zichzelf overgelaten en de vrije bewoners dier gouwen beheerden zelf hunne zaken. Iedere friesche gouw vormde toen een kleinen onafhankelijken staat, een „terra", land, distrikt, „zeeland", zooals men het in de oude friesche wetten noemt. In die friesche „zeelanden", die door een gemeenschappelijk bondsbestuur, dat onder den Upstalbôm bij Aurich zijn hoofdzetel had, los werden samengehouden, had in de 13de eeuw — van vroegere tijden weten wij in dit opzicht zoo goed als niets — de friesche adel een overwegenden invloed, eene aanzienlijke en geëerde positie, die hem reeds toen in bestuurszaken als de leidende en heerschende klasse doet verschijnen, naast, ja boven de geestelijkheid van ieder distrikt.

„Etheling" was reeds in overoude dagen de naam van den bezitter van een „ethel", een „heerde", zooals men het beoosten de Lauwers noemde, een vrij erfgoed, niet onderworpen aan de gewone lasten — de „huslotha" of huisbelasting — die elke Fries van vrije geboorte den Koning van het Duitsche Rijk moest opbrengen, maar daarvoor zijn bezitter den plicht opleggend om ten oorlog te trekken en zich daarop voor te bereiden.

Ook hier in Friesland was de adel dus eene militaire kaste, voor den oorlog bestemd. Aan de edele heerden was — in de 13de eeuw tenminste reeds — de rechtspraak verbonden. De ethelingen (lat. nobiles)

heeten behalve *ethelmon*, *herling* ook *hovetling*, *hoofdeling* (lat. capitaneus of capitalis), het laatste de naam, waaronder men ze het best kent.

× Deze klasse was in de latere Middeleeuwen talrijk in Friesland, vooral ten gevolge van de omstandigheid, dat het „ethel" vervreemd en verdeeld kon worden, zoodat de zonen van hoofdelingen ook zelf weder nieuwe adellijke familiën konden stichten.

In de 13de eeuw en later vinden wij in alle belangrijke zaken de hoofdelingen ook in het Oldambt optreden. Zij zijn niet alleen geestelijke maar ook wereldlijke rechters des lands, de *redgers* of *redjeva* (lat. consules) van de „terra"; zij spreken als zoodanig recht volgens de oude friesche rechtsgewoonten, omstreeks dien tijd voor Fivelgoo en het Oldambt opgeteekend in het Fivelingooër en Oldampster Landrecht. (1) Zij treden naast den abt van het klooster op den voorgrond bij het sluiten van verdragen tusschen de „terra" en andere landen of steden. Zij leiden het bestuur van dijken en wegen. Zij maken hunne heerden tot versterkte punten (stinsen), hetzij in de dorpen zelve, hetzij daarbuiten.

Van die hoofdelingen worden omstreeks 1400 in het Oldambt genoemd: de Gockinga's te Zuidbroek, de Houwerda's te Termunten, de Huninga's (2) te Oostwolde, de Ennema's (3) te Midwolda, de Tidinga's te Eext, de Rewelinga's te Woldendorp. Onder hen

---

(1) Uitg. door de HAAN HETTEMA, Dockum 1841.
(2) Huningameer!
(3) Ennemaborch bij Midwolda!

komen omstreeks dien tijd de Gockinga's en de Houwerda's als de aanzienlijksten voor.

In den loop der 14de eeuw moeten de hoofdelingen vooral in de friesche landen in macht en aanzien zeer toegenomen zijn, wat ons ook niet kan bevreemden, wanneer wij ons in herinnering brengen, wat zij honderd jaren vroeger reeds te beteekenen hadden als rechters en bestuurders des lands. Het ontbreken van een hooger, een grafelijk gezag had hun den weg geopend tot eene feitelijke heerschappij over de vrije maar niet adellijke Friezen in hunne omgeving. Op dien weg ontmoetten de leden dezer talrijke klasse overal elkander als mededingers en zoo is het natuurlijk, dat wij reeds in de 13de eeuw de adellijke familiën telkens met elkander in twist vinden, hetzij over rechterlijke ambten, hetzij over huwelijkszaken of andere aangelegenheden; twisten, die aanleiding gaven tot bloedige „veeten" of kleine oorlogen.

In de 14de eeuw waren de onderlinge twisten van den adel zeer hoog geklommen. Gansch Friesland, van het Flie tot de Wezer, verkeerde in een toestand van verwarring en regeeringloosheid. Het was een strijd van allen tegen allen en met gemak onderscheidt zelfs de ongeoefende blik bijna overal bewesten de Eems twee groote partijen: Schieringers en Vetkoopers, wier namen in hunnen oorsprong even onbekend zijn als de onmiddellijke aanleiding tot hare vorming.

De Vetkoopers verbonden zich op het einde der eeuw met buitenlandsche vorsten en wel vooral met den altijd op Friesland loerenden Graaf van Holland,

1354-'89-1402

toen Hertog Albrecht van Beieren, om met zijne hulp, desnoods tegen erkenning van zijne grafelijke waardigheid ook boven hen zelven, de macht in hunne omgeving voorgoed in handen te krijgen.

Zoo zien wij de Houwerda's en Gockinga's, beiden „Vetkooperspartiesluden", aan de eene zijde verbonden met de machtige Oostfriesche hoofdelingen van Aurich uit het geslacht ten Broeke, aan de andere zijde met Hertog Albrecht, streven naar de opperheerschappij in het Oldambt.

Natuurlijk wilden de Oldampsters zelf niet zoo goedschiks berusten in het verlies hunner onafhankelijkheid. Zij zochten en vonden steun bij de stad Groningen, wier eigenbelang mede'oracht de ontwikkeling der macht van den hollandschen Graaf en zijne vrienden in hare omgeving tegen te gaan.

De stad Groningen, oorspronkelijk tot het Saksische Drente behoorend, in 1040 het eerst genoemd, was in de 13de eeuw reeds het middelpunt van handel en verkeer tusschen Lauwers en Eems. Daar kwamen de bewoners van het platteland van noordelijk Drente en van deze streken ter markt, terwijl ook wederkeerig Groninger kooplieden aan de oevers van de Eems verschenen om er hunne waren te slijten. Groninger koren-, Groninger paardenkoopers, Groninger marskramers zijn reeds in de 13de eeuw aan te wijzen. Het is duidelijk, dat Groningen's belang gemoeid was bij het heerschen van orde en veiligheid in de Ommelanden.

Hoewel den bisschop van Utrecht onderdanig, had Groningen door zijne afgelegenheid het reeds vroeg tot feitelijke onafhankelijkheid van den bisschop weten te brengen. Met Drenten en Ommelanders had de steeds in rijkdom en aantal toenemende burgerij meermalen een hevigen strijd te voeren gehad en vooral met de Friezen tusschen Lauwers en Eems stond het „*Sasſche Grijns*" lang op een slechten voet, zeer zeker ook ten gevolge van het verschil van volksaard tusschen Saksen en Friezen. Reeds in de 13de eeuw begon Groningen door handelsverdragen zijne burgers op hunne handelsreizen in de omgeving te beschermen, door overeenkomsten omtrent dijken, zijlen en wegen hare communicatie met de Ommelanden te verzekeren. Zoo ontstond langzamerhand eene betere verhouding en toen nu in het midden der 14de eeuw de Friesche landen gevaar liepen hunne vrijheid te verliezen door de pogingen van de Henegouwsche Graven en de Beiersche Hertogen van Holland ten Z.W., van de oostelijke en „zuydersche" heeren over de Eems, werd Groningen, dat van de zijde van Utrecht dergelijke gevaren voor zichzelf had te vreezen, het middelpunt, waarom zich de Friezen schaarden. Een in 1361 gesloten verdrag tusschen Groningen en de friesche landen tusschen het Flie en Aurich, waaronder ook het Oldambt met name genoemd werd, zou de vrijheid dier landen handhaven door onderlinge aaneensluiting, door gemeenschappelijke handhaving van de oude wetten er de orde en veiligheid bevestigen.

Dit verbond was niet het eerste, door de friesche

landen met dat doel gesloten. Na de grafelijke tijden in Friesland, dus na de 11de eeuw, *zeker* reeds voor de 13de, (1) hadden de friesche landen zulke verbonden gekend. Bij den Upstalbôm, waarvan bij Aurich nog de plaats wordt aangewezen, kwamen de afgevaardigden der friesche „zeelanden" oudtijds bij elkander; de daar gekozen „judices" (rechters) hadden in de 13de eeuw den plicht op te treden als een soort van bondsgericht voor alle friesche landen samen. Meermalen zien wij die „rechters van den Upstalbôm" tusschen Lauwers en Eems de rust herstellen. In 1323 was de oude bond, die in de tweede helft der 13de eeuw zijne kracht verloren schijnt te hebben, hernieuwd, maar ook toen had hij slechts korten tijd stand gehouden, vermoedelijk niet langer dan vier jaren. Het Groninger verdrag van 1361 was weder eene poging om hem te doen herleven, zooals bepaaldelijk in den bondsbrief vermeld staat, nu voor het eerst met hulp der machtige koopstad.

Heeft het verbond de gehoopte gevolgen gehad? Wij weten beter. Groningen was spoedig genoodzaakt zich door afzonderlijke verdragen met enkele landschappen op nieuw den noodigen steun te verschaffen, vooral door het groote verdrag van 1368 met de landen tusschen Eems en Lauwers. Groningen werd nu nog meer dan in 1361 het eigenlijke hoofd dezer landen, waaronder ook het Oldambt weder ge-

(1). In de kroniek van Wittewierum, die uit de 13de eeuw dagteekent, wordt van deze verbonden als van overoude, »antiqua«, gesproken. Zie hierover Richthofen, *Untersuchungen zur Friesischen Rechtsgeschichte I.* Zie ook boven, blz. 19.

noemd wordt; dáár komen jaarlijks tweemaal de opperrechters der landen met die van Groningen samen om in belangrijke zaken recht te spreken volgens de oude wetten, om vergrijpen tegen orde en rust te straffen, om de oude tollen te handhaven, alles bij meerderheid van stemmen.

Terecht heeft men in deze verdragen den grond gezocht van het ontstaan der Groninger „warven", — der algemeene rechtdagen in deze streken — zoo goed als van den toenemenden invloed der stad op de landen tusschen Eems en Lauwers. Voortaan werd in het veilige Groningen door de bewoners dier landen niet alleen markt gehouden, werden er niet alleen inkoopen gedaan, maar er werd ook recht gesproken in zaken van belang, die minder goed ten plattelande konden behandeld worden.

Het spreekt van zelf, dat deze loop der zaken den Ommelander edelen in Friesland tusschen Eems en Lauwers mishaagde en ook daarom behoeft het ons niet te verwonderen, dat zij tegenover dien wassenden invloed der stad steun zochten bij Hertog Albrecht van Beieren, den Graaf van Holland.

In 1398 had deze in zijn oorlog tegen de Friezen belangrijke voordeelen behaald: gansch Friesland bewesten de Lauwers had hem na twee gelukkige veldtochten den 11 Augustus van dat jaar gehuldigd, zijne troepen hadden in de sterkte Ter Luyne (bij Kollum) eene dreigende stelling aan de Lauwers ingenomen, zijne schepen vertoonden zich in de Eems. De voorname Vetkooper edelen tusschen Lauwers en Eems

verzuimden de gunstige gelegenheid niet en lieten zich door Albrecht beleenen met de „terrae", waarin zij woonden. Zoo werden de Onsta's en Eysinga's heeren van Hunsingoo, de Snelgersma's en Wibbena's van Fivelingoo, Widzel ten Broeke en Volkmer Allena van Oostfriesland; zoo lieten ook de Gockinga's en Houwerda's zich met het Oldambt beleenen of, zooals in het daartoe dienende verdrag van 11 Sept. 1398 (1) stond, „met den rechten eygendom der landen van d'Oldeambocht mit allen heerlicheyden, slooten ende gueden" als een „erfleen" begiftigen.

De heerschappij over het Oldambt scheen voor goed aan de beide heeren vervallen te zijn. Tammo Gockinga zou van zijn slot Oosterbroek te Zuidbroek de Wolden beheerschen; Menno Houwerda (2) het Klei-Oldambt van zijn slot de Holm te Termunten.

Inderdaad was het gevaar voor de onafhankelijkheid dezer landen groot. De man, die hier tusschen Eems en Lauwers Albrecht's gezag als het ware vertegenwoordigde, Pieter Reinersz., werd door de edelen in het bezit gesteld van het sterke slot Ten Post, waar hij eene Hollandsche bezetting legde: hij werd door Albrecht zelfs (op zien komen!) beleend met het ambt van grafelijk schout te Groningen, met Humsterland en Middagsterland. De trotsche stad begon met den overweldiger te onderhandelen.

---

(1) Deze verdragen en andere oorkonden van den vroegeren tijd, waaruit dit verhaal is samengesteld, worden grootendeels in het Rijksarchief te Groningen bewaard; zij zijn gedeeltelijk bij Driessen, Monumenta Groningana, gedrukt.

(2) Beide heeren zijn de eersten van hun geslacht, die in de geschiedenis genoemd worden.

Gelukkig voor de Groningers keerde weldra de kans. De Hollandsche benden werden in 1399 reeds weder door de Friezen bewesten de Lauwers verdreven met steun van den bisschop van Utrecht, die in deze benarde omstandigheden zijn gezag binnen Groningen weder een oogenblik erkend zag. Toen eenmaal het gevaar van de Hollandsche zijde verdwenen was, wierpen de Groningers zich ook het Utrechtsche juk weder van den hals, nu met hulp van den Munsterschen bisschop, die zijn ambtgenoot van Utrecht liever niet zoo machtig zag in het Noorden. Onmiddellijk daarop, (1) in 1401, wierpen de stedelingen zich op de Hollanders en de Vetkooper heeren in de Ommelanden, vernielden met hulp der Ommelanders zelf zoowel het door de Hollanders bezette Ten Post, als hunne andere kasteelen, de zetels hunner macht, en deden de sloten der Gockinga's en Houwerda's hetzelfde lot ondergaan met hulp der Oldampster boeren (Maart 1401). Eelt Gockinga, waarschijnlijk de zoon van bovengenoemden Tammo, viel den Groningers in handen en bleef tot zijn dood gevangen.

Van dien tijd af stonden de beide familiën van Gockinga en Houwerda met Groningen op een vijandigen voet, vooral wanneer daar de Schieringer partij — ook onder de burgers vond men die partijnamen — het roer in handen had. Het Oldambt had hevig te lijden onder den veertigjarigen strijd, die toen in de

---

(1) Zie over deze gebeurtenissen de kroniek van den Groninger Benninge, door Mr. J. A. Feith uitgegeven.

Ommelanden tusschen Lauwers en Eems woedde en waarin gewoonlijk de Gockinga's en Houwerda's konden rekenen op den steun der Vetkooper edelen van Westerwolde en Oostfriesland, gelijk de Groningers op die der Oldampster boeren. Nu eens trokken Hayo Addinga, de heer van Westerwolde, en zijne Vetkooper vrienden van over de Eems, geleid door Keno ten Broeke of den beruchten hoofdeling van Leer, Focke Ukena, door Reiderland het Oldambt binnen; dan weder brandden en plunderden de Schieringers van de westzijde. Vooral de nederlaag der Groningers tegenover Focke Ukena bij Oterdum in 1427 is beroemd geworden. Zeeroovers en Hamburger schippers plunderden de Eemsoevers en nestelden zich in Oterdum en Termunten. Kerken en kloosters werden door beide partijen gebrandschat. Zijlen en dijkwerken werden verwaarloosd of verwoest; in 1413 o.a. verbrandde Keno ten Broeke de zijlen van Reiderland, waarop de Groninger Schieringers die van Oterdum, Termunten en Reide door bezetting beschermden. Berucht is het woord van den Reiderlander Tiddo Winninga „dat he niet wolde dycken, eer ende voer de vloet een spietse (1) hoghe over sijn landt solde loepen."

Uit die dagen van strijd dagteekenen een paar oorkonden, die voor de geschiedenis van het Oldambt

---

(1) Speer. Het woord staat in een getuigenis van 1565 omtrent den vroegeren toestand van de Dollartlanden. (STRATINGH en VENEMA, *de Dollart*, blz. 317.)

van belang zijn. Het eerste is een overeenkomst omtrent de dijken van Reiderland en Oldambt van 1420, het tweede een regeling van het rechtswezen van 1428.

Reeds in 1391 was op grond van oude overeenkomsten tusschen de beide landen een verdrag gesloten, natuurlijk door de hoofdelingen van beide zijden, waaronder voor Oldambt Tammo Gockinga van Zuidbroek, Duyrt Sibinga, Hemmo Huninga, Sibo Ennens in Midwolda, Oostwolda en Scheemda, Tyacko Tiddinga in Eexta. Dat verdrag (1) regelde de grenzen der beide landen en het onderhoud en de regeling der waterkeeringen; het werd in 1420 met eenige wijziging vernieuwd en vermeerderd met de bepaling, dat men elkander wederzijds niet meer zou bemoeilijken. Het sluiten van die beide verdragen wijst op gevaar van overstrooming, welk gevaar inderdaad bij de boven aangewezen tijdsomstandigheden geen hersenschim mag heeten, vooral wanneer men let op den grooten watervloed van St. Elizabeth 1421, die op al onze kusten vreeselijke verwoestingen aanrichtte, en talrijke weinig minder ernstige watervloeden in de volgende jaren.

Belangrijk is ook de regeling van het rechtswezen in 1428 (2). De Groningers waren bij Oterdum door

---

(1) Te vinden in het aangeh. werk, blz. 304 vlg.

(2) Gedrukt bij de HAAN HETTEMA, blz. 172 vlg. Beter bij FRIEDLAENDER *Ostfr. Urkundenbuch II*, 729. In de eerste uitgave is het jaartal foutief als 1427 aangegeven.

de Vetkoopers onder den dapperen hoofdeling van Leer, den houwdegen Focke Ukena, geslagen en de Vetkooper edelen trachtten onmiddellijk gebruik te maken van de overwinning door het regelen van de rechtspraak in de landen tusschen Lauwers en Eems, en wel op zulk eene wijze, dat de overwegende invloed van Groningen voor goed zou verdwijnen. In plaats van de „gemenelands warven", sedert 1361 te Groningen gehouden, zou ieder land, ieder distrikt, weder zijne eigene rechtspraak binnen zijne grenzen verkrijgen. De „wisheit elkes landes", d.i. de aanzienlijken en daaronder in de eerste plaats de adel, zouden twee, vier, zes of acht opperrechters kiezen, die dan weder in overleg met de geestelijkheid en de „wisheit van der mente", d.i. de vermogenden en adellijken in elk kerspel, een of twee onderrechters zouden aanstellen om kleinere zaken te berichten. De rechters zouden twee jaar zitting hebben en dan weder op nieuw gekozen kunnen worden. De landen verbonden zich (dit was natuurlijk tegen Groningen gericht) elkander bij te staan tot handhaving hunner vrijheid „dar se nu met Godis genade to komen siin" en der rust in in ieder land. Bij „waternoet" zullen zij elkander helpen. De proosten, die natuurlijk, als tot de aanzienlijke Vetkoopersfamiliën behoorende, onder de Groningsche bedeeling veel van hun recht hadden zien verloren gaan, werden in hunne oude rechten zooveel mogelijk hersteld. Het onderling verkeer zou gebonden zijn aan de oude tollen en lasten, maar overigens niet verhinderd worden. Eindelijk zou het een weinig

onbegrijpelijk en „dyuster" geworden landrecht worden vernieuwd en verduidelijkt tot een „klar vorstandich lantrecht, dat men al verstaen moge." Een paar slotbepalingen stellen nog vast, dat, wie in het Oldambt niet helpen wil om de dijken buiten het Oldambt te slaan, zijn land verbeurt, en schrijven bovendien een paar regelen omtrent den eigendom voor.

Op het bepaalde omtrent de vertaling van het landrecht moeten wij een oogenblik nader letten. Wie het stuk in zijn geheel leest, wordt onmiddellijk getroffen door het feit, dat de taal daarvan niet meer is het friesch van de oudere landrechten van de 13de eeuw, ofschoon toch nog tal van friesche of friesch klinkende woorden er in gevonden worden; zij vertoont een sterke saksische kleur. Die zelfde saksisch gekleurde taal vindt men ook terug in de andere oorkonden voor de landen tusschen Flie en Lauwers van dezen tijd. Hoe later men komt, hoe meer het Friesch verdwijnt, zooals vooral blijkt uit het in 1471 te Midwolde vastgestelde landrecht (1), waarin al zeer weinig friesche vormen meer voorkomen.

Merkwaardig is vooral het tweede deel van dat landrecht, waarin de schrijver mededeelt, dat hij het oude landrecht „van woerden toe woerden in *duyts*" overgezet heeft „soe dat in den *vreesschen* van arfenisse geschreven is". Uit het naschrift op dat tweede deel blijkt, dat de eerste vertaling dagteekent van

(1) Gedrukt in de Werken van het *Gen. Pro Excolendo Jure Patrio, Dl. VI.*

1428 (1) en daar dit juist het jaartal is van de boven beschreven „Focke Ukana Wilkeren" ligt het vermoeden voor de hand, dat wij hier met eene uitvoering van het daarin voorgeschrevene te doen hebben.

In allen gevalle is het duidelijk, dat men in Oldambt en Reiderland de oude friesche taal *toen niet voldoende meer verstond* en dus de invloed der Nederduitsche, Saksische taal reeds in de 14de eeuw vrij sterk geweest moet zijn, wat strookt met het feit, dat de dijkbrief van 1391 ook in die taal is geschreven.

De vraag rijst: hoe is dit gekomen?

Het antwoord op die vraag kan in verband met hetzelfde verschijnsel in Oostfriesland en in de andere gouwen tusschen Eems en Lauwers met eenige waarschijnlijkheid aldus luiden, dat vooreerst de invloed van het Saksische Groningen, de marktplaats van deze streken, groot geweest moet zijn in dit opzicht, gelijk in Oostfriesland die van Oldenburg, Bremen en de Westfaalsche Eemslanden; verder zal men ook aan de vroeg en krachtig ontwikkelde Nederduitsche letterkunde hebben te denken, wier gewrochten ook in deze streken bekend geweest moeten zijn.

In de 15de en 16de eeuw, met den stijgenden invloed van Groningen in de landen tusschen Lauwers en Eems, is het Friesch daar meer en meer op den achtergrond geraakt en ten slotte bijna volkomen verdwenen.

---

(1) Er staat eigenlijk 1327 maar dit jaartal is bepaald foutief; tal van hss. geven 1427, wat overeenkomt met de »Focke Ukana Wilkeren«, die ook op dit jaar gesteld worden maar van 1428 zijn. Het zou ons te ver voeren, deze zaak hier geheel in het breede te behandelen en de juistheid onzer opvatting hier te betoogen.

Maar keeren wij tot het verhaal der geschiedkundige ontwikkeling van het Oldambt terug!

Wanneer aan de „Focke Ukana Wilkeren" al de hand gehouden is — en dit is ten minste voor eenigen tijd waarschijnlijk te achten, daar de hoofdeling zoowel in Oostfriesland als in de omgeving van Appingedam aanzienlijke goederen had en o.a. Winsum, Wijtwert en Oterdum bezat — reeds vóór zijn dood begonnen Groningen en de Schieringers in deze streken weder het hoofd op te steken, vooral toen hij in 1431 in Oostfriesland groote nadeelen begon te lijden. In die dagen trad voornamelijk de Groninger burgemeester en hoofdman Dutmar Rengers op tegen Eppo Gockinga, den zoon en opvolger van Eelt, die zich in later tijd over dezen als zijn grooten vijand beklaagt.

Even vóór Focke's dood, (1) toen zijne macht reeds was gebroken, deed Groningen zich tegen de Gockinga's en Houwerda's in het Oldambt gelden. Het volgde zijne oude politiek en verbond zich in 1435 met — de dorpen in het Woldoldambt, waar toen Eext, Finserwold, Scheemda, Midwolde, Oostwolde, Veenhuizen, de Meden (2), Muntendam, Zuid- en Noordbroek genaamd worden, benevens met Wagenborgen, tegen Eppo Gockinga. Twaalf jaren zou het verbond duren. Men zou elkanders vrijheid beschermen tegenover „Duytse und suydersche" heeren om „fry und friesch" te blijven. De rechtspraak werd weder voor

(1) Hij stierf in Aug. 1435.

(2) Oudtijds gewoonlijk Eexter of Eghister meeden = de weidelanden van Eext genoemd.

grootere zaken naar Groningen overgebracht in de „gemene landeswarf", die vier maal 's jaars in het goede jaargetijde zou bijeenkomen, zou samengesteld zijn uit de rechters van het land en de Groninger „hovetmannen" en zou handelen volgens het oude recht. Alleen vrijwillig zou het Oldambt lasten opbrengen.

Nu is het spoedig met de macht der Gockinga's en Houwerda's gedaan.

1438 ?

Reeds in 1458 worden de sloten van Oosterbroek en Bellingwolde, die aan Eppo Gockinga behoorden, vernield, zijne bezittingen geplunderd, zijn vrouw gevangen genomen, zijne verwanten mishandeld, zijn vee weggedreven. Alleen door bemiddeling van zijn zwager, den machtigen Oostfries Edzard van Grietziel, behield hij zijn goed volgens verdrag nog tot zijn dood in 1444, toen zijne rechten en bezittingen aan de stad Groningen vervielen. Van dezen tijd af oefende de Raad van Groningen feitelijk de heerschappij uit in het Woldoldambt. Alleen de Addinga's in Westerwolde betwistten de stad nog de heerschappij over Bellingwolde en de rest van het „vijfde deel van Reiderland", maar in 1478 werd Eggo Addinga genoodzaakt dat gebied aan den Raad af te staan tegelijk met Winschoten, dat hij van den abt van Corvey in leen had (1).

Van nu af vindt men den „casteleyn" van het Woldoldambt, die daar namens de stad Groningen

---

(1) Winschoten was sedert onheugelijke tijden eene bezitting der beroemde abdij Corvey aan de Wezer.

zetelde, gevestigd in de sterkte Pekelborch, die toen aangelegd werd om de toegangen over het veen te beheerschen; later (1449) vinden wij hem in het toen reeds vrij belangrijke stadje Winschoten zelf, maar niet meer in Zuidbroek, den ouden zetel der Gockinga's, wier naam tijdelijk uit oorkonden en kronieken verdwijnt. Het schijnt, dat de Gockinga's in een deel hunner goederen hersteld zijn; later hadden leden der familie van dien naam *als ambtenaren der stad* nog meermalen het Drostambt over de streek in handen.

Nog erger verging het den Houwerda's. In hetzelfde jaar, dat Eppo Gockinga noodlottig was, viel ook de Holm in Termunten, hoewel nog door Hamburgsche troepen verdedigd en door de Oostfriezen gesteund. De toenmalige bezitter, Aylco ter Munten, de zoon van Menno, vluchtte naar Oostfriesland en is daar vermoedelijk gestorven. Voor zijne weduwe toch en verder voor zijne kinderen traden de Hamburgers en Oostfriezen reeds in 1440 en ook later krachtig in de bres. De stad Groningen had zich van het slot meester gemaakt en er een aanzienlijk burger, Ludeken of Lodewijk Horenken, als „casteleyn" aangesteld. Eerst in 1489 worden de Houwerda's, die toen gedeeltelijk te Uphusen in Oostfriesland, gedeeltelijk te Appingadam gevestigd waren, er toe bewogen om voor 500 guldens aan den Raad van Groningen afstand te doen van alle rechten op de „heerlijkheid" Termunten d.i. op het Klei-Oldambt. De Groninger „casteleyn", in de 16de eeuw Drost genoemd, en — vermoedelijk met het oog op de belangen van

het waterschap — weldra in het slot te Oterdum (1) gevestigd, werd belast met de rechtspraak volgens de oude landrechten en met het beheer der zijlvestenij namens de stad, die dus ook hier de erfenis der trotsche hoofdelingen aanvaardde.

De heerschappij van Groningen in het Oldambt, dus sedert omstreeks 1450 een feit geworden, was voor die streek een geluk. Niet alleen werd het handelsverkeer krachtig bevorderd door de kooplieden der stad, die na 1457 „enen gemenen wech ende ene vrye strate" maakten van Groningen over Duirswolt (d. i. Schildwolde en Slochteren), Woldoldambt en Westerwolde naar het Munstersche en Oostfriesche gebied over de Eems en den eersten weg (in 1522 genoemd) over het Pekelmoeras aanlegden; het plan werd zelfs gevormd om de Eems bij Heede door een groot kanaal met Groningen te verbinden ten behoeve van de scheepvaart op de Munstersche landen. Niet alleen werd door de kleine bezettingen van Oterdum en den Pekelborch de veiligheid bevorderd; maar vooral had het Oldambt ten opzichte van het dijkwezen en de zijlvestenij in het algemeen groote verplichting aan de stad.

× Boven wezen wij reeds met een enkel woord op het groote belang, dat het Oldambt had bij een goede regeling van het dijkwezen, vooral na de groote ver-

(1) Oterdum was omstreeks 1430 in het bezit van Focke Ukena, een belangrijk punt met betrekking tot het Oldambt, omdat hier het westelijk deel daarvan uitwaterde.

warring tijdens de worsteling tusschen Schieringers en Vetkoopers en de hevige watervloeden omstreeks 1421 en 1430. Die watervloeden begonnen allengs groote stukken lands in Reiderland voor goed te bedelven, misschien reeds sedert 1277, het jaartal, waaraan in enkele oude kronieken het ontstaan van den Dollart wordt vastgeknoopt. Vooral echter waren het de genoemde watervloeden van de 15de eeuw, die Reiderland hevig teisterden en ook Oldambt aan de Eemszijde begonnen af te brokkelen. Wij weten, dat het Praemonstratenser klooster Palmar in Reiderland, ongeveer twee uur ten Z.O. van Termunten gelegen, door de monniken en nonnen, die er woonden, in 1447 werd verlaten, blijkbaar wegens de verwoestingen in de onmiddellijke omgeving door het water aangericht; de bezittingen van het klooster werden tusschen de tot dezelfde orde behoorende kloosters te Dokkum en Wittewierum verdeeld. En al bestond Palmar als bewoonde plaats nog omstreeks 1510, de berichten omtrent die plaats wijzen op langzamen ondergang.

Hetzelfde valt te zeggen van de zuidelijk gelegen deelen van Reiderland. Beerta en omgeving; Bellingwolde en Blijham; Winschoten en Westerlee werden blijkbaar in de tweede helft der 15de eeuw door watervloeden van het noordelijk gelegen deel dier landstreek gescheiden en sedert bij het Oldambt gerekend als „vijfde deel van Reiderland" (o.a. in de wetten van 1471).

Deze voorvallen, in de onmiddellijke nabijheid van het Oldambt, strekten den Oldampsters tot waarschu-

wing. Reeds vroeg vormen de dijken en sluizen en waterwegen van het Oldambt een geheel, iets wat men in Holland een waterschap, hier eene zijlvestenij noemt; er wordt in 1391 immers reeds melding gemaakt van een *ouden* brief, die dan *vernieuwd* wordt. In 1391 en 1420 waren het de hoofdelingen uit de voor naamste dorpen, die het dijkwezen regelden. Ook in 1428 is er alleen sprake van „wisheit der meente" en van „prelaten", dus van aanzienlijken en vermogenden, die te zeggen hebben in dijkzaken. Onmiddellijk na den val der hoofdelingen treden de vrije dorpsbewoners weder in hunne rechten; in 1441 verbonden zich „meene meenten" der dorpen van de beide Oldambten om de hand te houden aan de dijken, die onder toezicht zullen staan van een college, gevormd door twee personen uit ieder dorp. Weldra zien wij echter Groninger burgers aan het hoofd van het Oldampster dijkwezen.

In 1454 namelijk treden de Groninger kastelein van het Oldambt, Lodewijk Horenken, en eenige anderen namens de stad Groningen, met de „hoevelingen, richteren ende gemeene meente" van het Oldambt en met de prelaten van Termunten en de nabijgelegen kloosters Wittewierum, Heiligerlee, Golthorn en Oosterwierum in overleg omtrent de dijken, die men leggen zal „tusschen Palmar en Finserwolde" (1). De dijk wordt gelegd volgens gemeenschappelijk vastgestelde

Zie p 35

---

(1) De oude naam is *Finserwolde*, niet *Finsterwolde*. Men had een Oost- en West-Finserwolde.

bepalingen (1). In verband hiermede stonden in 1456 de „hovetlingen, richteren ende mene meente in den Olden Ampte" aan de in het verdrag van 1454 genoemde Groninger regeeringsleden *het zijlvestschap van Oterdum met de visscherij in het Termunterzijldiep voor* 21 *jaar af wegens de groote verdiensten, die zij zich bij het leggen der nieuwe dijken hadden verworven.* De meergenoemde regeeringsleden verkochten hunne rechten reeds in 1469 aan de stad, die sedert de zijlvestenij door haren kastelein te Oterdum deed beheeren.

Het leggen van den dijk van 1454 heeft het Oldambt nog langer dan vijftig jaren tegen het Dollartwater beschermd en de groote verdienste der stad ten opzichte van deze streek, vooral op het gebied van het dijkwezen, kan daarom niet genoeg worden geroemd, al geven wij toe, dat de stad niet geheel belangeloos handelde met het aanvaarden van de opperleiding in deze dingen.

Het Oldambt was dus in de tweede helft der 15de eeuw zoo goed als geheel in handen der stad en de „hovetlingen, richteren ende mene meente" zullen wel niet veel in te brengen gehad hebben. De nieuwe bewerking van het oude landrecht te Midwolde in 1471 spreekt wel niet van Groninger invloed, maar het is niet gewaagd dien ook hier te onderstellen. Wij vinden in de kronieken van dien tijd de Oldampsters medewerken aan de vestingwerken der stad (1469),

(1) Afgedrukt bij STRATINGH en VENEMA, *de Dollart*, maar onnauwkeurig.

medetrekken ten oorlog tegen de Friezen van Oostergoo (1468), onder wie de Groningers toenmaals ook hun gezag trachtten te vestigen.

Dit is de tijd, waarin de politieke macht van Groningen het hoogste toppunt bereikte. Omstreeks 1490 beheerschte de machtige koopstad niet alleen alles, wat tegenwoordig de provincie Groningen uitmaakt, maar ook Oostergoo, waar Dokkum een Groninger kastelein met Groningsche troepen zag heerschen. Westergoo scheen zich weldra onder hare heerschappij te zullen bukken. De stad trachtte zelfs van den Keizer het potestaatschap over geheel Friesland machtig te worden en scheen de vervulling van haren wensch nabij te zijn, toen de Roomsch-Koning Maximiliaan zelf tegenover haar in het krijt trad.

De Roomsch-Koning was in 1491 voorgoed meester geworden in Holland, dank zij de bekwaamheid van zijn grooten veldheer, Hertog Albrecht van Saksen, die de Hoeksche partij zoo goed als vernietigd had. Thans wendde hij den blik weder naar Friesland, zoo lang door de beheerschers van Holland vurig begeerd. Aan Hertog Albrecht van Saksen verleende hij in 1494 het erfpotestaatschap over alle Friesche landen bewesten de Eems. De hevige burgertwisten openden Albrecht den toegang: ingehaald door de Schieringers, zond hij in 1495 zijne landsknechten Friesland binnen. In 1498 had hij het gansche Westerlauwersche land onder den duim en begon ook beoosten dien stroom op te treden.

Tegenover hem zocht Groningen steun bij den oos-

telijken nabuur, Graaf Edzard den Groote van Oostfriesland, en zoo brak er in het noorden een hevige strijd uit, die — gelijk de vorige partijkamp — 40 jaren duurde.

Het ligt niet in ons bestek den loop van dien verwoestenden krijg in alle bijzonderheden na te gaan, maar een deel daarvan zullen wij toch kortelijk moeten beschrijven om de lotgevallen van het Oldambt in die dagen in het licht te stellen.

Edzard de Groote had niet voor niets den Groningers geldelijke en militaire hulp verleend. Hij eischte daarvoor het Oldambt met Bellingwolde en Blijham en maakte zich gereed die streek des noods met geweld te bezetten. Hij nam eene vijandige houding aan tegenover de stad, verbond zich tegen haar met de altijd op hare macht naijverige Ommelander edelen en weldra ook met Hertog Albrecht zelf. Zijne legerbenden maakten zich in 1499 eerst van den Pekelborch, daarna van Oterdum en eindelijk van het sterke Appingedam in Fivelingoo meester; de Oldampsters moesten den Oostfries trouw zweren.

Sedert bleef het land hem onderdanig. Alle pogingen der Groningers om hem en zijne Saksische bondgenooten uit den Dam en Oterdum te verdrijven mislukten. Edzard's drost bleef in Oterdum heerschen en in 1506 zag Groningen zich genoodzaakt, om aan de Saksers te ontkomen, den Oostfrieschen Graaf als heer te huldigen. Het verdrag daarover werd in Termunten gesloten, in het eerwaardige klooster.

Uit Edzard's tijd is ons een stuk (1) overgebleven, dat voor de kennis van den toestand van het Oldambt in zijn dagen van veel gewicht is. Het is eene lijst van lasten, door de verschillende friesche dorpen naar hunnen rijkdom op te brengen aan den Saksischen opperheer, Albrecht's zoon George, die den Oostfrieschen Graaf als zijn stadhouder tusschen Lauwers en Eems erkende. Uit die opgaaf blijkt, dat het Oldambt toenmaals in bloei verre achterstond bij Hunsingoo en Fivelingoo, waar vele dorpen de rijkste van het Oldambt, Winschoten uitgezonderd, verre in welvaart overtroffen.

In Oldambt zelf staan bovenaan in de Wolden: Winschoten met 74 fl., Midwold, Finserwold en Beerta met 57 fl.; dan volgen Noordbroek met 46, Medum met 45, Scheemte met 34, Eext en Zuidbroek met 28, Oostwold met 18 fl.; Westerlee, met 6 fl., beteekent het minst. In de Klei heeft men: Woldendorp met 30, Waegenborge met 20 fl., terwijl Termunten met 13, Reide met 10 en Borgsweer met 9 fl. achteraan komen.

Hoewel Edzard voortdurend eene dubbelzinnige houding aannam, begrepen de Saksers toch weldra, dat hij hun groote mededinger in deze streken was. In 1514 brak tusschen de vroegere bondgenooten een krijg uit, waarbij Appingedam door de Saksers werd belegerd. Het Oldambt werd door de woeste huurlingen overstroomd en gebrandschat, de kerken als ves-

(1) Gedrukt in het *Charterboek van Friesland II*, 66 vlg.

tingen gebruikt, zijlen verbrand en vernield, alles juist zoo als eene eeuw te voren.

Na den val van zijne hoofdvesting Appingedam werd Midwolde, waar de voor 100 jaren gebouwde kerk met hare vier torens veel op een versterkt kasteel geleek, het middelpunt van Edzard's macht in het Oldambt. Gelegen op den weg, die over Slochteren naar Groningen leidde, was het tevens een goede verbindingspost tusschen Emden en de groote stad, die eenmaal Edzard's hoofdstad scheen te zullen worden.

Groningen had toen echter reeds het oog op een anderen machtigeren helper gevestigd, op den grooten vijand van Maximiliaan en Karel V in de Nederlanden — Karel, Hertog van Gelder. Deze greep de gelegenheid om zijne aartsvijanden te bestrijden met beide handen aan, werd met hulp van Groningen meester in de Ommelanden, trad nu ook tegen Edzard op en stelde zich in 1521 in het bezit van het Oldambt, dat de twintigjarige heerschappij van Edzard reeds lang moede was en sedert door hem vijandig werd behandeld.

Ook met Karel was de stad evenwel niet gered. Heftige partijtwisten verscheurden ook na zijn optreden in deze streken de eenmaal machtige burgerij, die eindelijk geen ander redmiddel zag dan zich te werpen in de armen van Karel V, wiens troepen Friesland hadden onderworpen en thans ook Groningen en de Ommelanden bemachtigden.

Het Oldambt, waar het krijgsvolk in de laatste

jaren vreeselijk huisgehouden had, zag de Gelderschen in den zomer van 1536 door de Bourgondische troepen verdrijven, in de eerste plaats uit Appingedam, welks vestingwerken geslecht werden. De stad Groningen trad nu weder op voor hare rechten op het Oldambt, dat bijna 40 jaren lang onder andere heeren had gestaan, en weldra verscheen daar weder namens de stad als Drost van de beide Oldampten Dr. Johan Sickinge, om het recht te bedienen naar de oude landrechten en gewoonten en de zijlvestenij te Oterdum met alle dijken te besturen, gelijk de vroegere kasteleins hadden gedaan.

Groningen was voorgoed in zijn recht hersteld en heeft het, in weerwil van alle tegenspartelingen der Oldampsters, behouden tot op den dag des oordeels, de Revolutie, die de afhankelijkheid van deze, gelijk van andere streken, met een pennestreek deed ophouden.

Wij mogen van het Oldambt in de eerste jaren der 16de eeuw geen afscheid nemen zonder onze aandacht gewijd te hebben aan de groote rampen, die deze ongelukkige streek toen ook op het gebied der natuur troffen en waarbij vergeleken de boven geschetste voortdurende oorlogstoestand slechts kinderspel was.

Uit het straks reeds vermelde omtrent watervloeden, dijken en sluizen in het Oldambt is den oplettenden lezer gebleken, dat het jaartal 1277 — in de geschiedenis dezer streken zoo bekend als dat van het „ontstaan van den Dollart" — bijna niet genoemd is geworden.

Het ontbreken van dat jaartal is geenzins het gevolg

van een toevallig verzuim maar wel degelijk van overleg. De zaak is, dat de Dollart niet in 1277 is ontstaan, ten minste niet op de wijze, waarop men zich dat feit gewoonlijk voorstelt.

Hoe zou dat ook mogelijk zijn, wanneer wij de boven geteekende ontwikkeling dezer landen ons voor den geest brengen? In die ontwikkeling was sprake van regeling van het dijkwezen, van afwatering, van sluizen, ook van tijdelijke overstrooming tengevolge van de onvolmaaktheid dier inrichtingen, maar nergens van duurzaam landverlies in het Oldambt, dat omstreeks 1500 nog in zijn geheel moet geweest zijn.

Ten opzichte van Reiderland geldt hetzelfde niet. Ofschoon in de kroniek van het klooster Wittewierum, *die over bijna de geheele 13de eeuw loopt*, van duurzame overstrooming, van eenigszins belangrijk landverlies *geen sprake* is, kan het toch zijn, dat aan de Eemsoevers stukken gronds voorgoed van de kaart verdwenen zijn ten gevolge van overstrooming. En al wordt in die kroniek 1277 niet genoemd onder de jaren van groote watervloeden, wel daarentegen 1267, 1272, 1287, 1288, 1290, en voor vroegere tijden 1163, 1195, 1218 tot 1221, 1246 tot 1249, 1257, — welke watervloeden ook in het Oldambt vrij wat verwoesting aangericht hebben, vooral die van St. Marcellus (4 Sept.) 1218 en die van 14 Dec. 1287 — toch is het zeer goed *mogelijk* (1), dat het bericht van de

(1) Zie hierover de studiën van Dr. BARTELS in het *Jahrb. der Gesellschaft für bild. Kunst in Emden, Th. I en II*, en het antwoord daarop van Dr. ACKER STRATINGH in de *Bijdragen tot de gesch. en oudheidk. van Groningen, Dl. VII en X.*

± 1530 gemaakte kroniek van de Oostfriesche stad Norden, die in twijfelende bewoordingen melding maakt van eene groote inbraak op 24 Dec. 1277, waardoor 33 dorpen aan de grenzen van Groningen verloren gegaan zouden zijn, *eenige* waarheid bevat, welke dan ook.

Zeker is het, dat in de 16de eeuw een verhaal daaromtrent in omloop was. Even zeker is het echter, dat Reiderland in de tweede helft der 15de eeuw *nog voor een groot deel bestond* en dat het Oldambt toen nog *zoo goed als geheel ongerept* was. De dijk van 1454 (1), die ongeveer van Reide naar Finsterwolde liep en zich verder westwaarts in de Wolden uitstrekte, beveiligde toen het Oldambt. Uit denzelfden tijd ongeveer bezitten wij eene Munstersche lijst van Friesche kerspelen (2), tot het bisdom behoorende, waarin een groot deel van Reiderland als nog geld opbrengend, *dus nog bestaande*, wordt vermeld, terwijl een ander deel als later verdronken, „aqua depost submersae", wordt aangewezen. Het verlaten van het klooster Palmar in 1447 en de bijvoeging van Reide c.a. en Winschoten, Beerta en Westerlee in dienzelfden tijd bij het Oldambt leerden ons reeds iets van de gevolgen van den toenmaligen toestand van Reiderland kennen.

Hoe het ook zij, zeker is het, dat Reiderland omstreeks 1450 voor een groot deel ten onder was gegaan.

---

(1) Zie boven, blz. 38.
(2) Gedrukt o.a. bij Stratingh en Venema, *de Dollart*, blz. 313.

Een getuigenis van 1565 (1) nu geeft ons nadere inlichtingen omtrent de vorming van den Dollart.

Toen werd namelijk door de regeering van Stad en Lande een onderzoek ingesteld naar de veranderingen in den toestand des lands in de omgeving van den toen nog bijna in zijn grootsten omvang aanwezigen Dollart. Een monnik uit het klooster Termunten, benevens eenige bejaarde inwoners van Woldendorp, Termunten, Borgsweer en Lalleweer legden verklaringen af omtrent datgene, wat in hunnen levenstijd door het water was teweeggebracht.

Hunne verklaring hield in, dat de dijk van 1454 in 1507 voor het eerst was doorgebroken. Wel werd hij later weder hersteld, en wel zoo, dat hij werd „ingelecht", d.i. meer binnenwaarts verplaatst, maar in 1518 of 1519 kwam er weder een doorbraak. Op nieuw geschiedde binnenwaartsche verplaatsing. Een derde watervloed maakte eene derde verplaatsing noodig en omstreeks 1520 moet de toestand zoo geweest zijn, dat vloed en eb in het Oldambt heerschten zoo goed als aan de kust en het zoute water door ons gewest heen in de zijlen, die op het Reitdiep uitliepen, vrij en ongehinderd doorstroomde, Hunsingoo en Fivelgoo tot een eiland makend.

Uit deze verklaring blijkt, dat het Oldambt eerst in de 16de eeuw, omstreeks 1507—1520, verloren is gegaan. Tijsweer, waar een van de getuigen nog in 1507 geboren was en dat anderen nog zeer goed

---

(1) Aldaar blz. 316.

gekend hadden, Palmar en Zwaag zijn toen voor goed verdwenen; Termunten, Fimel, Baamsum, Reide en Dallingeweer hadden veel lands verloren. Ook thans nog weet men in de grensdorpen van den ouden Dollart te spreken van afbrokkeling van het grondgebied door het water. Het vervallen Woldendorp was eertijds veel rijker en grooter en de kerk, thans op de uiterste punt van het dorp, lag er eertijds midden in. (1) Dergelijke feiten zijn ook aan te wijzen te Midwolde, waar de oude kerk lag op eene nog zeer goed kenbare plaats, eenige minuten noordwaarts van de eerste huizen van het tegenwoordige dorp aan den weg naar Nieuwolda. (2) Hetzelfde vindt men vermeld van andere plaatsen in den omtrek.

Kort na dat rampzalige tijdvak, waarin oorlogsgevaar en watervloed het Oldambt zoo vreeselijk teisterden, werd het dijkwezen onder leiding der in 1536 weder in haar bezit herstelde stad Groningen krachtig ter hand genomen en reeds negen jaren later, in 1545, vinden wij melding gemaakt van den Ouden Dijk, die van Scheemda naar het Termunter zijldiep liep en het achterliggende land beveiligde. Bijna 7000 bunders werden daardoor weder aan het water ontrukt — het begin van de groote indijkingen, die sedert aanhoudend voortgingen en den Dollart meer en meer beperkten.

Die indijkingen zijn naast de in de 17de

---

(1) Mededeeling van ds. HELLEMA te Woldendorp.
(2) Idem van den heer HAVINGA, onderwijzer te Nieuwolda.

eeuw aangevangen ontginning der Oldampster veenen grootendeels te danken aan het initiatief van de regeering en de burgerij der stad Groningen, die zich daardoor — wat men overigens ook terecht pleegt te zeggen van hare vroegere tirannie over het Oldambt — aanspraak heeft verworven op de dankbaarheid van het nageslacht.

De Groningsche heerschappij is, alles te zamen genomen, voor het Oldambt een zegen geweest.

GRONINGEN, 4 April 1889.

P. J. BLOK.

Aardrijkskundige kennis van een gemeentebestuur in 1812.

Een geograaf, neen, dat was zeker niet de — overigens zeer verdienstelijke — maire, die in 1812 aan het hoofd stond van deze gemeente. Dat blijkt o.a. uit een officieel schrijven van zijne hand, d.d. 30 Sept. van genoemd jaar, betreffende de conscrits van 1811. „Ik heb no. 40", zoo zegt hij daarin, „tot mijn leetwezen niet geheel kunnen invullen, aangezien mij niet bekent is, in welk canton en departement de gemeente *Cherbourg* gelegen is. Op mijn bureau waren geene stukken voorhanden, die mij daaromtrent eenige inlichtingen konden geven."

Veendam. B.

De grafsteen van Bonno Awlsum in de kerk te Uithuizen.

Wie de oude hervormde kerk te Uithuizen bezoekt, zal, indien hij een liefhebber van oudheden is en een blik wijdt aan de schoon gebogen gewelven, aan het fraaie snijwerk van kansel en gestoelte, aan de heldere kleuren der deftige wapenborden, zich dat bezoek niet beklagen; hem zal een kreet van bewondering voor de bouwmeesters en handwerkslieden van vroegere eeuwen op de lippen komen, doch hem zal tevens een woord van dank en waardeering ontvallen jegens degenen, die dit alles in zulk een goeden staat van onderhoud hebben weten te bewaren. En wanneer hij dan de kerk door de deur, welke zich in den noorderzijvleugel bevindt, wil verlaten, dan zal zijn oog worden getrokken door een eigenaardigen grafsteen. Heeft men een inwoner

van Uithuizen tot leidsman, dan zal deze U weten te verhalen, hoe de overlevering zegt, dat onder dien grafsteen een Spaansch ridder ligt begraven.

Bedoelde grafsteen is eene langwerpige blauwe zerk, liggende gelijk doorgaans alle graven in de richting oost naar west. Aan het west- of hoofdeinde is in den steen een fraai bewerkt schild van brons met omgebogen hoeken en randen ingelaten. Op dit schild staat een kleiner wapenschild gegraveerd, vertoonende op een door dwarsstrepen als blauw aangeduid veld drie leliën, met in het midden eene zespuntige ster. Daaronder staat en relief het volgende:

BÔNONIAWLSVM
CONIVNX.ET.HÆRE
DESLIBERIOBIITÂº 1560
DIE19IVNÆTATISSVÆ34.

Het opschrift is duidelijk: „de echtgenoot en de nagelaten kinderen (hebben dezen steen gewijd) aan Bonno Awlsum, hij stierf in het jaar 1560, 19 Juni, in den leeftijd van 34 jaren." Het wapen is volkomen gelijk aan het wapen, sedert eeuwen en ook nog thans gevoerd door het geslacht Alberda.

Drie vragen doen zich na het aanschouwen van den grafsteen bij den onderzoeker op. 1º. Wie was Bonno Awlsum? 2º. Hoe komt hier het wapen van Alberda op dezen steen? 3º. Wat is er waar van de overlevering aan den in dit graf rustenden doode verbonden.

Het geslacht Awlsum, Ausum, Awelsum, ook wel Aulsuma, Ausuma, Ausma geschreven, bloeide in de 15e, 16e en 17e eeuw te Uithuizen. De leden van dit geslacht waren hoveling of hoofdling, schreven zich jonker en komen reeds als groote grondbezitters in de 15e eeuw voor. De oudste van dit geslacht, door mij gevonden, is Dudo of Diwo Ausma, voorkomende als een der „soensluyden" in een verdrag van 1476 (1) over het overrecht van Uithuizen gesloten. Toch schijnt de bakermat van het geslacht Awsum of Ausma niet in Uithuizen te moeten worden gezocht, doch in Eenum, waar reeds vroeg een Aulsuma- of Ausmaheerd onder de stemgerechtigde heerden voorkomt en nog in de 16e en 17e eeuw Bonne Auwsma grondbezit had.

Een Bonno Awelsum of Ausma komt in 1489 (1), 1503 en 1510 (2) te Uithuizen voor. Vermoedelijk is diens kleinzoon de in 1526 geboren en in 1560 gestorven Bonno of Bunno Awlsum, die in de kerk te Uithuizen onder den fraaien steen ligt begraven.

Van dezen edelman weten wij iets meer dan zijn geboorte- en sterfjaar. In het Nobiliarium van Coenders (3) lezen wij:

„1548 Sondags na Pontiaan is geweest de bruiloft van Jr. Bonne Ausum en Juff. Abele Conders. Zijn bruiloft kleren waren eene swarte cammelotten(4) mantel

(1) Voorkomende in het Klauwboek der redgerrechten van Tjassens onder no. 17, »Uithuisen en Meeden." H. S., folio 175a Oud-Arch. van Gron.
(2) Verzeg. 1503 No. 42 en 1510 No. 14 Oud-Arch. van Gron.
(3) Uitgeg. Mr. H. O. Feith, 's Gravenh. 1886, pag. 79.
(4) Cammelot of camelot = zachte stof uit wol en geiten- of kemelshaar geweven.

met 2 sijden lijsten en een rood fluweelen wammes met een bruine fluweelen colder en een rode broek, gevoert met taft. De derde dag had hij an een tonneijen(1) cammelotten paltrock(2) met een swarte sijden lijste en een swarte sijden wams met een swarte broek met swart taft gevoerd en een stootdegen, waarvoor hij hadde gegeven 76 rijders. Des bruids kleren waren een goudgele cammelotten rok met 2 swarte sijden lijsten en een bruine Engelsche tabbert met 2 rode sijden lijsten en met swart onder gevoert met 2 beslagen mouwen daarin, en een gouden halsband van 10 loot, daartoe een bellergordel(3), dat 2 maal ommeginck, een flitterde(4) huive(5) van 12 loot met een grote perlen cappe."

Zij die hooge waarde hechten aan het spreekwoord „de kleederen maken den man", zullen thans voldoende omtrent Jr. Bonno zijn ingelicht; zij, die deze leer niet huldigen, zullen deze mededeeling enkel beschouwen als niet van belang ontbloot voor de kennis van de weelde en van het kostuum in de 16e eeuw.

Van denzelfden Jr. Bonne weten wij verder nog uit het Nobiliarium, dat hij in zijn twaalfjarig huwelijk vier kinderen kreeg, de „liberi haeredes" van de grafzerk. Zij zijn: 1. Botto, geb. 1549, overl. 1550, begraven in de kerk te Uithuizen; 2. Coert, geb. 1552; 3. Bauwe, geb. 1555; 4. Tjaecke, geb. 1556.

---

(1) Tonneije of taneyt is eene bruingele, zwartachtig gele kleur.
(2) Paltrock = lange rok of jas in ruime plooien; ook wapenkleed, staatsiekleed.
(3) Bellergordel = ? Belleren = slenteren, mooi gekleed wandelen.
(4) Flitteren = glinsteren door trillende beweging.
(5) Huif of huive = vrouwenmuts van kant.

Behalve de reeds genoemde leden van het geslacht Ausma, zijn er nog eenige afstammelingen uit dit geslacht in de kerk van Uithuizen begraven en wel allen in den grafkelder in den noordelijken zijvleugel, waar de bovenvermelde grafsteen is geplaatst. De laatste leden van het geslacht komen voor in het vierde kwartaal der 17e eeuw. Zij schijnen toen in macht en aanzien een vrij hoog standpunt te hebben ingenomen, blijkens de titels, waarmede zij zich schreven „Ausma op Engersma, jonker en heuvelink tot Uithuysen en Uythuyster Meden." Engersma of Engersum is eene der heerden, in welker bezit men de heeren Ausma reeds vroeg aantreft. De eerste, die zich onder den invloed van den naar meer titels en praalvertoon strevenden tijdgeest Ausma op Engersma schreef, was Jr. Botto of Butto, overleden in 1605. Engersum zal toen waarschijnlijk ook meer burcht of landgoed dan wel een eenvoudige heerd zijn geweest; op de oude kaart van Beckeringh wordt, zoo er al geen afbeeldsel als van zoovele andere burchten op te vinden is, de plaats met name en met aanduiding van een vierkanten „singel" van boomen aangewezen. Het was gelegen even ten noorden van Uithuizen, de laatste overblijfselen werden in 1855 gesloopt.

Voor de tweede vraag „Hoe komt het wapen van Alberda op dezen steen", waag ik het eene oplossing te geven. De dorpen Leermens, 't Zandt, Zeerijp en Eenum vormden gedurende vele eeuwen één rechtstoel of redgerrecht. Eene inzage in de klauwboeken geeft terstond de overtuiging, dat het geslacht Alberda in

het gebied van dezen rechtstoel zijn oorsprong moet zoeken. Behalve het groot aantal heerden, als eigendom van het geslacht Alberda of aanverwante geslachten daarin voorkomende, wijzen daarop voornamelijk de reeds vroeg voorkomende en ook thans nog bekende „Alberdaheert" en „Alberda nije heert." Aangezien nu „Ausmaheert" mede onder de boven aangeduide heerden in den genoemden rechtstoel voorkomt en de familie Ausma blijkens bovenvermelde redenen waarschijnlijk uit Eenum afkomstig is; aangezien het geslacht Auwsma blijkens de besproken grafzerk en een aantal zegels, op het oud-archief te Groningen aanwezig, het wapen van het geslacht Alberda voerde, en eindelijk aangezien de weinig voorkomende voornaam Bunno of Bonno een naam is, welke door onderscheidene leden van het geslacht Alberda reeds vroeg wordt gedragen, zoo bestaat er voorzeker grond voor het vermoeden, dat een der leden van het geslacht Alberda zijne woonplaats Eenum heeft verlaten en zich naar Uithuizen heeft begeven en, omdat er meer Bunno's waren, zich ter onderscheiding Ausma heeft genoemd naar den vroeger door hem bewoonden of bezeten Ausmaheert.

Hoe nu echter Bonno Awlsum, uit een onvervalschten Groningschen of liever Frieschen stam gesproten, door de overlevering een Spaansch ridder is geworden, is mij niet recht duidelijk; gegevens, waarop deze overlevering berust of waaruit zij is voortgesproten, heb ik niet gevonden. Mag men het wagen hier eveneens een vermoeden te uiten? Zoude het dan ook mogelijk

zijn, dat Jr. Bonno Awlsum in zijne jongelingsjaren voor zijn huwelijk, als zoovele jonge Hollandsche edelen, deel uitmaakte van den hofstoet van Karel V en aldus in Spanje is geweest? Hiervoor pleit de omstandigheid, dat volgens sommigen de overlevering luidt, dat de grafsteen in de kerk te Uithuizen is geplaatst boven het stoffelijk overschot van een Uithuizer ridder, die in Spaanschen dienst zoude zijn geweest. De overlevering toch is een slecht historieschrijver, het gaat met haar als met den sneeuwbal, welke van een dak glijdt. Hoe meer zij door den tijd wordt voortgestuwd, hoe grooter haar omvang wordt en hoe moeilijker de oorspronkelijke kern van waarheid is te herkennen.

Doch hoe het zij, Jr. Bonno Awlsum is geen Spanjaard, doch een echte Uithuizer en uit de geschiedenis is tot dusver nog niet gebleken, dat hij een dier „hervorragende Persönlichkeiten" is, wiens levensloop of groote daden het nauwgezet onderzoek van den historicus waardig zijn. Het doel van deze mededeelingen is dan ook meer, om anderen op te wekken een onderzoek in te stellen naar de kern van waarheid, welke doorgaans in elke overlevering schuilt, terwijl men zonder schroom kan verklaren, dat er geen dorp in onze provincie is, waar niet aan eenig huis, graf, toren enz. eene overlevering of sage is verbonden.

Voor de resultaten van die historische onderzoekingen stelt de redactie van dit jaarboekje gaarne zijne bladzijden open.

Mr. J. A. FEITH.

Iets over den naam Groningen.

I. Vroegere explicaties.

De hooge oudheid van Groningen is nooit ernstig in twijfel getrokken; het tijdstip van haar ontstaan is evenmin bekend als het jaar, waarin zij tot stad werd verheven.

Even oud als de plaats zelve zal ook de naam zijn.

De Friesche geschiedschrijvers, onze oudste bronnen, zochten reeds de beteekenis er van op te diepen en dewijl ze die niet konden vinden, namen ze aan, dat een beroemd persoon de stad gesticht en naar zich zelven genoemd had. Die persoon heet Grunus.

Een der overleveringen door hen geboekt verhaalt dat *Grunus*, wiens vader een kindskind van Friso was en een zoon van Gaïlo, Anno creationis mundi drieduizend acht honderd en twintig, in Friesland een

kasteel of slot gebouwd heeft, juist anderhalf honderd jaar vóór de geboorte van Christus. Hij noemde 't naar zich zelven *Grunenburg*, waar mettertijd vele huizen en andere woningen bij getimmerd en gebouwd zijn, zoodat het ten laatste een dorp werd, hetwelk men naar het kasteel of slot *Gruninge* noemde. (1)

Volgens een tweede zou Grunus, uit Phrygie of Troje afkomstig, onder Marcomir in Duitschland en Saksen zijn gekomen, allengs naar dezen zeekant zijn afgedaald en Groningen hebben gesticht. Dit was 433 vóór Christus. (2)

Een derde verhaal maakt Grunus tot een Romein, een vierde tot een ingeboren Fries (3) en zoo blijven we in 't onzekere.

Rondweg te beweren, dat er nooit een Grunus heeft bestaan, zou te ver gaan; we kunnen wel zeggen, dat de sagen geen historischen achtergrond hebben. Dat de oude Friesche kroniekschrijvers geen kennis meer droegen van 't ontstaan der plaats, kan worden aangenomen als een bewijs voor de oudheid van Groningen.

— — — — — — — — — — — —

In latere tijden werd de lust voor 't zoeken naar een geschikten naamsoorsprong weer levendig.

Picardt in zijne Antiquiteiten beweert, dat de plaats door de Noren gebouwd en benoemd is.

— Waar komt anders van daan de naam van het

---

(1) Kroniek van Occo Scarlensis.
(2) Zie o. a. Westendorp — Jaarboek.
(3) Dirks — Koophandel der Friezen e. a.

vermaarde Groningen — zoo zegt hij — als van dat groote vlek Grenge of Grönge, gelegen in Gothia, noordwest van Stockholm.

Picardt waagt zich niet aan een verklaring; hij verhaalt alleen, dat de naam afkomstig is van de Noren en daarin kan hij wel niet geheel ongelijk hebben.

De Groninger geschiedschrijvers verklaren bijna zonder uitzondering het woord uit de ligging en de omgeving.

In de kroniek van Rengers van ten Post komt b.v. voor, dat de naam ontstaan is uit *Groen-in-gaan*, omdat zij, die uit Drente, Twente en Westfalen zich daar neerzetten om eenig handwerk in de Vriesche Ommelanden uit te oefenen, als 't ware in eene groene, vruchtbare vlakte kwamen.

Deze verklaring, hoe gezocht ook, schijnt aanhangers te hebben gehad, althans een dichter uit 't midden der vorige eeuw liet in een gedicht deze regels vloeien:

> U naam is Groen-ingen, alsof d'Hooglander zeide
> In overoude tijdt! Koom laat ons in de weide
> Ten noorden van ons af, koom laat ons 't *Groen in gaan*
> En jacht en weidewerk een wijl tijds laten staan. (1)

De meeste uitleggers hebben den naam in tweeën gescheiden en gezegd, dat die een samenstelling is van *groen* en *ingen*, terwijl dit laatste *weiden* moet beduiden en Groningen dus de poëtische beteekenis heeft van *Groene weiden*.

Tot in onzen tijd is deze verklaring de meest gewilde.

---

(1) Quintijn Pabus — Loflied.

Bekwame mannen, zooals de schrijvers van Oudheden van Goorecht en Groningen, (1) alsmede Westendorp, hebben er aan getornd, dewijl ze hun blijkbaar niet voldeed. Westendorp komt op tegen 't eerste, op zeer zwakke gronden trouwens. Hij wil, uit hoofde der gewestelijke uitspraak, in *Gron* iets anders zien dan *groen*. In 't eerstgenoemde werk wordt *groen* niet aangetast, maar zeer gevat opgemerkt, dat *groene weiden* een overtolligheid bevat, daar weiden uit haar aard reeds groen zijn. — Daarna wordt uit oude dialecten bewezen, dat *inge*, *enck* aangeeft *een landstreek* en voorgeslagen Groningen liever te vertalen door groene *landstreek* dan door groene *weiden*.

Een nog ander voorstel is te vinden in *Aanteekeningen* op *Oudheden en Gestichten van Groningen*. Daar wordt in overweging gegeven *gron* of *gronnia* als naamgever aan te nemen, 't welk volgens du Cange *veen* of *moeras* beduidt.

Emmius en M. Alting teekenen nog aan, dat *inge* een gewone uitgang is voor persoonsnamen.

We gaan dien uitgang nader beschouwen.

II. De uitgang inge.

In de oudst bekende brieven komt de uitgang *inge* voor achter persoons- en plaatsnamen en wisselt af met *ens*, waaruit we mogen besluiten, dat *inge* en *ens* dezelfde kracht hebben.

---

(1) Ypey en Feith — De Oudheden van Goor. en Gron.

Voorbeelden van die afwisseling zijn:
Bij persoonsnamen:

Gockinge — Gockens,
Tiddinge — Tiddens,
Ebbinge — Ebbens,
Addinge — Addens en zoo meer.

Bij plaatsnamen:

Hersinge — Herssens,
Lidinge — Leens,
Harlinge(n) — Harns,
Ezinge (Gron.) — Ezens (Oostfriesl.) e.a.

Evenzoo heeft *Groningen* een dergelijken tweelingvorm in het Friesch, waar de stad heet *Grins*. 't Vermoeden ligt daarom voor de hand, dat *inge* in Groningen gelijk is met *inge* in de aangegeven plaatsnamen.

Een vergelijking met de familienamen Gockinga en Addinga geeft voldoenden grond om te besluiten, dat ook hier *inge* overeenkomstig is met het Groninger *ens*.

De oude schrijfwijzen van genoemde namen zijn:

Gockinge	— Addinge	— Groninge,
Gockinghe	— Addinghe	— Groninghe,
Gockijnghe	—	— Gronynghe,
Gockens	— Addens	— Groniens,
Gocken	— Adden	— Gronien,
Gockinga	— Addinga	— Groninga,
. . . . .	— Addinck	— Groninck. (1)

De overeenkomst in 't verschil van spelling bewijst, dat de uitgang in de drie voorbeelden dezelfde is.

(1) Zie Driessen — *Monumenta Groningana*, *passim*.

Achter werkwoordelijke stammen komt dit achtervoegsel voor in bijna alle oude dialecten, afwisselend met *ens*.

In den regel is de schrijfwijze *and, ands, ans*. In 't oud nederduitsch van E. Beninga komt nog de vorm *ent* voor. Na afsterv*ent* van . . . enz.

In 't Nederlandsch is *ing* in gebruik gebleven om 't werkwoordelijk zelfstandig naamwoord aan te wijzen, *end* voor 't tegenwoordig deelwoord, *en*(s) voor de infinitief.

't Oudnoordsch is in dit opzicht merkwaardig — 't heeft achter enkele werkwoorden nog *inn* voor 't tegenwoordig deelwoord — terwijl 't Engelsch (door Normandischen invloed?) èn achter infinitief èn achter tegenwoordig deelwoord steeds den vorm *ing* heeft — An hour of wait*ing* = een uur wacht*ens*.

Wellicht is dit Oudnoordsche *inn* 't zelfde als het aanwijzend voornaamwoord *inn*, dat in andere dialecten verwante vormen heeft, maar alleen in de Noordsche talen als bepalend woord achter den stam werd gevoegd. (1)

Zonder ons echter verder in deze quaestie te verdiepen, die een geheele studie waard is, zij 't voldoende op te merken, dat *ing* overal een *geheel*, eene *verzameling* beduidt.

Achter werkwoordelijke stammen gevoegd geeft het al de momenten der werking — het tegenwoordig deelwoord, ook het geheel der werking — de infi-

(1) Zie Moritz Heijne — Altgermanische Dialecte.

nitief, en vervolgens de werking op zich zelf beschouwd — het zelfstandig naamwoord.

Achter persoonsnamen vormt het den familienaam — de verzameling der afstammelingen van den naamgever.

Achter plaatsnamen de vereeniging van alle samenwonenden, later den plaatsnaam zelven.

Wanneer het waar is, dat *inge* bij Groningen niet anders is dan een toevoegsel, een suffix, dan kan niemand het vreemd vinden, dat we zoeken naar oude vormen van den stadsnaam, waarin dit *ing* niet voorkomt.

En werkelijk treffen we die aan. In de oudste brieven komt herhaaldelijk voor *Gronensis*, *Grunensis*, *Gruniensis*, *Groniensis* moneta, d. w. z. Groninger munt.

Menco in de Werumer cronieken noemt de stad of het dorp — villa Gro*niensis* — Eggerik Beninga schrijft steeds *Gronien*, nooit Groningen.

In een ouden brief, waarbij een oude vertaling is gevoegd, komt voor — tres libras *Gronienses*, d. i. dre punt *gronsch* en verder:

Denarii scripturales sunt in Groninge quatuor Gronienses, in Anlo duo *Gronienses*, waarvoor de oude vertaling geeft:

Dat schrijftgelt to Groninghe is veer *gronsch*, ende to Anlo twe *gronsch.*

Mogen we uit bovenstaande aanhalingen reeds besluiten, dat *inge* niet een wezenlijk bestanddeel, maar

slechts een uitgang is, ook het oude stadszegel legt er getuigenis van af, dat *ing* later is ingevoegd. Het oudst bekende heeft als rondschrift om de Walburgskerk

Sigillum civitatis GRONIENSIS;

't geen later veranderd werd in

Sigillum civitatis GRONINGENSIS. (1)

't Is moeilijk na te gaan wanneer dit *inge* in de plaats is gekomen van *ens;* misschien wel door Bourgondischen invloed. Wanneer we thans nog den uitgang *ens* in 't Fransch wilden overbrengen, we zouden daarvoor met *inge* 't verst komen. 't Schijnt wel dat *inge* een teeken van voornaamheid, een kenmerk van den adel was. Er openbaart zich in 't begin der vijftiende eeuw een streven het teeken te behouden, 't geen geschiedde door aanhangen van *a*, inga, door tusschenvoeging van *h*, inghe, door verscherping tot *ck*, inck, door verlenging tot *ingen*.

Daar uit alles blijkt, dat *ing* een achtervoegsel is, dat in de oudste dialecten geen zelfstandige beteekenis meer heeft en misschien nooit heeft gehad, moeten we de verklaring van Groningen zoeken in 't eerste lid in Gron(s), Grun(s), Grön(s), Groen(s).

Deze stam is naar alle waarschijnlijkheid niet anders dan het Gothische *garuns*, dat bewaard is gebleven in de bijbelvertaling van Ulfilas — en de beteekenis heeft van *markt*, *heerweg*.

---

(1) Driessen — Monumenta.

Svasve thai liutans taujand in gaqunthim jah in *garunsim* (1) d. i.

zooals de huichelaars doen in vergaderingen en op de markten.

Of dit *garuns* = *gruns* in verband kan staan met de namen van enkele kapen in Normandië, Groing (ook Groaing) de Caux — Groing de Cancale, kan hier niet verder worden nagegaan.

III. Een oude markt.

Uit de onderzoekingen der laatste tijden is gebleken, dat het noorden onzer provincie in voorhistorische tijden uit water bestond; 't was een meer, waarin de Hondsrug als een voorgebergte uitstak. In dit water waren groepen van woningen gebouwd, paaldorpen, die hoogten vormden, de latere *wierden*. Hoe de menschen daar leefden en werkten, is niet bekend. Dat reeds in voorhistorische tijden Hunsingo, Fivelgoo, het Oldambt dicht bevolkt waren, bewijzen de overblijfselen van aloude bewoningen bijna overal diep in den grond aan te treffen. Ook de benedengrond der stad biedt dergelijke overblijfselen aan, potscherven enz., die gelijk zijn aan de voorhistorische resten der Ommelanden (2) en dit wettigt het vermoeden, dat ook dit tipje van den Hondsrug reeds zeer, zeer vroeg bewoond is geweest.

---

(1) Zie Ulfilas.
(2) Acker Stratingh — In Bijdragen V.

Ook kan men aannemen, dat de bewoners der paalhuizen en later der wierden behoefte gevoelden hunne waren te ruilen met die der hooge zandstreken.

't Uiteinde van den Hondsrug (hond, hunt = jacht) was het punt, het voorgebergte, waarop de scheepjes aanstuurden en later de karren. Het was de plaats, waar in allervroegste tijden reeds de menschen der zuidelijk hooge samenkwamen met die der noordelijk lagere streken, het was een *grun*, een plaats van samenkomst, een markt. Spoedig vestigden zich hier menschen, die als bemiddelaars optraden tusschen zuid en noord. Zij waren de eerste marktbewoners — de Grunens — en de plaats in bloei toenemend werd genoemd met achtervoeging van het bepalende *inn* — *Gruninn*, d. i. *de* markt bij uitnemendheid.

Deze uiteenzetting, hoe waarschijnlijk reeds, wordt nog aannemelijker, wanneer we eenige uitdrukkingen nagaan, waarin *grun* blijkbaar uit hooge oudheid is overgeleverd in verband met de Groninger geschiedenis.

Voor zoover ons bekend, zijn het er *vier* — nl. *pond gronsch* (libra gronensis), *grunvoogd*, *grinspenninck* en *Saccagrints*.

De eerste uitdrukking geeft ons het stamwoord *gron*, in de volkstaal en in 't latijn op dezelfde wijze geschreven. Ook komt voor *grunensis* en *grunsch*. (1) De beteekenis is een munt, die later met weglating van *pond*, g r o n s c h e n of grunschen werden ge-

(1) Driessen — Monumenta I.

heeten. Reeds in de 16e eeuw schijnt de waarde dezer munt quaestieus geweest te zijn. Een bewijs, dat dit geld van ouden oorsprong was. Dat libra-*pond* er in de 12e eeuw bijgevoegd werd, kan bewijzen, dat we met een waag te doen hebben, die misschien een der oudste attributen was van een markt. Dit pond *gronsch* nu, later pond *Groninghes*, libra groningensis, beteekent blijkbaar niet anders dan een pond, zooals die op *de markt* werd gewogen en waarnaar de omgeving zich had te schikken. — Pond gronsch is niet anders dan *marktpond*, een gewicht dat in goud, zilver of brons werd afgewogen en tegen naturalia in de weegschaal gelegd — later ten bewijze van echtheid werd gestempeld en van naam of teeken voorzien (vergelijk pond sterling.) Vandaar, dat alle oude markten ook het muntrecht moesten hebben (1). Genoeg zij 't, dat *grunsch*, *gronsch*, *grunensis*, *gronensis*, *groningensis* enz. hier beduidt *markt*.

Volgens M. Alting is de oudste naam van den burgemeester *grunvoogd*, een woord, dat tot heden niet voldoende is uitgelegd. Alting zegt terloops, dat het zooveel beduidt als beschermer van Groningen.

Op de markt, de samenkomst van menschen uit verschillende streken, was men 't lang altijd niet met

---

(1) Na te zien voor markt — De Rooij, Geschiedenis van den handel — Dirks, Kooph. d. Friezen — Asch van Wijck, Handelsverkeer Utrecht — Waitz — en vooral Schaumann, Geschichte des niedersächsischen Volkes — die echter eene tegengestelde opinie heeft aangaande oorsprong der markten. — Hij denkt dat ze ontstonden onder bescherming van een burg, 't geen niet aan te nemen is. De burg kon alleen stand houden in een streek met levendig handelsverkeer.

elkaar eens. En vrede op de markt was een eerste vereischte voor den bloei van den handel. 't Zelfde beginsel, dat er toe leidde een *marktpond* en *marktmunt* vast te stellen, het voorkomen van twist n.l., had ook ten gevolge, dat er een persoon werd aangesteld, die alle overige twisten moest beslechten. Hoe meer aanzien deze persoon genoot, hoe gewilliger schikten zich de ontevredenen, hoe veiliger werd de markt. Deze man kreeg den naam *grunvoogd*, d. i. *markt-meester*. De betrekking ging later over in het oppertoezicht op de stad, de naam werd gewijzigd in *burgemeester*.

Het derde woord is *grinspenning*. Ook dit brengt ons er toe te gelooven, dat *grins* — *markt* is.

De oprichters eener markt begonnen spoedig te begrijpen, dat het niet meer dan billijk was van de vreemdelingen een schatting te heffen voor 't plaatsen en verkoopen hunner waren op de markt — het was het *stee-* of *marktgeld*. — Door omliggende dorpen werd deze belasting soms afgekocht voor een som in eens; ook wel door eens in 't jaar een geldelijke bijdrage te leveren. Deze inkomsten, die dikwijls zeer aanzienlijk waren, werden door vorsten en bisschoppen niet zelden geschonken aan de eerste Christenkerken om den bloei er van te bevorderen.

Alles versterkt het vermoeden, dat de *grinspenninck* [1]), die elk jaar op een bepaalden steen voor het huis

(1) Ypey en Feith. — Oudheden van Goorecht en Groningen.

van den pastoor van de Martinikerk moest worden betaald, in het boven omschreven geval verkeert en zijn oorsprong moet worden gezocht in een oude marktbelasting, die van vele landen en dorpen werd betaald. — We hebben dan ook hier — Grins = markt.

Zoo konden ook de Friezen van ouds de stad *Sacca grints* noemen.

Rengers van ten Post, die dit verhaalt, kent het woord *Sacca* niet; hij vermeent dat er drie Sake's geweest zijn, van wie de een woonde te Saaksum, de ander te Saaksumhuizen, terwijl de derde zijn terminum of grens te Groningen had. We hebben hier weer een van de voorbeelden van afleiding, die met Gruno gelijk staan.

Eenvoudiger is het aan te nemen, dat dit *sacca* niet anders is dan het oudfriesche woord, 't welk behalve meer beteekenissen voornamelijk die van *zak*, *korenzak* heeft. De Friezen in plaats van het determinatief *inn* achter te voegen en te zeggen *gruninn*, plaatsten er een ander bepalend woord voor. Aldus noemden zij de stad *sacca grins*, dat is *korenmarkt*.

IV. Naamgenooten.

Na te hebben aangetoond, dat Groningen de beteekenis heeft van markt, nog eenige regelen over andere plaatsen in Europa die denzelfden naam voeren.

Picardt geeft daaromtrent aan:

Daar is een Groningen in Vriesland, een Groningen

in Elzas, een Groningen in Zwaben en nog een Groningen in 't land van Cuyck, hoewel het Vriesche Groningen, d. i. ons Groningen, de moeder van alle is, terwijl hij, zooals reeds gezegd is, dit laatste laat afkomen van een vlek Grenge of Gronge in Gothia noordwest van Stockholm.

Dit Zweedsche Gronge is zeker de plaats die op Stielers atlas wordt aangewezen met den naam Grängerne.

Het Groningen in den Elzas hebben we niet kunnen vinden, zoo tenminste hiermee niet wordt bedoeld *Grünstadt*.

Het plaatsje Groningen in 't land van Cuyck ligt onder de gemeente Vierlingsbeek in Noordbrabant.

In Zwaben is een Gröningen, in Würtemberg n.l. Kreis Schwarzwald. 't Ligt 1636 voet boven de zee en zal dus moeilijk zijn naam ontleenen aan *weide*. In de buurt zijn wel een dertig namen die alle op *ingen* uitgaan.

Behalve deze is er nog een Gröningen niet ver van Halberstadt bij Magdenburg.

Wellicht staan deze plaatsen in 't geheel niet in verband met onze stad, maar hebben ze haar naam te danken aan een *markt*, die in de oude tijden daar gevestigd was.

Eene plaats echter is er, het stadje *Grong* in Noorwegen, blijkbaar ook tot de naamgenooten behoorende, dat eenige punten van overeenkomst vertoont met het onze.

't Is gelegen aan de samenkomst van eenige kleine

riviertjes, die in richting overeenkomen met de Hunze, en de andere uit Drente komende stroompjes.

Op een half uur beneden het stadje is een plaats, die *Overhalden* heet, een vertaling van ons *Euvelgunne*.

Ten zuidoosten op een à twee uur distantie liggen *Nordli* en *Sörli;* wij hebben merkwaardig genoeg daar *Noordlaren* en *Zuidlaren*.

Zuidwaarts van Grong ligt een dorp, dat *Eilden* heet, waar wij *Eelde* aantreffen en ten overvloede nog ten noorden een streek, die met den naam *Hojland* (hooiland) wordt betiteld.

Is deze overeenkomst toevallig? Dan is de overeenkomst nog zonderlinger dan het toeval zelf.

— — — — — — — — — — — —

Geven bovengenoemde plaatsen, die Groningen heeten, gereede aanleiding tot het instellen van een onderzoek naar den oorsprong dier namen, het laatst gereleveerde *Grong* vereischt een bijzondere behandeling.

Wij hebben getracht opheldering te erlangen. Een correspondentie met een Noorman heeft tot geen resultaat geleid.

't Ontbreken van archieven, in de meeste gevallen te reduceeren tot — onbekendheid met 't geen in 't archief aanwezig is; tot luiheid in 't catalogiseeren; tot vrees voor verwijt van stoffigheid, spinnewebben enz., heeft dit laatste onderzoek tegengewerkt.

Moge een ander gelukkiger wezen.

Noordbroek. A. J. SMITH.

De abdij Essen.

Ongeveer twintig minuten gaans in oostelijke richting bezijden den straatweg van Groningen naar het welvarende en fraaie dorp Haren, achter het buitenverblijf Esserberg, ligt een klein gehucht, dat den naam Essen draagt. Het bestaat uit een aantal ordeloos door elkaar gebouwde kleine pachthoeven en arbeiderswoningen, waarvan de lage muren meestal van zware, oude baksteenen zijn opgetrokken. De plek zelf heeft niets schoons noch aantrekkelijks, het tegendeel van dien. Toch betreedt men daar gewijde grond, is het een oord, dat weleer, toen het nog zijn oorspronkelijke bestemming had, een heel ander en misschien schilderachtig aanzien vertoonde. Toen stonden daar door een gracht omgeven stevige en statige gebouwen en boven het geboomte binnen de beslotene ruimte stak een schoone kerk haar toren-

spits omhoog. Vandaar had men links het uitzicht op den nabij gelegen hoogen Hondsrug en ter rechterzijde over de lage, groene vlakte, terwijl in de verte de torens, muren en hoogste gebouwen van Groningen zichtbaar waren. Twee sterke poorten, één aan den zuidkant en een noordelijke, verleenden den toegang tot dit oord, de abdij van Essen, een groot en rijk klooster, dat nu al voor driehonderd jaren opgehouden heeft te bestaan, nadat het gedurende een viertal eeuwen bijna tot woonplaats had gediend voor nonnen van de Cisterciënser orde.

Al wat daar eenmaal was, is door den tand des tijds en de sloopende handen der menschen nagenoeg geheel van de aarde weggevaagd. Uit de gedaante van het terrein kan men echter nog vrij goed de ruimte opmaken, die deze abdij in haar bloeitijd besloeg. Het was een groot vierkant. Daarbinnen aan den noordoostelijken hoek moet de begraafplaats hebben gelegen. Toen deze plek voor eenige jaren door een arbeider werd omgewoeld om de steenen te verwijderen en het terrein effen te maken, werden niet alleen menigte van beenderen en schedels gevonden, maar ook gemetselde graven, die niet met een zerk maar met boogvormig metselwerk gesloten waren en waarin zich nog zeer gave skeletten bevonden. Dit omgraven is zonder eenig toezicht geschied en ze hebben die menschelijke overblijfselen in een diep gat weggestopt. Het zeer vruchtbare terrein is nu bijna geheel in bouwakkers veranderd. Het eenige voorwerp, dat nog van het oude Essen spreekt, is het halve deksel van een groote

steenen doodkist met een paar ruw daarop gebeitelde figuren, o. a. een kruis, stellig van zeer oude dagteekening. Deze zerk, waaronder vroeger een edele en vrome vrouw van Essen heeft gerust, dient nu tot stoep voor de zijdeur van een armoedig boerenhuisje.

De plek zelf heeft ons dus al heel weinig van het verleden te verhalen. Het oog ontdekt er niets, wat maar eenigszins de verbeelding opwekt. Geen oud en knoestig geboomte, geen schilderachtige bouwval, geen met mos begroeide grafheuvel zijn als stomme beelden des verledens overgelaten. Toch bestaan elders nog sporen genoeg van het aanzijn en de macht dezer religieuse stichting. Het rijksarchief te Groningen bevat zelfs een groot aantal Esser stukken. In de kloosterkronieken van Aduard en Sibculo staan enkele belangrijke bijzonderheden opgeteekend. En uit den eersten tijd na de stichting bezitten wij een paar verhalen van iemand, die er persoonlijk geweest is. Een volledige en geregelde geschiedenis kan nochtans van dit klooster al even moeielijk gegeven worden als van zoo vele andere. Als men de kronieken uitzondert, dan geeft verder onderzoek weinig meer dan eenige kennis van de uiterlijke en stoffelijke aangelegenheden. Doorgaans blijft het innerlijk leven een gesloten boek, omdat geschriften en getuigenissen; die de gedachten vertolken, ontbreken. Wat onder den algemeenen regel valt, is wel is waar bekend genoeg. Dat is voor alle eenerlei: de kloosterorde en inrichting, de eentoonige dagverdeeling van de metten tot aan de vesper, de vastgestelde leefwijze. Men kan zich deze dingen

uit de bestaande statuten en ritualen vrij nauwkeurig voorstellen en heeft daarop slechts den stempel van groote gelijkvormigheid en doffe rust te drukken, vooral in zoo'n eerbaar gesticht als Essen was. Hoe zou er een geschiedenis samen te stellen zijn uit dien hoop dorre bladeren? Uit koopacten en rentebrieven die slechts een rei namen voor de vergetelheid bewaren? Stom en stil daarheen sluipende schimmen, flauw in de schemering zichtbaar, duiken uit dat verleden op, maar geen personen, geen levende menschen, die gedachten en wenschen koesteren, die liefhebben, haten, kwaad doen en onder veel moeite goed doen. Het kloosterwezen bovendien werpt reeds uit zijn aard over alle kleurschakeeringen van het leven een waas van grauwe eentoonigheid. Het perst alles in één vorm, trekt hen, die achter de zware muren de wereld ontwijken, één kleed aan, schrijft ze één vaste leefwijze voor, dringt zelfs de gedachten, de wenschen, het geloof in dezelfde richting.

Hieraan is het toe te schrijven, dat in hoofdtrekken een geschiedenis van deze abdij zou gelijken op die van elk ander nonnenklooster. Toch is het een en ander uit de eerste levensjaren van Essen en zijn latere geschiedenis bewaard gebleven, dat ons althans in kennis stelt met levende menschen en dus met iets meer dan bloote namen of zwijgend wegzwevende beelden.

Het zal den belangstellenden lezer niet onaangenaam zijn enkele geschiedkundige bijzonderheden, aan de bronnen ontleend, over dit klooster te vernemen.

De oudste naam dezer stichting in Essen was Jesse, doch daarna was Essen de meest gebruikelijke benaming. In het begin van de dertiende eeuw nam dit klooster, bestemd tot woning voor nonnen der orde van den h. Bernard, op den meest eenvoudigen voet een aanvang. Volgens Emmius had de stichting haar ontstaan te danken aan Theodericus, een Groninger priester en werd zij in 1216 bezocht en ingewijd door Otto van Lippe, bischop van Utrecht. Dit komt goed overeen met het bericht van een tijdgenoot, den nader te vermelden broeder Caesarius, dat er toen iemand van dien naam priester was aan de Martinikerk, van wien hij de mirakelverhalen hoorde omtrent een merkwaardige relikie daar aanwezig, een arm van Johannes den Dooper. Verder wordt in de kroniek van Aduard vermeld, dat in 1215 met het bouwen een begin werd gemaakt. Een latere overschrijver van deze kroniek, die niet heel nauwkeurig het oude schrift bezag, las Teske in plaats van Yesse. Deze slordige lezing komt voor in de gedrukte Vita ac gesta abbatum Adewerdensium en is daarna overgenomen door den heer Nanninga Uiterdijk in zijn geschiedenis van die abdij. Het chronicon abbatiae in Adwerth op de koninklijke bibliotheek in Den Haag, hoewel eveneens een latere bewerking, is echter veel nauwkeuriger codex en heeft op deze plaats dus de ware lezing Yesse.

Het kloosterzegel, onder vele Esser oorkonden nog ongeschonden bewaard, vertoont de moedermaagd met het kind op haar schoot, zittende op een zetel in een nis.

In dien tijd leefde bij de Cisterciënsers nog de ernstige en strenge geest van den grooten Bernard van Clairvaux. Het begin van het klooster Jesse was daarmede in overeenstemming, nederig en naar het uiterlijke onaanzienlijk. Er stond aanvankelijk een priores aan 't hoofd, volgens den regel gesteund door een prior. De eerste prior, die er het bewind voerde, heette Dirk, Theodericus. De inrichting van het pas gebouwde klooster was zoo eenvoudig, als men zich maar kan voorstellen. Goud, zilver, kunstig beeldhouwwerk ontbraken geheel; het altaar, de kandelaars en andere sieraden waren evenals de kloosterkapel zelf van hout. Al dadelijk werd er ook een school ingericht, waar aan jonge meisjes eenig onderwijs gegeven werd. Die kloosterschool te Essen bleef ook later bestaan, misschien wel tot aan den ondergang toe en werd door jonge juffers van deftige en gegoede families uit Groningen en omstreken bezocht. Menige leerlinge heeft er later als non haar leven gesleten. Doch al spoedig nam de jeugdige stichting een hooge vlucht. Dien snellen opgang had zij mede te danken aan een Mariabeeld, waarmede reeds in een der eerste jaren een mirakel plaats had.

Aanvankelijk werd Essen jaarlijks bezocht door den abt van het beroemde klooster Heisterbach aan den Rhijn. Deze prelaat werd een paar keeren op zijn visitatiereis door Noord-Nederland vergezeld door zijn leesmeester Caesarius, toen nog een jong man. De brave monnik teekende al het merkwaardige, dat hij op zijn vele tochten omtrent personen en kloosters van

zijn orde vernam, op in den vorm van gesprekken tusschen Monachus en Novitius onder elf rubrieken. Zijn boek heet Dialogus miraculorum, samenspraak over de mirakelen der Cisterciënser orde en is, wat Wessel Gansfoort ook zeggen moge, een hoogst belangrijke bijdrage tot de kennis der zeden en denkbeelden in het begin van de dertiende eeuw. Wij vinden daarin gelukkig ook een paar verhalen uit het klooster Essen, die waarde hebben, omdat het getuigenissen zijn uit den tijd der stichting. Want op zijn reis naar Friesland leerde de auteur den prior Dirk kennen en vertoefde hij zelf in het gevolg van zijn superieur Henricus, den tweeden abt van Heisterbach, in dit klooster, waarschijnlijk omstreeks 1222, dus nauwelijks zes jaren na den aanvang.

Broeder Caesarius laat in de vierde afdeeling kapittel XXV van zijn merkwaardig geschrift Monachus deze lieve trek uit een kinderleven aan zijn nieuwsgierigen toehoorder verhalen: „Ik zal u een staaltje van heiligen naijver vertellen, dat gij met genoegen hooren zult. In het vorige jaar waren in een klooster van onze orde nabij Friesland, dat Jesse heet, twee kleine meisjes op school geplaatst. Omdat zij grooten lust aan leeren hadden wedijverde de eene met de andere om in vlijt en kunde den voorrang te krijgen. Intusschen gebeurde het, dat een van haar ziek werd. Afgunst over de vorderingen van haar mededingster begon haar toen vrij wat kwelling te veroorzaken, daar zij vreesde, dat deze intusschen veel zou kunnen leeren. Zij liet toen de priores roepen en

begon haar te smeeken en te zeggen: Goede vrouwe (bona domina) als mijne moeder bij mij komt, wil ik haar om zes denariën vragen en die zal ik u geven, als gij mijn kameraadje (soror mea) niet verder laat leeren, voordat ik weer beter ben, want ik ben bang, dat zij mij vooruit komt. Bij deze woorden moest de priores wel lachen en zij bewonderde tevens zeer den ijver van het meisje."

De tweede mededeeling over het leven in Jesse luidt aldus, dist. VII, cap. XLVI: „Nu zal ik u een wonderlijk visioen over een beeld van de heilige maagd vertellen, dat voor drie jaren plaats gehad heeft. Even voordat men in Friesland komt, dicht bij Groningen, is onlangs een klooster van heilige zusters onzer orde gebouwd, met name Jesse. Wat ik nu zeggen zal, heb ik van den prior van die plaats zelf gehoord en omstreeks dien tijd heb ik zelf het beeld gezien en daar de mis bediend. Het is met 's hemels hulp gebeiteld, zooals het betaamt en stelt voor een beeltenis der heilige maagd met haar zoon op den schoot. Op zekeren dag toen de zuster-kosterin de kaars, die daarvoor brandde, na de mis uitgeblazen had, kwamen twee timmerlieden wegens hun werk het bedehuis binnen en zij vonden haar weer aangestoken, zoodat zij tot den prior zeiden: Heer, als gij de kosterin niet waarschuwt, dat zij voorzichtig is met het uitdooven van die kaars, zult gij het bedehuis verderven! — want alles is van hout, wel te weten het altaar, de kandelaar, zelfs de wanden. Daarop werd zij geroepen en bekeven. Maar zij ontkende het

en blies toen het licht weer uit. De timmerlieden gingen vervolgens naar binnen en toen zij voornoemde kaars al weer zagen branden, brachten zij dit terstond bij den prior aan, die boos werd en met harde woorden vrij wat tegen haar uitvoer. Doch uit haar woorden bleek hem de zekerheid van het uitdooven, zoodat hij haar gelastte nu niet weer uit te blazen, omdat hij eens weten wilde, wat dit wel mocht beduiden. Dien ganschen dag en den volgenden nacht brandde de kaars voor gemeld beeld en was in den vroegen morgen nauwelijks ter lengte van een half vingerlid verteerd. Op den feestdag van den h. Andreas apostel (30 November) stond een van die timmerlui, een eenvoudig en vroom man, die maar leekebroeder (conversus) in dat klooster was, bij de mis en toen de priester met het evangelie (het geloofsformulier) begon, zag hij het beeld van den verlosser opstaan in den schoot der moeder, waarin hij zat, haar de kroon van het hoofd nemen en op zijn eigen hoofd zetten. Toen de priester met het lezen gekomen was tot deze zinspreuk van het symbolum: Et homo factus est (en hij is mensch geworden) plaatste hij de kroon weer op het hoofd der moeder en ging zitten. Nadat die eenvoudige man dit aanschouwd en zich over de nieuwheid van dit gezicht verbaasd had, zeide hij tot zich zelf: 't Is het beste, dat gij u stil houdt; als gij 't vertelt zal men u toch niet gelooven. Maar toen hij op het feest van den heiligen Nycholaus hetzelfde visioen op dezelfde wijze als vroeger weer aanschouwd had, werd hij bang, dat hij een kastijding van Gods

wege zou oploopen, als hij nog verder zweeg: hij vertelde den prior geregeld, wat hij gezien had." Prior Dirk stelde toen nader onderzoek in en kreeg de gewenschte zekerheid omtrent dit miraculeus visioen, dat voor het klooster als een blijk van de gunst der moedermaagd en des verlossers groote beteekenis had.

Bij monde van Monachus wordt de uitlegging gegeven, die men toen in Jesse aan dit mysterie gaf: „De koninklijke diadeem schijnt hier te beteekenen, dat de glorierijke maagd naar den vleesche van koninklijken bloede was. Maar Christus zette de kroon der moeder op zijn eigen hoofd, omdat door het sacrament der menschwording het vleesch (het menschelijke), afkomstig van de maagd, zich met zijn godheid had vereenigd. Hiermede, dat hij bij de woorden: en is mensch geworden, de kroon weder op het hoofd der moeder plaatste, schijnt hij te willen zeggen: Moeder, zooals ik door u deelgenoot ben geworden aan de menschelijke substantie, zoo zijt gij door mij deelgenoot geworden aan de goddelijke natuur." Deze uitlegging van het visioen wordt opgeluisterd met aanhaling en allegorische omschrijving van een tekst uit het Hooglied 3 : 11: „Gaat uit dochteren van Jerusalem en aanschouwt den koning Salomo (d. i. de ware Christus vredestichter) met de kroon (d. i. in menschelijk vleesch) waarmede hem zijne moeder (d. i. de maagd Maria) kroonde op den dag zijner verloving (d. i. toen na de aankondiging door den engel in haar, in eius utero, de hemelsche bruiloft gevierd werd tusschen de goddelijke en menschelijke natuur)."

Emmius kan deze of dergelijke verhalen gehoord hebben, toen hij omtrent Jesse berichtte: „Nederig van aanvang kreeg de zaak binnen weinige jaren, omdat bijgeloof toen de gemoederen der menschen in hevige mate bevangen hield, een zeer groote uitbreiding." Dit miraculeuse altaarbeeld bracht terstond de jeugdige stichting in den reuk van heiligheid, en het gewone gevolg was toename in rijkdom en rang. De vrouwe van Jesse of Essen voerde weldra (reeds in 1249 blijkens een acte op het archief) den titel van abdis. Door schenkingen en erflatingen vermeerderden de bezittingen van het klooster en zij, die daar den sluier aannamen, waren allen afkomstig van goeden huize. Al spoedig na de stichting sloot Jesse zich aan bij de overige Cisterciënsers in de noordelijke Nederlanden en werd gesteld onder de onmiddellijke hoede van den abt van Aduard, die misschien tot de oprichting zijn raad en steun had verleend.

Uit de verdere geschiedenis deel ik slechts mede, wat tweehonderd jaren later een belangrijke verbetering teweeg bracht en gediend heeft om den goeden naam van Essen te handhaven, terwijl zooveel andere kloosters door het wangedrag van hun bewoners en bewoonsters in discrediet geraakten.

Ten gevolge van toenemenden rijkdom begon ook deze abdij hooger staat te voeren en was het leven der nonnen te Essen wel wat weelderiger geworden. Toen werden de strenge regelen der orde niet meer zooals in den beginne onderhouden. Met het aanbreken der vijftiende eeuw kwam hierin echter verandering. De

ernstige en invloedrijke abt Boyng van Menterne of Grisemonniken nabij Termunten werd omstreeks 1410 tot visitator der Cisterciënser kloosters in Noord-Nederland aangesteld op last van het generaal kapittel der gansche orde te Citeaux. Deze prelaat bracht door zijn ijver en gezag een gansche hervorming te weeg in vele onder zijn toezicht gestelde kloosters, een arbeid waartoe andere oversten, bijv. de abten van Klaarkamp of Aduard ongeschikt of onmachtig waren. Zijn reformatie bestond daarin, dat hij ijverde voor terugkeer tot den oorspronkelijken eenvoud en de vrij strenge regelen der orde. Zoo gelukte het hem o. a. om zijn invloed te doen gelden in het pas gestichte klooster Galilea major in Sibculo nabij Hardenberg. Bij Sibculo sloten zich enkele andere kloosters aan tot het vormen van een zoogenaamde congregatie. In Essen was toen ter tijd ook genegenheid om gehoor te geven aan de vermaningen van den abt Boyng. Hij wist de abdis en conventualen te bewegen om den oorspronkelijken regel weer met vernieuwde kracht in te voeren. Op zijn raad sloten zij zich in 1418 aan bij de toen reeds drie leden tellende vereeniging Sibculo. Essen werd tevens gesteld onder het toezicht van dezen prior, die dus voortaan met de gebruikelijke visitatie, vroeger door Aduard uitgeoefend, belast was. De oversten der kloosters, die tot deze vereeniging toetraden, voerden geen hooger titel dan prior en Essen daalde door dezen maatregel dus eigenlijk af tot den rang van een prioraat. Niettemin bleef de vrouw van Essen zich abdis noe-

men. Bij dezen overgang tot een strengere vereeniging namen de kloosterlingen de verplichting op zich altoos opgesloten te blijven leven, d. i. niet dan in uiterste gevallen buiten het klooster te komen en dan ook niet langer dan voor één nacht, de inzettingen van den heiligen Bernard stipt op te volgen, hetzelfde eenvoudige ordegewaad te dragen als de andere leden der congregatie, niet tot een ander klooster buiten de vereeniging Sibculo over te gaan, een bejaarden biechtvader uit een der toegetredene kloosters aan te nemen, enz.

Zoo keerde Essen door dit besluit terug tot de oude tucht en zuiverheid van zeden. Ook is de betrekking met Sibculo nooit afgebroken, maar levenslang bestaan gebleven. Toch schijnt het, dat deze verandering op den duur wel eenigen tegenstand ontmoet heeft. Want er wordt uitdrukkelijk vermeld, dat in het midden dezer eeuw twee priors van Sibculo, Johannes van Leiden (1421—1450) en inzonderheid Gerlach (1454—1491) speciaal op Jesse veel arbeid hebben gedaan om de daar ingevoerde reformatie te handhaven.

Ter wille van de volledigheid worden hier ten slotte nog de namen van eenige abdissen vermeld, voor zoover zij bekend zijn. Een lijst van oversten van dit klooster schijnt niet bewaard te zijn gebleven.

In 1337 was vrouw Jutte abdis.
In 1396 Bynne.
In 1439 en 1440 Hille.
In 1450 Angele.
In 1461 en 1475 Wiichmoet of Wichmodis.

In 1495 Margreta.
In 1507 Grieten die Maike of Maick.
In 1521 Amele Rengers.
In 1548 Wybbe Buerbancks van Zwolle.
In 1554 en nog in 1573 Hille Coenrades of Coenders.
In 1589 en 1594 Reneke Neinges.

Zij was de laatste vrouwe van Essen, kreeg van de staten 280 car. gl. jaarlijksch pensioen met inbegrip van de huishuur en bewoonde toen het Refugium „Esser grote huijs met die schuire" in de Heerestraat te Groningen, thans in bezit van den baron van Imhoff sr. en toen ter tijde vlak aan den stadswal gelegen. De abdis en eenige nonnen, ook op pensioen, hadden in 1599 en misschien al vroeger de bovenverdieping betrokken: het huis zelf was verhuurd aan den E. heer Berent Grues. In dat jaar deden de staten aan nonnen, proveniers en andere voormalige bewoners van het geconfisceerde klooster een uitkeering van nagenoeg 1400 car. gl. als pensioen. Doch alleen de corpusgoederen van Essen in Groningen brachten in dat jaar 2678 gl. 14 st. en 6 plack op: buitendien had het nog andere aanzienlijke bezittingen, bijv. in het landschap Drente onder Borger, Ees, Emmen en Drouwen.

Onder de nonnen, die in den loop der tijden te Essen hebben vertoefd, komen namen voor uit de bekende geslachten ten Holte, Thijens, Merissen, Hoernken, Rengers ten Post, Huyzinge, Bueninc, van Steenwijck, Jarghes, Coenders, ten Broecke.

Behalve den eerstgenoemden heer Dirk of Theodericus

worden nog als priors van Essen vermeld: in 1428 Henricus, in 1439 en 1440 Reyner van den Pater, in 1479 Ludeken, tot 1566 Joannes van Kampen, die tot prior van Sibculo werd benoemd, en van 1566 tot 1574 Sanderus Suir van Zwol. Deze was reeds prior van Sibculo geweest en werd nu den 28 Juli daar weer herkozen. Hij beleefde daarna allerlei moeielijkheden met een zekeren Willem op den Raay, die door den abt van Camp zelfs gewapenderhand aan het klooster als prior opgedrongen werd. Maar Sanderus werd ten slotte in het gelijk gesteld en is tot aan den ondergang van Sibculo prior gebleven.

De laatste prior van Essen, in 1594 eveneens op pensioen gesteld, was waarschijnlijk Warnerus.

Wat het geloof der middeleeuwen opgebouwd had en in stand gehouden, het is alles verdwenen, toen een nieuwere tijd zijn machtige eischen deed gelden. Tegen die behoeften waren geen kloostermuren, geen eeuwenoude gebruiken bestand. Toen is ook deze verhevene abdij ten ondergang opgeschreven. Zij is omvergehaald en langzamerhand verdwenen. De strenge wet der geschiedenis luidt: al wat zijn tijd gehad heeft, vergaat met den tijd.

J. REITSMA.

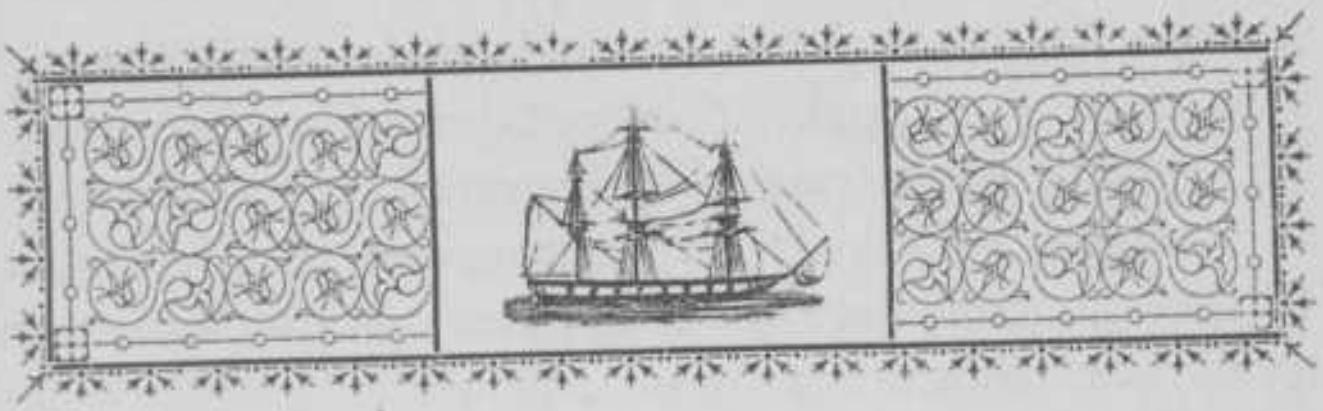

Het Journaal van Thomas Seeratt.

Dit journaal is een voor onze provincie zeer belangrijk handschrift, in folio, groot 273 bladzijden. Het bevat eene nauwkeurige beschrijving van den toestand der dijken van onze provincie in het begin der achttiende eeuw.

In de inleiding deelt de schrijver mede, dat hij omstreeks 20 jaren de zee had bevaren en altijd, „door des Heeren goetheid soo gelukkig is geweest, dat sijne Heeren en meesters in sijne bedieningen genoegen hebben bevonden." In de maand September 1716 werd hij door de Staten van Stad en Lande aangesteld tot commies provinciaal. Hij bekleedde deze betrekking tot 1721. In dien tijd zijn geweest „veele", aldus schrijft hij 14 Dec. 1730 in de opdracht van zijn journaal aan de Heeren der Ommelanden tusschen de Eems en de Lauwers, „en groote voorvallen angaande dijcken, post en paal-

wercken, welke wel behoorden in gedachtenisse te zijn voor de nakomelingen. Zoo heeft den ondergeschrevene de vrijheidt genomen om de meeste voorvallen bijeen te brengen. Niet als en oppronkende Reedeneerder oft ervaren schrijver maar als een opregt dienaar en op zijn zeemans trant."

In 1716 was zijn eerste werk „alles wel te observeren van stroomen en stormen" en de werken, welke daartegen gemaakt moeten worden. Ook ontving hij de opdracht te rapporteeren over den toestand van alle provinciale werken, waaronder in bijzonder over dien van de Academiekerk. Het rapport, 't welk hij over de Academiekerk 18 November 1716 indiende, hield in, dat de kerk, de kloktoren, het koor en de gewelven, het schoone orgel enz., in eenen ellendigen, „sooberen staat" verkeerden. Hem werd gelast in daghuur een en ander te herstellen; die herstelling kostte *f* 20,000.

De Oostersche dijken werden door den storm van 5 en 6 December 1716 zeer beschadigd, vandaar dat hem 7 December werd gelast, zonder eenig tijdverzuim, den toestand der dijken op te nemen en daarvan te rapporteeren. Onder zijne rapporten betreffende deze dijken verdient vooral de aandacht het rapport van 12 December 1716, waarin hij de volgende beschrijving geeft, dat de dijken „meest overal in de geheele provincie zijn int algemeen seer slegte en ellendige dijcken, en meestendeels van fatzoen als aarde wallen, aen beijde zijden steijl en boven spits als een houten peert, het meeste paalwerk te laag en onbequaam om de slechte aarde

dijckie te konnen dekken of beschermen tegens de bruisende seebaeren en hoe het konde zijn, dat men in deese provintie heel andere wercken liedt maeken als onze Nabuiren de Vriesen, die met een, twee à drie reegels post en paalwerck en dat die 6, 8 à 10 voet hoog stonden boven de dijckvoet en veel met de dijcks cappe egaal, waardoor zij haare dijcken (die meer als eens zoo swaar zijn als onse beste) decken en bewaaren om de kostèlijke aarde te conserveren. Maar hijr heeft men geen schutting tegen de zee en word de aarde en het binnen landt onreedelijck vergraven en verspilt, waardoor zoowel zee van binnen is als van buiten." Hem werd daarop te kennen gegeven, dat de dijken dezer provincie nu beter waren dan vroeger „ende mede dat ik aengemerckt wierde noch niet veel kennisse te hebben" om het medegedeelde staande te houden, omdat hij het grootste gedeelte van zijn leven ter zee had gevaren. Deze opmerking stond hem natuurlijk niet aan en hij maakte daarop de volgende wederlegging: „Wanneer een persoon door Godts goetheijd een reedelijck verstand en in de wiskonst eenige ervarentheijt hadde ende overal ter zee gereist, als officier en opperhooft van een schip, veele observantien voorkomt, zoowel uit de natuir als door menschenhanden gemaakte wercken, alsmeede hoe de stroomende en stormende waateren niet moet geforceert worden, maar zachtjes te leijden, dat een sulck man de bequaamste was om tegens de zee te arbeiden en de stroomen te diverteeren. Ende dat sulks kragtig bleek aan die geslagene hoofden langs de Oostersche dijcken,

dat zij sonder verstant ende kennisse der stroomen en stormen geslagen waren, want zij alle staan van Rijda tot Waatum om de N.W. en Noorder stormen en vlouden te vangen en niet te leiden." Deze wederlegging vond ingang bij de Staten; hem werd nu opgedragen in Vriesland de noodige informatiën te nemen omtrent de bijzondere manier van 't slaan van post- en paalwerken, alsmede van de hoofden der dijken aldaar. De uitslag van dit onderzoek, medegedeeld in een rapport met eene schetsteekening, deed de gegrondheid der opmerkingen van Seeratt blijken. Wij onthouden ons van verdere mededeelingen uit het zoo belangrijk journaal te geven. Alleen dient nog gezegd te worden, dat tot grondslag hiervan schijnt gediend te hebben een zeer uitvoerig, nog in het archief van de Staten, nu rijksarchief in Groningen, aanwezig rapport met schetsteekening door hem 20 Dec. 1721 ingeleverd. Terecht moet gezegd worden, dat het Journaal bevat eene zeer nauwkeurige beschrijving van de schaden door de stormen in de jaren van 1716 tot 1730 aan de dijken gebracht, van de herstellingen der dijken, van de hoogte en sterkte der dijken zelve, van de groote sommen daaraan ten koste gelegd, in een woord, van het geheele dijkwezen in dien tijd, zoodat dan ook nu nog dit zoo gewichtig handschrift dikwijls wordt geraadpleegd. De beschrijvingen zijn opgehelderd door menigvuldige in kleuren geteekende schetsteekeningen. Hij eindigt dit journaal met de dagteekening van 14 December 1730 en met de volgende verklaring en wensch:

„Aldus op 't eenvoudigste saemen gebragt, versoekende diegeene zoo meerder weet, het zijne hierbij te voegen en deezen te verbeteren, sal altijt dienstig zijn tot welwezen van 't landt, maar die geene veel van redeneert en niets tot verbeteringe wil toebrengen, achte ick niet beter als een agster. (aakster?). Wense verders, dat Godt de provincie wil bewaren, maar by noodt sal hierin wel het eene of andere voorval nutt konnen zijn, hadde ick een sulck relaas offte voorschrifte gehadt, doon Commijs provinciaal wierde, het hadde de provincie veel duisenden profijt geweest, hoewel door des Heeren goetheijt wel verseekert weet dat veele duisenden voor de provincie hebbe bespaart.

Zijne bezoeken aan de dijken waren voorzeker niet gemakkelijk en niet zonder gevaar. Tot bewijs daarvan wordt uit zijn journaal medegedeeld, de reis naar Hunsingo, 13 Januari 1718. „Met scheepies tot Wehe en van Wehe met eene kleine schuitie tot aen de Zoutcamp maar hebbe met lijfsgevaar deese reijse gedaan ende soo ick geene liqueurs offte brandewijn bij mij hadde gehat, was Albert Aszijs als provincie timmerbaas en aenneemer, die deese reijse met mij deede, aen de dijck gestorven, want wij alle beijde door vermoeitheid vlouw wierden, ende Albert Aszijs geheel als doot, maar door nuttigen van die geseegenden dranck bequam kragt om te marcheren, want het was doncker en begont hart te vriesen. Doch deesse reise bekwam Albert Aszijs qualijck want de andere dagh een swaare koortse en harde sieckte bequam. Maar soo haast ick in mijn huis kwam nam een halve bou-

tellie oude Rinse wijn, daarop wel gesweet ende also door des Heeren zegen wederom gesont."

Bij besluit van de Staten van 7 December 1731 werd Seeratt tot een honorarium voor dit werk gegeven de som van 100 zilveren ducatons.

Thomas Seeratt was, gelijk gemeld is, in 1716 aangesteld tot commies provinciaal en werd in 1719 bevorderd tot rentmeester provinciaal, welke betrekking hij tot in 1735 vervulde. Hij was gehuwd met Anna Schotthawaij. Zijne woning was het huis westzijde in de Oude-Boteringestraat, op den zuidelijken hoek van de Broerstraat, strekkende tot aan het Hoogstraatje. Het huis met een „hoffien" en twee stallen werd door hem bij verzegeling van 6 November 1722 gekocht van Vrouwe Josina Petronella Albarda geboren Clant.

Zijne weduwe verkocht een en ander bij verzegeling van 16 April 1742 aan den generaal-majoor O. G. Veldtman voor de som van *f* 10,000.

MR. H. O. FEITH.

Dijken, post- en paalwerken.

Aan de Inspecteuren der zeewerken in Zeeland, die de dijken, post- en paalwerken in deze provincie hebben bezichtigd, toegelegd daags wegens vacature zes guldens, de dienaars 1 gulden daags en voor verteering en reiskosten *f* 570.—.

Resol. Gedep. Staten van Groningen
29 *April* 1726.

Gravure vervaardigd naar een portret door J. H. Egenberger met behulp van photographische opname door F. J. von Kolkow.

Jhr. Mr. JUSTUS DATHO LEWE QUINTUS,

overl. 13 Januari 1889.

Wanneer in den eersten jaargang van dit „Jaarboekje voor geschiedenis, taal en letterkunde" het portret van Jhr. Mr. Lewe Quintus eene plaats vindt, dan is dit niet, omdat in Lewe Quintus een geschiedkundige of litterator van naam is heengegaan; maar dit jaarboekje is tevens een *Groningsche* Volksalmanak en daarin mag iemand als hij, Groninger tot in merg en been, wiens geheele streven en werken het belang van het gewest zijner geboorte en inwoning ten doel hebben gehad en wiens verscheiden eene niet licht te vervullen ledige plaats achterlaat, niet worden vergeten.

Daarvoor heeft Lewe Quintus eene te gewichtige rol vervuld in de geschiedenis der ontwikkeling in stad en provincie gedurende de laatste tientallen jaren.

De redactie meende niet juister de verdiensten van den afgestorvene in 't licht te kunnen stellen, dan zulks is geschied door den redacteur der *Provinciale Groninger Courant*, welke den dag na zijn overlijden de volgende eenvoudige en ware schets van zijn werken en willen inhield.

„De stad onzer inwoning leed een droevig verlies. Haar ontviel een braaf en eerlijk man, een man, die bij allen, welke hem waarlijk kenden en begrepen, de aangenaamste herinneringen achterlaat. De heer Jhr. Mr. Justus Datho Lewe Quintus, lid van het college van Gedeputeerde Staten dezer provincie, overleed gisterenmiddag in den hoogen ouderdom van bijna 78 jaren.

Den 23sten Januari 1811 te dezer stede uit eene der voornaamste patricische familiën geboren, ontving hij hier zijne elementaire en academische opleiding, vormde hij zich hier voor zijne maatschappelijke loopbaan, wist hij zich hier die kundigheden te verwerven, welke hem later tot sieraad verstrekten, en waardoor hij zeker tot eene meer hoogere betrekking zou zijn geroepen, indien zijn eenigzins gebrekkig spraakvermogen daarvoor, in eigen oogen althans, geen beletsel ware geweest.

Als 19jarig jongeling gaf hij aan de roepstem van den Koning gehoor om als flankeur met de Groninger en Franeker studenten tegen de Belgen ten strijde te trekken. Uit België teruggekeerd, hervatte hij zijne studiën en promoveerde later tot doctor in de beide rechten. In 1839 griffier geworden bij het kantonge-

recht te Winschoten, werd hij in 1847 tot kantonrechter aldaar benoemd. Deze betrekking bekleedde de heer Lewe Quintus tot December 1866, toen hij zich te Groningen vestigde. Sedert 1856 lid der Provinciale Staten, tot 1868 voor Winschoten en toen voor Groningen, kozen zijne medeleden hem in 1863 tot lid van Gedeputeerde Staten.

Met welk een ijver, met welk eene toewijding hij dit lidmaatschap tot zijn dood vervulde, niettegenstaande zijn lichamelijke toestand meer dan eenmaal een geduchten schok ontving, dat weten niet alleen zij, die met hem werkzaam waren, maar ook allen, die zijne werkzaamheden gadesloegen; dat kunnen zijne kiezers getuigen. Steeds recht op zijn doel afgaande, zonder bijpaden te bewandelen, onderzocht hij de zaken au fond en ontving zóó eene eigene krachtige overtuiging, die hij met hand en tand verdedigde tegenover allen, die met hem van meening verschilden. Wij behoeven slechts te herinneren aan sommige feiten van recente dagteekening: aan zijn streven om Westerwolde van kanalen te voorzien, en de ziekenhuiskwestie (de overledene was sedert 1873 lid van de commissie van toezicht over het ziekenhuis.), waaraan hij de laatste jaren zijns levens bijna geheel wijdde en waarover hij, niettegenstaande zijne verzwakte gezondheid, voor eenige weken nog zulk eene belangrijke nota schreef, die — hoe men ook over de zaak zelve moge denken — getuigenis aflegt van grondige studie en helder oordeel. — Zulk een man kon echter niet opgaan in zijne ambtelijke betrekking.

Met warme vaderlandsliefde en liefde voor ons koningshuis bezield — zijn borst prijkte met het ridderkruis van de orde van den Nederlandschen Leeuw en met dat van ridder 3de klasse van den Gouden Leeuw van Nassau — was het aan zijn krachtig initiatief te danken, dat daar ginds in de vlakte van Heiligerlee, waar het eerste Oranje-bloed in den vrijheidsoorlog tegen Spanje had gestroomd, een waardig gedenkteeken voor graaf Adolf van Nassau werd opgericht.

Hij bevorderde de algemeene belangen met al de kracht, die in hem was. Tal van collegiën, genootschappen en vereenigingen — zoowel kerkelijke als maatschappelijke — telden hem in zijn besten tijd onder hunne leden; van velen was hij langeren of korteren tijd bestuurder.

Wat de maçonnerie in 't algemeen, de loge l'Union Provinciale in 't bijzonder in hem verliest, 't is hier de plaats niet daarover in het breede uit te weiden. Toch willen wij niet geheel zwijgen. Na den dood van den hoogleeraar Jacob Baart de la Faille, in het jaar 1867, werd Lewe Quintus voorzittend meester dier loge, en sedert dien tijd stond hij aan het hoofd harer kolommen, was hij de ziel harer werkzaamheden en leidde deze op eene wijze, die hem daar nimmer zullen doen vergeten. Onder de broeders openbaarden zich al zijne grootheid van geest, al de adel van zijn karakter, al zijne beminnelijke hoedanigheden als mensch, in den waren zin des woords. Nederig, eenvoudig en blijmoedig van hart, weldadig in hooge mate, vrijmetselaar tot in merg en been, was hij allen in alles ten

voorbeeld. De vaan der ware humaniteit werd door hem hoog gehouden. Zich zelf en anderen te verbeteren, dat was zijn hoogste wensch, dat was het doel van zijn streven. Het „ken u zelf" was zijn levensspreuk. Telkens en telkens weer legde hij zich de vraag op de lippen: „Wat zegt gij van u zelven?" en hield die ook aan anderen voor. Altijd opgewekt, altijd bereid met raad en daad te helpen, laat hij hier eene plaats ledig, die nimmer beter zal worden bezet.

Verliest de maatschappij veel aan hem, voor zijne gade, die lange jaren lief en leed met hem heeft gedeeld, is zijn dood een onoverkomelijke slag. Hij was haar een trouw en liefhebbend echtgenoot en, zelf geen kinderen hebbende, voor sommige zijner bloedverwanten een teeder en zorgdragend vader.

Een braaf en eerlijk man is van ons heengegaan. Laten wij dankbaar zijn voor zijn langdurig bezit. Dat hij zoo lang heeft geleefd, was een zegen voor velen."

Wandelingen door het oude Groningen.

I.

De refugia of kloosterhuizen in de stad Groningen.

Het is bekend, dat in het gewest onzer inwoning, evenals bijna overal in ons vaderland, vóór de hervorming tal (1) van kloosters lagen verspreid. Drie eeuwen zijn er sedert die groote omwenteling op godsdienstig gebied heengegaan en van de hechte zware kloostergebouwen is op eene enkele uitzondering na, zoo goed als geen spoor meer te vinden. Alleen het klooster ter Apel bewaart in zijne oude gewelfde gangen en transen, zijne gothische ramen, uitzicht gevende op den somberen kloosterhof, zijne kelders, zijne hooge met fraai beeldhouwwerk versierde kerk, eene krachtige, niet genoeg te waardeeren herinnering

(1) De stad Groningen medegerekend waren er in dit gewest ongeveer 40 kloosters.

aan het leven der middeleeuwsche geestelijkheid. Doch ook Groningen, *de stad* in ons gewest, bezit nog herinneringen aan de buiten hare muren alom op het platte land verspreide kloosters. Deze zijn de op onderscheidene plaatsen in de stad liggende of gelegen hebbende refugia of kloosterhuizen.

Men is veelal geneigd zich van het leven der middeleeuwsche kloosterlingen eene te sombere voorstelling te maken. Men ziet in zijne verbeelding den man of de vrouw, die zich aan het kloosterleven zal wijden, de kloosterpoort binnentreden; de zware deur valt achter hen dicht, alle verkeer in en met de wereld daarbuiten is voor goed afgebroken, een leven aan den dienst van God en daaraan alléén gewijd, ligt voor hen. Toch is deze voorstelling eene onjuiste. In den besten tijd toch van het kloosterwezen werden in die stichtingen ambachten geleerd en scholen gehouden. „De kloosterlingen ontgonnen het ruwe land, braken het veen aan, legden wegen en bouwden bruggen. Hoe menige weg en brug heet in deze provincie kloosterweg en kloostertil, ten zekere bewijze, waaraan zij hunnen oorsprong verschuldigd zijn. Zij leerden het land bedijken en het water afleiden." (1) Hoe menig gehucht of boerenhofstede in onze provincie draagt nog den naam „voorwerk" of „voerwerk", als zijnde de grangia, de uithof, de meijerhof, het uiterhuis, het munnikshuis, om het nabij gelegen klooster van de voortbreng-

---

(1) Hofstede de Groot, *de Invoering van het Christendom in de provincie Groningen.* Jaarg. 1851 Gron. Volks-Alm. blz. 69.

selen van landbouw en veeteelt te voorzien. Een der leefregels van de Cistercienser orde luidde immers: het levensonderhoud moet voortkomen uit handenarbeid, uit bebouwing der aarde, uit het voedsel van het vee. (1) Doch ook in de stad Groningen bezaten de meeste kloosters uit de omgeving een huis, een refugium, welks muren zij somtijds verwisselden tegen die van hunne eigenlijke kloosters. Zij bezaten die refugia met een tweeledig doel; èn om bij de voortdurende oorlogen van hunnen onrustigen tijd, eene veilige schuilplaats te hebben tegen de woeste benden, die de van mondvoorraad en kostbaarheden voorziene kloosters niet ontzagen; èn om aldaar te vertoeven hetzij tot het waarnemen hunner wereldlijke belangen, hetzij gedurende een gedeelte van den winter tot genoegen en ontspanning voor de hoogere geestelijkheid. In Groningen, de eenige stad in het noorden, beveiligd door hare muren, wallen en torens, waren tal van dergelijke kloosterhuizen. Door wijlen mijnen grootvader Mr. H. O. Feith worden in zijn bekend werk „Het Groninger Beklemregt" dl. II, blz. 556, een zestal hem bekende refugia hier ter stede vermeld met mededeeling van enkele geschiedkundige bijzonderheden. Het heeft mij mogen gelukken een twintigtal dezer kloosterhuizen binnen de muren van Groningen uit te vorschen, terwijl mij de overtuiging is geworden, dat nog meer kloosters een toevluchtsoord binnen onze stad hadden,

---

(1) Victus debet provenire de labore manuum, de cultura terrarum, de nutrimento pecorum." Instituta capituli generalis 1134, c. 5 en 9 van de Cist. orde; Mone, Quellensammlung III 35.

zonder dat het huis of de plaats van ligging kan worden aangeduid. Oude koopbrieven van huizen, welke nog veelal in het bezit van particulieren zijn, kunnen door de vermelding van de vroegere bestemming van het perceel, of door de aanduiding der aangrenzende panden hierin nog veel licht ontsteken. Niet genoeg kan den eigenaars van dergelijke brieven op het belang worden gewezen, deze oude documenten, hetzij in het origineel, hetzij in een afschrift, in het voor brand beveiligde archiefgebouw ter neder te leggen. Zij behoeden daarmede gedenkstukken der oudheid voor ondergang en bewijzen zich zelf en de historische wetenschap een grooten dienst.

Alvorens over te gaan tot eene mededeeling in alphabetische rangorde van het door mij gevondene, moet echter nog worden gewezen op de merkwaardigheid, dat bijna alle voormalige kloosterhuizen nog heden groote huizen met ruime tuinen zijn, terwijl bij velen kan worden bewezen, dat kleinere aangrenzende, thans op zich zelf staande, perceelen vroeger een deel hebben uitgemaakt van den hof of de bijgebouwen der refugia.

1. Aduard. Deze abdij der Bernardijner orde, de beroemdste en rijkste in Stad en Ommelanden, bezat een huis, het „blaauwe huis" in de Munnekeholm. Bijna alle huizen aan de westzijde dier straat, waar thans het academisch ziekenhuis (van 4 September 1623—1801 het West-Indische huis) en het Aduarder gasthuis zijn geplaatst, behoorden tot het refugium. De abdij bezat het „domus hospicii" (aldus genoemd in de Vitae ac gesta abbatum Adwerdensium) reeds

zeer vroeg. Abt Fridericus (1329—1350) liet eene kapel bouwen „in Holmis", klaarblijkelijk de Holm, welke straat weldra naar de Aduarder monniken „Munnekeholm" werd genoemd. Dit huis, grenzende aan de toenmalige stadsgracht, kon ten allen tijde door de kloosterlingen worden bereikt langs eene brug over de gracht. Het huis „in Holma" (1) werd bij verzegeling van 5 Febr. 1346 door de stad Groningen vrijgesteld van belasting. Van eenigen praal schijnt het verblijf der Aduarder kloosterlingen niet ontbloot te zijn geweest, vooral de beroemde abt Johannes Reekamp † 1549 bracht het zijne daartoe bij, van hem vindt (2) men o.a. ten opzichte van de arx te Groningen opgeteekend „majus videlicet atrium picturis ornatum reliquit", d. i. hij liet het grootere huis met schilderijen versierd na.

Uit onderscheidene koopbrieven blijkt, dat steeds meer huizen in de nabijheid van het domus hospicii ten behoeve van de abdij werden aangekocht, zooals ook wordt bevestigd door de vele huizen als eigendom van het voormalig klooster van Aduard in de rekeningen der kloostergoederen (3) vermeld.

2. Ter Apel. Er berust op het oud-archief in Groningen eene origineele notarieele verzegeling van 10 December 1473, waarbij Heyla ter Bruggen schenkt aan het convent ter Apel „ordinis sancte crucis" het steenen hoekhuis en twee kamers en een hof, gelegen

(1) Driessen. *Mon. Gron.* I 167.
(2) *Historia Episc. Gron.* p. 39.
(3) Oud-Arch. in Gron. H. S. folio no. 111.

aan de Vischmarkt, ten oosten van „de Gaddingestrate", en zulks ten gebruike van het convent en de kloosterlingen. Volgens een inventaris der goederen van dit klooster van 1627 (1) behoorde het bovengenoemde huis in dat jaar nog tot die goederen.

De „Gaddingestraat" is de vroegere naam van de Pelsterstraat, het bedoelde huis is dus het in de herinnering van vele oude Groningers nog bekende antieke en forsche heerenhuis, een der oudste huizen der stad en gelukkig door menige afbeelding vereeuwigd, hetwelk in 1857 werd afgebroken om plaats te maken voor de kerk der Waalsche gemeente.

3. Assen. In de rekeningen der kloostergoederen (2) wordt gesproken van het Asserhuis te Groningen. Eene verzegeling van 14 Februari 1582 (3) geeft omtrent de ligging van dit huis voldoende licht. Bij die verzegeling toch verkoopen de abdis en de gemeene conventualen van het convent te Assen (het was een nonnenklooster van de Cistercienser orde) aan het Jacobijnenconvent te Groningen eene jaarlijksche rente van acht Gron. mudden winterrogge, te ontvangen uit „onsen conventes huys", gelegen westzijde Oosterstraat „up de horne van dunckersgang"; vermoedelijk dus het groote heerenhuis get. E no. 205, thans bewoond door Jhr. J. Q. Lewe van Aduard.

4. Bunne. Uit onderscheidene verzegelingen,

---

(1) Oud-Archief in Gron. H. S. folio no. 161 blz. 99.
(2) o.a. Rek. 1600 blz. 71.
(3) Oud-Arch. in Gron. Verz. 1582 no. 4.

waarvan de oudste van Paaschachtdagen 1451, (1) blijkt, dat de commanderij der Johanniter orde te Bunne (ten z.w. van Eelde) een huis in Groningen bezat. De juiste plek is niet nauwkeurig aan te wijzen, doch het huis was gelegen westzijde Folkeringestraat, met een uitgang naar Schoolholm, in de nabijheid van de „Wortstraat", het latere Woerdje, thans Folkeringedwarsstraat.

5. Essen. De abdij Essen onder Haren van de Cistercienser orde had een huis „an de Heerstraate vaste an, daer die binnenste afgebroekene Heerpoorte gestaen hefft", strekkende in het zuiden tegen de stadswallen. Dit huis, thans gelegen Heerestraat westzijde op den hoek van het Bruine Ruiterstraatje en met den tuin uitkomende aan het Gedempte Zuiderdiep, is het oude deftige huis get. F no. 299, thans bewoond door Mr. G. W. H. Baron van Imhoff. Bij brief van 16 Dec. 1589 (zie Feith, Beklemr. II 556) kocht het vrouwenconvent van Essen dit huis van het geslacht Sickinghe. (2)

6. Feldwert of Oldenklooster bij den Dam. Het klooster Feldwert, bevolkt door Benediktijners van beiderlei kunne, lag ten noorden van Holwierde en werd ter onderscheiding van het in de nabijheid liggende Nijenklooster en ter voorkoming van verwarring met Oldenklooster in de Marne, doorgaans Oldenklooster bij den Dam (Appingedam) genoemd.

---

(1) Oud-Arch. in Gron. 1457 no. 7, zie o.a. ook 1542 no. 1.

(2) Vergel. hierbij het in dit jaarboekje voorkomende stuk over de abdij te Essen blz. 85.

Het chartularium (1) van dit klooster is bewaard gebleven, waardoor men van dit klooster meer weet dan van vele andere dier stichtingen. Uit dit chartularium blijkt (2) o.a., dat op „Dinxdaegs nae sunte Johannes dage 1476" het klooster eenige kamers kocht in „de Kerelswech" (Carolieweg) te Groningen, gelegen aan de zuidzijde, „daer des convents husyngen en erven naest by legget up de wester zyt." Het heeft mij nog niet mogen gelukken dit kloosterhuis met juistheid te kunnen aanwijzen.

Een eeuw later bezat genoemd klooster blijkens eene verzegeling van 1591 (3) een kloosterhuis noordzijde van de Jacobijnerstraat, „up die horne", zooals de kloosterrekeningen vermelden. Dit huis, liggende dus op den hoek van Jacobijnerstraat en St. Walburgstraat, (de andere hoek was nog tot het midden der 17de eeuw, als zijnde aldaar het kerkhof der Jacobijnerkerk, onbebouwd) werd in 1609 verkocht aan Johan Emens.

Betreffende het refugium van dit klooster bezit het oud-archief in Groningen nog een merkwaardig stuk, (4) hetwelk meerder licht ontsteekt over de verhouding van het klooster tot zijn in de stad gelegen kloosterhuis.

Bij eene verzegeling van 1 April 1574 sloten de „erwairdige en religieuse Her d. Harmanus Doccumanus Abt tho Feltwert, anders Oldencloster bij den Dam, juffer Johanna Hardestein priorinne, juffer Elijsbet van

---

(1) Oud-Arch. in Gron. H. S. quarto no. 71.
(2) Charters no. 51 en 52.
(3) Oud-Arch. in Gron. 1591 no. 1.
(4) Verzeg. 1574 no. 82.

Langhen subpriorinne, juffer Truije van Deventer kellersche en juffer Gertruijdt van Langhen gastwairdersche, juffer Heijnricke Sickens kleedmeestersche sampt die gemene Conventualen der selver Abdije", een contract met Johannes Janssen en zijne vrouw Griete Jans. Bij dit contract werden Janssen en zijne vrouw aangenomen „voer proevenairs in het Cloesterhues tho Groenyngen", om „in alle trouwe convents saicken en boetscappen tho bewairen." Janssen betaalde hiervoor 400 gld., terwijl beide partijen het recht zouden hebben de verbintenis een half jaar te voren op te zeggen, als wanneer de 400 gld. zouden worden terugbetaald. De emolumenten voor den provenier en zijne vrouw waren behalve natuurlijk vrije woning de volgende. „Dat convent sal hoer jairlicx besorgen twie schuijten turffs ende hundert schanssen, (1) twaelff mudde rogge, achtien mudde garste tot molt en twie mudde havers, ein vette osse, ein vet zwijn, ein vet scaep, ein halve tonne rode boter, ein verndel witte boter, vier kanterts,(2) twie witten ende twie groenen, vier scapenkesen, twintich pot berger visch, ein halff mudde boenen, ein back arwten en ein halff vat zeepe." Hiervoor moesten zij „mijn her ende die jufferen en susteren, als sij hijer komen, metdeelen die gewone portie, en voerts den convents bode, scipperen en volck na des dages gelegentheit anbieten (3) geven ende bijer ter redelicheit." Voorts moesten zij „mijn heeren tafel eerlicken met

(1) = schensen, takkebossen.
(2) Kantert = groote ronde kaas.
(3) Anbiet = kleine maaltijd, het Duitsche Imbisz.

linnenwaet, als tafellaken en walen" (1) voorzien, alsmede bedden in gereedheid hebben voor de dienaren, en, hetgeen den onrustigen tijd en den tijd der inkwartieringen (2) teekent, voor „een soldate met een jonghen ofte twee soldaten (soet nodich) en oft gebuerde (dair God voer sije) dattet hues met merder belastijnge beswaert worde, sal tot des convents laste staen." Het loon van eene dienstmaagd zal worden betaald door het convent, „dair voer se dan hoer arbeit en vlijth sal anwenden tot behoeff ende proufijt des huijses ofte convents; dan die bedden tot des maghets behoeff sal Johannes ende sijn huesvrouwe onderholden, ende die maghet sal Johannes ende sijn huesvrouwe tot des convents behoeff bereven."

7. Gerkesklooster of klooster „thoe Jherusalem." Tusschen Buitenpost en Augustinusga lag oudtijds dit in 1240 gebouwde mannenklooster van de Cistercienser orde. Bij verzegeling (3) van Dinsdag voor St. Johannes Baptista 1497 verkocht Hermen Wijfferdinck aan den abt van het convent „toe Jherusalem anders geheten Gerkescloester" „tot behoeff des conventes vors. sijn steenhuus mijtten soven kameren mijt oeren hoffsteden mijtten hove dar achter gelegen" enz. „up de schoelholm ande oestersijde vander strate" gelegen tusschen twee „vicarie huusen."

Het huis en de kamers schijnen weldra tot een groot refugium te zijn verbouwd en betreffende dit

---

(1) Walen, schrijffout voor dwalen = servetten.
(2) Zie het onder no. 7 Gerkesklooster op de volgende blz. vermelde.
(3) Oud-Arch. in Gron. 1497 no. 32.

gebouw zijn onderscheidene stukken bewaard gebleven.

Zoo werd bij verzegeling (1) van Maandag voor St. Peter ad cathedram 1512 door Burgemeesteren en Raad van Groningen vrijdom „van onser Stad deenste als werken, mitten Stad to reysen, (2) huesschot to gheven ende anders ghelyck als der van Adewert hues in der Stad vorsz, up de monnekeholm staende vryheit heft", aan den abt en het klooster voor „des convents hues" op Schoolholm verleend.

Toen in het begin van den tachtigjarigen oorlog de Spaansche troepen in deze streken verwijlden en meermalen een onderkomen in de stad zochten, alwaar hun door de regeering der stad kwartier werd aangewezen, schreef Karel van Brimeu, graaf van Megen enz., stadhouder en kapitein-generaal van Gelder, Zutphen, Vriesland, Overijssel en Groningen, 11 Juli 1570 een brief (3) aan Burgemeesteren en Raad van Groningen, waarbij hij op verzoek van „die Eerwirttighe unnd Religieuse her Everath Dotinckem, Abbet van Gerritgenskloester" verzocht, dat het huis van het klooster binnen Groningen „van beleggungh der knechtten muchtte gevrijhet werden", er o.a. bijvoegende, „dat der durchleuchttiger unser genediger Furst unnd heer hartouge van Alva Gubernator etc. niet woll gefallen solde, dat die Geistliche luijden mit knechten bespert worden."

Korten tijd daarna ± 1580 werd het eigenlijke

---

(1) Oud-Arch. Gron. 1512 no. 18.
(2) Reijsen = ten oorlog trekken.
(3) Oud-Arch. Gron. 1570 no. 70.

klooster verwoest en de monniken trokken naar hun wijkplaats te Groningen. Zij schijnen het daar niet ruim te hebben gehad, want „tot onser Conventualen noodwendige alimentatie ende noodtdruft in desse onse ballinckschapp" verkochten zij herhaaldelijk (1) renten uit hun huis, staande oostzijde Schoolholm, alwaar „Sunte Anthonis Vicarien huys an die noerder zijdt ende Sunte Cathrijnen huys an die Suyder zijdt naest aen geswettet syndt." Eindelijk, 20 October 1610, (2) werd het huis „en hof mit de kerckenstoelen ende begraeffenissen binnen Groningen" verkocht aan den landmeter Pieter Heeres.

Het is bijna overbodig mede te deelen, dat het bedoelde refugium is het oude huis get. G no. 17 met grooten tuin, waarvan het voorste deel is verbouwd tot eene school voor het christelijk nationaal onderwijs en waarvan het achterste deel en de tuin thans worden bewoond door Mr. H. P. van Kaathoven. Dit wordt nog bevestigd door een koopbrief (3) van het jaar 1808, waarbij dit perceel wordt gezegd te grenzen ten zuiden aan de woning van den koster der Akerk. Deze woning is waarschijnlijk een der vroegere „vicariehusen", welke behoorden bij vicarien van de Akerk.

8. Mariengaarde. In de nabijheid van Hallum ten noorden van Leeuwarden lag de beroemde abdij Mariengaarde, bevolkt door monniken van de Premonstratenser orde. Zij bezat te Groningen een huis,

(1) Zie verz. Oud Arch. in Gron. 1584 no. 8 en no. 9, 1587 no. 9, 1593 no. 4.
(2) Oud-Arch. in Gron. verzegel. 1610 no. 31.
(3) In het bezit van den tegenwoordigen eigenaar.

althans in een koopbrief (1) van Donderdag na St. Johannesdag decollationis 1457 wordt gesproken van een huis, gelegen noordzijde Brugstraat „daer herman berneers erffg. huus, dat de monniken van mariengaarden plach to te horen, naest licht up die westerzijd." Het is natuurlijk moeilijk te beslissen, of dit huis enkel een rentegevend eigendom, dan wel een refugium van het klooster is geweest. Dat Mariengaarde zeer nabij Leeuwarden was gelegen en dus vermoedelijk aldaar een refugium zal hebben gehad, is geen bezwaar voor het hebben van een kloosterhuis binnen Groningen. Men vindt toch van vele groote kloosters vermeld, dat zij refugia in twee à drie steden hadden.

9. Oldenklooster in de Marne. Dit klooster, oorspronkelijk bestemd voor mannen en vrouwen, onderging weldra eene splitsing. Het mannenklooster is spoedig daarna verdwenen, het vrouwenklooster, bestemd voor nonnen van de Norbertijner of Premonstratenser orde, is onder het opperbestuur van een abt blijven voortbestaan. Het klooster lag in de nabijheid van het daaraan zijn naam ontleenende Kloosterburen en wordt, als het eenige klooster in die streken, doorgaans het convent of de abdij in de Marne genoemd. Ook dit klooster had een refugium te Groningen, zooals uit onderscheidene oude verzegelingen (2) blijkt. Dit huis lag aan de noordzijde van de Turftorenstraat en kwam uit aan de Uurwerkergang, het moet op eenige

---

(1) Oud-Arch. in Gron. 1456 no. 5.
(2) Oud-Arch. in Gron. 1594 no. 11, 1601 no. 8, 1607 no. 41.

huizen afstands van de Kleine Kromelleboog hebben gelegen. Zeer vermoedelijk lag het huis of beter gezegd lagen de huizen, (want uit de kloosterrekeningen blijkt, dat er twee huizen naast elkander waren, beide in gebruik bij het genoemde klooster,) waar thans het huis get. I no. 278 van Jhr. Mr. J. R. van Iddekinge met den vroeger daarnaast gelegen, voor eenige jaren met een huis bebouwden, tuin is gelegen. Het was in elk geval een groot perceel met grooten tuin. Na de saecularisatie der kloostergoederen werd een gedeelte van het refugium met den tuin als woning toegewezen aan den rentmeester der kloostergoederen Johan Lutma, terwijl een ander gedeelte werd verhuurd aan den advocaat Dronrijp.

Toen in 1607 Johan Lutma kwam te overlijden, besloten de Staten van Stad en Lande het kloosterhuis van Oldenklooster in de Marne te verkoopen. De huizen met den tuin, welke aan de andere of noordzijde van de Uurwerkersgang lag, werden daarop publiek in drie perceelen verkocht. Van de twee huizen werd eigenaar Hans Spee, (1) van elk huis was de koopprijs 1010 car. gld. De tuin werd voor 528 car. gld. en 8 st. het eigendom van Jr. Caspar van Ewsum, wiens groote „hof" ten noorden en oosten daaraan grensde. Het zuidwestelijk deel van den tegenwoordigen tuin der „Harmonie" is dus de tuin van het kloosterhuis van het convent in de Marne. O tempora, o mores, waar eens de ernstige nonnen in vrome ingetogenheid

(1) Kloosterrekening 1607 blz. 293.

en stille afzondering van de wereld rondwandelden, klinken thans de vroolijke tonen der muziek en wandelt een naar levensgenot strevend, lachend en luidruchtig menschdom.

10. Oosterwierum. Het vermaarde Johanniter nonnenklooster Oosterwierum nabij Heveskes bezat te Groningen een refugium uit onderscheidene huizen bestaande. Het was gelegen in de Achter den muur „noordzijde van Poelpoorte" en was wellicht na dat van Aduard het grootste der refugia hier ter stede. Het bestond uit het oostzijde in de tegenwoordige Schoolstraat gelegen gebouw der Vrijmetselaarsloge, met de heerenbehuizing ten zuiden en hoogstwaarschijnlijk ook met de heerenbehuizing ten noorden daarvan gelegen. Een zeer groote tuin, zooals op oude kaarten is te zien en ook thans nog is op te maken uit de drie groote tuinen achter de genoemde perceelen, strekte zich oostwaarts van het groote gebouw uit tot aan het Schuitendiep, waar nog eenige huizen, bij het kloosterhuis behoorende, stonden.

Reeds in 1571 (1) werd in het Oosterwierummerhuis door de gedeputeerden der Ommelanden eene vergadering belegd en werd „de aldaer staende landtskiste" door hen geopend.

In de kloosterrekeningen wordt in de eerste jaren na de reductie van dit kloosterhuis niets vermeld. In 1609 werden blijkens de rekening van dat jaar de in het huis aanwezige „bedden, beddeclederen, linnen, wullen,

(1) Oud-Arch. in Gron. 1571 no. 66.

tinnen en andere tilbaere goederen" publiek verkocht voor eene som van *f* 410 en 2 st. In dat jaar vindt men als huurder genoemd een zekere heer Lewe. In 1610 werd het huis voor drie jaren verhuurd voor 119 gl. 7 st. 4 placken aan Jacobus Adriani, „mits dat juffer Auke ende die preuvenier hare wooninghen daerin vry soelen beholden." Van af 1614 diende het tot woning voor den syndicus der Ommelanden, terwijl de huizen aan het Schuitendiep tot woningen aan de Ommelander boden werden aangewezen. Nadat het Ommelanderhuis aan de Ossenmarkt (hoek Marktstraat) in 1676 was verkocht, kwamen de Ommelander heeren in een deel van het Oosterwierummerhuis bijeen. Vandaar dat het nu nog steeds den naam van Ommelanderhuis draagt. Toen in 1787 de heeren der Ommelanden hunne Ommelander courant als tegenblad van de Groninger courant oprichtten, en de Stadsregeering het drukken dier courant in de stad verbood, maakten zij van hun recht van exterritorialiteit, aan gezanten toegekend, gebruik en richtten den stal van hun Ommelanderhuis, als wordende gerekend niet het gebied der stad, maar dat der Ommelanden te zijn, tot eene drukkerij voor hun blad in.

11. Rottum. De oude abdij der Benediktijner monniken en nonnen te Rottum bezat, zooals uit verzegelingen van 1457 en 1467 (1) en uit een vonnis van Burg. en Raad der stad Groningen d.d. 17 Nov. 1562 (2) blijkt, een huis „des conventes hues" aan de

(1) Oud-Arch. in Gron. 1457 no. 5 en 1467 no. 2.
(2) Oud-Arch. in Gron. 1562 no. 79.

westzijde van de Oude Ebbingestraat. Dit huis lag tusschen de Roode Weeshuisstraat en de Butjesstraat, althans het grensde blijkens genoemde stukken, aan de achterzijde aan het „Olde convent", het tegenwoordige Roode Weeshuis met noordwaarts aangrenzende terreinen. De overlevering noemt het huis, get. A no. 76, thans in eigendom bewoond door den heer N. Rost Ez., een „bisschopshuis", een huis door geestelijken bewoond. Dit geeft iets te vermoeden. Dit vermoeden werd bij mij tot zekerheid na inzage van een koopbrief (1) van 1607 betreffende dit huis in verband met den aangehaalden brief van 1457, waarvan eveneens eene oude copie berust onder den tegenwoordigen bewoner en eigenaar.

12. Scharmer. In eene origineele verzegeling (2) van 20 Januari 1582, gegeven door prior en conventualen van het mannenklooster St. Helena, van de orde der Kruisdragers, te Scharmer, wordt gesproken van „den hoff vnde walle achter vnses convents behuisinghe binnen der Stadt Groeningen an der Heerporten belegen." Aangezien het huis aan de westzijde „an der Heerporten belegen" was het refugium van het klooster Essen, (3) zoo is het hoogst waarschijnlijk, dat het huis aan de overzijde (oostzijde) gelegen, het bedoelde „conventes huis" van, gelijk Leo Sibrandus abt van Lidlum dit klooster noemde, „het huis des Lichts" te Scharmer is geweest. Op oude plattegronden

(1) In het bezit van den eigenaar.
(2) Verzeg. Oud-Arch. in Gron. 1582 no. 56.
(3) Zie boven blz. 104.

der stad Groningen vindt men hier, op den hoek der Achter de Muur, thans Burchtstraat, een groot huis met aan den wal grenzenden tuin geteekend.

13. Selwerd. De oude abdij van Silowerth of Selwerd, zoo nabij de stad gelegen en dienende tot huisvesting van monniken en nonnen der Benediktijner orde, zal voorzeker evenals die van Aduard reeds vroeg een refugium hebben bezeten. Vóór 1457 vindt men echter in het archief te Groningen daarvan geene melding gemaakt; in dat jaar had blijkens eene verzegeling (1) het klooster een huis westzijde Oude Ebbingestraat. Ook stond er een „Selwarder huys" in de „St. Johannisstraet", althans zulks vermelden de rekeningen der kloostergoederen. Het boek van ontvangsten en uitgaven (2) over 1560—1563 van den abt van Selwerd Henricus Lontzenius spreekt ook steeds van uitgaven betreffende „onses conventes huys binnen Groningen." Toen evenwel „voerscreven Conventt in iegenwoerdigen Crijch ende Oorloch bij den vijandt tho meermalen voer een Fortres tegens der Stadt Groeninghen ingenoemen ende nu leyder diermaten geruyneertt, verwoestet, affgebroecken ende bedorven" was, ruimde de stad Groningen in 1584 (3) voor hen in het Vrouw Sijwenconvent op het Minderbroederenkerkhof (ter plaatse waar thans het academiegebouw is geplaatst.) De kroniekschrijver en tijdgenoot Abel Eppens vermeldt, dat de nonnen in 1585 naar dit huis in de

(1) Oud-Arch. in Gron. 1457 no. 5.
(2) H. S. van het statistisch bureau Prov. Griffie v. Gron.
(3) Verzeg. Oud-Arch. in Gron. 1584 no. 2.

stad zijn verhuisd. Dit gebouw schijnt echter niet groot genoeg te zijn geweest, althans blijkens keerskoopsbrief van 21 Juli 1585 kocht de abdij van Selwerd het van achteren aan het Vrouw Sijwenconvent grenzende huis „mit dat clene hues daer by, mit oeck dat hooff, plaetse, putte staende ande wester sydt inde Bottringe strate, daer Lutgert ther Borne upt noerden ende Karstien van Lingen upt suiden naest angeswettet sint." Dit huis stond ter plaatse van het tegenwoordige Gerechtsgebouw. (1)

14. Termunten. Nabij Termunten lag oudtijds het Bernardijner klooster Menterne of Termunten, zijnde een dochterklooster van de abdij van Aduard. De monniken van dit klooster droegen grijze kappen, weshalve zij door het volk „grijze monniken" werden genoemd en het klooster ook veelal bekend is onder den naam „Grijzemonnikenklooster." Waarschijnlijk zal dit klooster, hetwelk in zoovelerlei betrekkingen met de stad Groningen en met de abdij van Aduard heeft gestaan, reeds vroeg een refugium te Groningen hebben bezeten. Het eerst blijkt dit echter uit een brief van 9 November 1568, (2) waarbij de bisschop van Groningen aan Burg. en Raad van Groningen schrijft, dat zij geen rogge en ander koren op den „boene (3) van grijzemonnikkenhuis" moeten leggen, omdat de bisschop zelf deze moet gebruiken. Ook uit de kloosterrekeningen blijkt het bestaan van dit huis,

(1) Over de geschiedenis van dit huis zie *Gron. Volks-alm.* 1842, blz. 35 en vlg.
(2) Oud-Arch. in Gron. 1568 no. 24.
(3) = zoldering.

hetwelk na de saecularisatie der kloostergoederen werd gebruikt tot eene secretarie voor de Staten van Stad en Lande en tot woning voor den secretaris der provincie Mr. Scato Gockinga. In 1623 werd het huis voor *f* 4000 verkocht aan den toenmaligen rentmeester der kloostergoederen Gerlacus Verrucius.

Blijkens oude aanteekeningen (1) over de kloostergoederen was het grijzemonnikenhuis gelegen op den zuiderhoek van het Martinikerkhof en de St. Jansstraat en dus het groote huis, get. C no. 180, in eigendom bewoond door Jhr. W. van Andringa de Kempenaer, met de vroeger daarbij behoorende oostwaarts gelegen perceelen, waar thans dit jaarboekje wordt gedrukt en uitgegeven.

Thesinge. Nabij dit dorp stond een aanzienlijk nonnenklooster van de Benediktijner orde, het droeg den naam Germania.

Volgens eene verzegeling van 15 April 1565, (2) in het bezit van den eigenaar van en behoorende bij het huis westzijde Heerestraat, waar thans de firma Peek en Cloppenburg haren winkel heeft geopend, behoorde bij dat huis eene gang en eene poort, uitkomende in de Pelsterstraat. De bewoner van het huis ten noorden van genoemd perceel en het „convent van Thesinga" hadden mede het gebruik van die gang en die poort. Volgens de rekeningen der kloostergoederen had het convent van Thesinge zijn kloosterhuis

---

(1) Oud-Arch. in Gron. H. S. folio no. 329, blz. 9 en no. 267 blz. 182.
(2) Afschrift Oud-Arch. in Gron. 1565 no. 106.

in de Pelsterstraat. In verband met de beschouwing van een ouden plattegrond van Groningen en van eene overlevering, welke het huis westzijde Heerestraat get. F no. 316, thans bewoond door den heer S. de Waard, eene vroegere woonplaats van nonnen noemt, komt het mij zeer waarschijnlijk voor, dat het achterhuis van het perceel van den heer de Waard, zijnde thans de meubelfabriek, staat ter plaatse waar vroeger het refugium der Thesinger nonnen zich bevond. Volgens de rekening van 1598 werd dit „Thesingerhuijs in Pelsterstrate" aan den licentiaat Hermannus Enens verhuurd voor eene jaarlijksche huur van 40 Car. gld. In 1600 werd het huis verkocht aan Frerick Rijkens.

16. Trimunt. Dit nonnenklooster der Cistercienser orde, gelegen ten westen van Marum nabij de grenzen van Friesland, geraakte in het begin der 14e eeuw door armoede zeer in verval. De abten van Aduard namen hetzelve toen onder hun bewind en beheer. Van de vele gebouwen, welke het rijke Aduarder klooster in de stad in de nabijheid van zijn refugium bezat, richtte het een huis als „Trymunther huijs" in. Uit de rekeningen der kloostergoederen blijkt, dat het „huijs daer die Trimunter beghijnen in woenen", was gelegen in de Munnekeholm oostzijde, toenmaals het vijfde huis van het Akerkhof af.

17. Warfum. Er is voorzeker geen gedeelte onzer stad, hetwelk in den loop der eeuwen meer veranderingen heeft ondergaan, dan het vierkant gelegen tusschen Oude Boteringestraat, Zwanenstraat, Kijk in 't Jatstraat en Muurstraat. Deze plek gronds was

bijna geheel ingenomen door geestelijke gestichten, vooral door vrouwenkloosters en begijnenhofjes. Maakt men in gedachten eene wandeling door de toenmalige „Rechte Yate", de tegenwoordige Kijk in 't Jatstraat, dan zal men ter plaatse van de huizen, gelegen tusschen de Broerstraat en de Guichardsgang, de tuinen en lage woningen aantreffen van het aldaar gelegen Vrouw Menoldaconvent, hetwelk zich oostwaarts uitstrekte en vervolgens grensde aan het Vrouw Sijwenconvent, waaraan weder de huizen van de Boteringestraat grensden. (1) Ten noorden van dit Vrouw Menoldaconvent lag in 1393 (2) „de hofstede van Johan de Vischer", waaraan noordwaarts grensde het „Werfmer Convente steenhues." Volgens de rekeningen der kloostergoederen bezat het klooster of de commanderij van Warfum, behoorende tot de Johanniter of Malthezer orde, en waarin zoowel monniken als nonnen waren gehuisvest, een huis in de Boteringestraat. Niet onwaarschijnlijk komt het mij voor, dat in beide bronnen hetzelfde huis wordt bedoeld, hetwelk dan moet hebben gelegen ongeveer ter plaatse, waar thans de woning van den heer Commissaris des Konings in deze provincie is geplaatst en waarvan de tuin zich westwaarts uitstrekt en gescheiden door een tusschengelegen tuin grenst aan de academie, het vroegere vrouw Menolda-convent. In 1612 werd het Warfummer refugium verkocht aan Wolter Sighers, toen-

---

(1) Zie hierboven blz. 115.
(2) Verzegel. Oud-Arch. in Gron. 1393 No. 2; gedrukt bij Driessen IV, blz. 737.

maals ambtman van Selwerd, nadat het gedurende eenige jaren was verhuurd geweest voor de somma van „45 daler" of „70 gl. en 10 st."

18. Winsum. Het beroemde klooster van Predikheeren of Dominicanen, te Winsum omstreeks 1275 gesticht, nam dermate in bloei toe, dat het in 1308 een nieuw klooster te Groningen stichtte. In dit dochterklooster, doorgaans het Jacobijnerklooster genaamd, gelegen waar thans het Groene Weeshuis is geplaatst en met zijn kerkhof grenzende ten zuiden aan de Jacobijnerstraat, hebben de Winsummer monniken in onrustige tijden o.a. in 1568 hun toevlucht gezocht. Het Jacobijnerklooster, hoewel dienende tot wijkplaats en vluchthaven voor de Winsummers, is dan ook meer een op zich zelf staand klooster dan wel een refugium of kloosterhuis te noemen.

19. Wittewierum. Te Wittewierum, vroeger alleen Wierum geheeten, doch naar de witte kleeding der Praemonstratenser monniken en ter onderscheiding van de drie andere „Wierums" in dit gewest, door het volk Wittewierum genoemd, lag het rijke en machtige klooster Bloemhof.

Bij een koopbrief van 7 Mei 1469 (1) werd verkocht een huis en erf, gelegen tusschen „de St. Mertenschole" (2) ten noorden en een erf van het convent van Wittewierum ten zuiden. Het is in dien brief niet duidelijk, of op dat erf een huis heeft gestaan;

---

(1) Oud-Arch. in Gron. 1469 no. 9.
(2) Thans het provinciehuis.

vermoedelijk echter niet en dan zal het erf als tuin hebben behoord bij het nabijgelegen Wittewierummerhuis. Dit huis stond op den hoek van de Popkenstraat en de tegenwoordige Schoolstraat, waar thans eene openbare school van lager onderwijs is gevestigd en dus juist tegenover het Oosterwierummerhuis. Een en ander blijkt uit een koopbrief (1) van aangrenzende perceelen, maar bovenal uit een koopbrief van 1612, (2) waarbij de tuin, „het Wittewerumer hof hebbende ten noorden de Popkenstraat", werd verkocht door de curatoren van het fraterhuis. De goederen toch van het klooster -Wittewierum werden ± 1589 door den bisschop van Groningen geschonken aan het opgerichte collegium der Jezuieten, waardoor het huis in de Popkenstraat den naam van Jezuietenhuis ontving en behield, ook nadat het reeds lang uit handen der Jezuieten in die van het fraterhuis was overgegaan. In 1664 kocht de stad Groningen dit huis, welke het tot een gevangenhuis (bekend onder den volksnaam „het Pontje"), later tot een ziekenhuis en eindelijk tot eene school heeft ingericht.

20. Wijtwerd. Het refugium van het in de 13de eeuw gestichte klooster der Johanniter orde Wijtwerd nabij Usquert, was gelegen in de Butjesstraat. Dit meldt een stuk van 1598, (3) dit blijkt uit de kloosterrekeningen, dit vindt men in de Resolutie der Staten van Stad en Lande van 26 Februari 1625,

(1) Oud Arch. in Gron. 1598 no. 9.
(2) Oud Arch. in Gron. 1612 no. 38.
(3) Oud-Arch. in Gron. 1698 no. 18.

waarbij werd besloten het huis te verkoopen. Het was blijkens een dier stukken een huis met stalling en hof. Vermoedelijk, want nergens mocht ik de juiste ligging vinden, stond het Wijtwerderhuis aan de noordzijde der Butjesstraat; de zuidzijde toch was, volgens den ouden plattegrond bij Emmius te vinden, de noordelijke grens van het Olde convent of geestelijke maagdenklooster (het tegenwoordige Roode of Burgerweeshuis.)

MR. J. A. FEITH.

Woordspelingen.

'k Zag 'n *spinne* in mien *spinne*,
Nou zu'ks vin' ik ijbals fies,
Daôr zu'ks în 'n pân of *kân kân*
Vâll'n en ik *vâl* wat ties.
'k Nam 'n *vod* en veegde 'm *vòt vòt*,
En de spinne was weer fris',
'k Mag wel *smeer* in, maor gijn *smeer* an
Kâst'n waorîn 't eten is.

S. BERGHUIS.

Eene bijdrage tot de geschiedenis van het „Provinciael Tugthuis."

Misschien zal het menigeen verwonderen, dat ook eene gevangenis hare geschiedenis heeft, en met 't oog op den tegenwoordigen toestand van het gevangeniswezen is dat zeer verklaarbaar. Ongetwijfeld zal van de tegenwoordige gebouwen in den trant der volgende bladzijden later weinig te vertellen zijn, omdat misbruiken en gewoonten, zooals die vroeger bestonden, in die mate ten minste wel voor goed tot het verledene zullen behooren.

Alles gaat ordelijk en regelmatig, onder strenge contrôle, en ieder dag is aan den voorgaanden gelijk.

Niet zoo was dat echter vroeger; 't heeft eeuwen geduurd vóór het gevangeniswezen den tegenwoordigen trap van volmaaktheid bereikte, vóór men er in slaagde

den misdadiger te straffen, zonder in hem den mensch uit het oog te verliezen.

Als een bewijs daarvan wensch ik den lezer van dit jaarboekje een en ander mee te deelen over het aloude „Provinciaele Tugthuis", thans het „Huis van Bewaring" in de Zoutstraat. (1)

Dit was echter niet het eerste tuchthuis, dat door de Staten van Stad en Lande werd opgericht.

Reeds in 1601 was er ook voor rekening van de provincie een tuchthuis gebouwd, maar de administratie schijnt zoo slecht geweest te zijn, dat de curatoren (zooals de bestuurders toen genoemd werden) niet alleen zoo nu en dan geen cent meer hadden om in de dagelijksche behoeften te voorzien, maar zelfs meer dan eens een duizend gulden te kort kwamen.

Op hun verzoek kregen ze dan telkens een honderd gulden om in de eerste behoeften te voorzien en werd de achterstallige schuld na veel deliberatie betaald uit de kloostergoederen onder belofte van de curatoren, dat ze in 't vervolg met hun geld zouden rondkomen.

't Hielp echter niet veel. — Zoo verzoeken de curatoren o.a. in Mei 1616 weer om 2400 gulden. Dit wordt hun nog toegestaan, maar op den naasten landdag zouden er maatregelen genomen worden om de uitgaven te beperken en kon dat niet, dan wilden de Staten maar liever het tuchthuis weer opheffen.

---

(1) Voornamelijk zijn deze bijzonderheden ontleend aan de Resolutiën der Staten van Stad en Lande, de Acte-boeken der Gedeputeerden en de uitgaande en inkomende missives, rapporten enz. van de Hooge Justitiekamer, berustende in het Depôt der Rijksarchieven te Groningen en aan het archief der gevangenis, waartoe H.H. Regenten der gevangenissen te Groningen mij bereidwillig toegang verleenden.

Na 1616 geven de landdagsresolutiën hierover geen licht, maar ongetwijfeld hebben de Staten er weinig op weten te vinden, ten minste in 1623 volgde werkelijk de afschaffing.

De stad moest nu weer voor hare eigene gevangenen zorgen en eveneens de Ommelanden.

De stad sloot hen voornamelijk op in het „Pontje" (zie blz. 121 van dit jaarboekje) op de „Rozendael" en het „Schomakersgat" (respectievelijk een zolder en een kelder van het raad- en wijnhuis) en op de bovenverdiepingen der verschillende poorten.

In de Ommelanden dienden hiervoor de rechthuizen en de torens.

Bij het aangroeien der bevolking was dit echter niet voldoende en eene halve eeuw later nam het aantal vagebonden en „stercke bedelaers" vooral ten platten lande zoo toe, dat op den landdag van 14 September 1661 weer tot het maken van een tuchthuis werd besloten. Twee jaar later had men eene geschikte plaats gevonden in de tegenwoordige Zoutstraat.

Er was daar toen echter nog eene open plek; eerst later is die straat aangelegd, welke naar den arbeid der vrouwelijke gevangenen „Spinhuisstraat" werd genoemd. (1)

Eene begrooting werd opgemaakt van 15000 à 16000 gulden, en voor deze som ongeveer kwam in 1664 een gebouw tot stand.

---

(1) Zooals bekend is, werd op verzoek der bewoners deze naam bij raadsbesluit van 30 December 1876 veranderd in Zoutstraat.

't Was betrekkelijk klein; voor de mannen waren er twee vertrekken, een werk- en een slaapvertrek, en eveneens voor de vrouwen. 't Oppertoezicht berustte bij Gedeputeerde Staten van Stad en Lande, terwijl het dagelijksch bestuur aan 4 voogden werd opgedragen.

Toezicht op de voeding en de administratie der kleeding hadden de zoogenaamde buitenmoeders, dames uit den deftigen stand, die daarvoor jaarlijks eene „vereering" genoten van 25 Caroliguldens.

De groote man in zake het tuchthuis was echter de tuchtmeester. De Gedeputeerde Staten, die de instructie, regelende aller bevoegdheid, vaststelden, hadden natuurlijk bedoeld hem aan de voogden ondergeschikt te maken, maar ten eerste schijnt dit stuk niet erg duidelijk geweest te zijn en ten tweede waren de bepalingen over den tuchtmeester zoodanig, dat men gerust den Gedeputeerden meer zuinigheid dan doorzicht kan toeschrijven. Gedachtig aan 't gebeurde van eene halve eeuw vroeger waren ze er zooveel mogelijk op bedacht de provinciale kas niet te veel te bezwaren. Daarom moesten de misdadigers volgens art. 2 zelf hun kost in het tuchthuis verdienen, en in aansluiting daarmee vinden we ook in alle vonnissen hen veroordeeld, om in 't tuchthuis te worden opgesloten, teneinde daar *met hunne handen den kost te verdienen.*

Dat gold voor de gezonden, van de zieken kon men dat niet eischen; daarom mocht de tuchtmeester voor hen eene declaratie indienen bij de Provincie ten bedrage van 3 stuivers daags.

Hoewel 't niet bepaald uit de instructie blijkt, moes-

ten de gezonden dus waarschijnlijk met hun werk 3 stuivers daags verdienen. Wat ze meer verdienden was overwerk en moest door den tuchtmeester aan hen worden uitgekeerd.

Dat de verschillende titularissen zich hieraan niet altijd even eerlijk hebben gehouden, is te begrijpen, maar toch moet het onze verbazing wekken, wanneer we uit de resolutiën merken, dat eigenlijk niemand hierin handelde, zooals 't behoorde. 't Lag minder aan de menschen dan in 't stelsel.

Van de opbrengst der gewone werkzaamheden moest de tuchtmeester niet alleen de gevangenen voeden, maar bovendien het keukengereedschap aanschaffen en het tuchthuis schoonhouden.

Zonder twijfel zal de gewone arbeid der gevangenen hem behoorlijke inkomsten hebben opgeleverd, doch middelen om zijne inkomsten op slinksche wijze te vergrooten had hij maar voor 't grijpen, en dit schijnt voor de meesten, zoo niet voor allen, te verleidelijk te zijn geweest.

Zoo vinden we, voor zoover de bronnen nog aanwezig zijn, dat bijna alle tuchtmeesters voor meer zieken declareerden, dan er werkelijk waren.

De Gedeputeerden merkten dat gewoonlijk aan de rekeningen van den chirurgijn van 't tuchthuis.

De medicamenten daar gebruikt stonden meestal in geen verhouding tot het door den tuchtmeester opgegeven aantal zieken. Verder vinden we herhaaldelijk klachten van de „geconfineerden", dat hun het overwerk niet werd uitbetaald; en wanneer zoo'n klacht

gedaan werd, kunnen we gerust aannemen, dat ze niet altijd ongegrond was.

't Is waar, men kan à priori verwachten, dat menig ongegronde klacht werd ingebracht bij de voogden om den tuchthuismeester, die als 't ware heer over leven en dood was, eene smet aan te wrijven; maar de tuchtelingen wisten bij ondervinding, dat eene valsche beschuldiging voor hen verkeerde resultaten opleverde. Zoo schreef een van hen den 19den Januari 1682 aan de Gedeputeerde Staten, dat de tuchtmeester hen op allerlei wijzen strafte, geen goed eten gaf en hen het oververdiende loon onthield. Andere gevangenen bevestigden dit, maar toen de Gedeputeerden het door de voogden lieten onderzoeken, bleek de klacht ongegrond. Zij straften daarom den eersten requestrant, en nog wel vooropstellende, dat zij „gratie vóór rigeur van regte prefereerden", met 25 geeselslagen, terwijl de 5 anderen uit het tuchthuis ontslagen en „bij swaerder straffe" veroordeeld werden, om voor altijd uit deze provincie gebannen te worden.

Toch was in deze klacht waarschijnlijk, wat de voogden ook mochten beweren, veel waars, want in een rapport van het jaar 1802 getuigt zelfs de Commissie uit het Eerste Departement van 't Departementaal Bestuur, dat de toenmalige tuchtmeester zeer slecht zijnen post waarnam, maar dat er nog nimmer een goede was geweest, en deze Commissie, die dit openlijk dorst verklaren, had voor zich de thans verdwenen notulenboeken van de voogden.

In 1802 bemoeiden de Gedeputeerden zich met deze

zaak wegens de met ieder jaar stijgende uitgaven; en nu bleek, dat de tuchthuismeester uit andere provinciën geen werk voor de gevangenen kon krijgen, omdat de fabrikanten de stoffen slecht afgewerkt terugkregen. In de stad zelf had hij bovendien geen crediet meer.

Hij bekommerde zich hierover echter weinig; want konden de gevangenen geen werk krijgen, dan bracht hij de onderhoudskosten voor allen aan de Provincie in rekening.

Deze rekeningen waren een voortdurend punt van geschil tusschen de respectieve tuchthuismeesters en de Gedeputeerden. Bijna geene rekening van het tuchthuis is er in de loop der jaren geweest, waarop geene aanmerking werd gemaakt op het aantal gefingeerde zieken.

Werd de zaak eens streng aangepakt, dan openbaarde zich weer een ander bezwaar. Zoo o.a. in het jaar 1776, toen de gevangenen zich beklaagden over de geringe hoeveelheid van het voedsel. Een ingesteld onderzoek leidde tot het resultaat, dat aan de tuchtelingen dezelfde portie werd uitgedeeld, als gedurende jaren achtereen voldoende was bevonden. En wat bleek nu? Toen door voogden, buitenmoeders en ieder, die er bij te pas kwam, was uitgemaakt, dat de quantiteit sinds jaren dezelfde was gebleven, bleek zwaarder werk de oorzaak van alle klachten te zijn. De vorige tuchtmeesters hadden de „boeven" laten werken zoo veel en zoo weinig ze wilden, omdat ze bij minder werk toch het overige betaald wisten te krijgen van de Provincie; maar toen er nu scherper

op werd toegezien, dat voor de gezonden niet gedeclareerd werd, liet de tuchtmeester hen zoo hard werken, dat ze met den gewonen kost niet toe konden.

Allen tenminste verklaarden, dat ze bij 't vroegere *luieren* aan de verstrekte hoeveelheid genoeg hadden, maar bij 't tegenwoordige harde werken best iets meer konden verdragen.

Men zou zeggen, dat de voogden al zulke onregelmatigheden hadden moeten voorkomen. Zij moesten elke week eenmaal in 't tuchthuis vergaderen en alles wat eenigszins van belang was aan Gedeputeerden meedeelen, maar de wijze, waarop zij, die toch boven de tuchthuismeesters stonden, zich van hunne taak kweten, kan zeker niet beter geïllustreerd worden dan door eene resolutie van 1718, waarbij hun verboden werd in 't vervolg, onder welk pretext ook, eenige *douceur* van den tuchthuismeester aan te nemen.

Dit alleen zou voldoende alle ongerechtigheden in zake het tuchthuis verklaren; superieuren, die van hunne inferieuren geschenken aannemen! En deze douceurtjes konden er wel af, want overal wist de tuchthuismeester geld uit te slaan. Zoo waren de in het tuchthuis noodige granen vrij van rechten.

De tuchtmeester haalde voor de benoodigde hoeveelheid vrijcedullen op de Stadspondkamer, maar ook hiervan maakte hij weer misbruik. Hij haalde er meer dan noodig was en verkocht het overtollige graan met eene niet onaardige winst.

Daarom werd in 1718 bepaald, dat de handjes tot

bekoming van vrijcedullen in 't vervolg door twee voogden moesten worden geteekend.

Deze bepaling bracht echter weinig verbetering teweeg, want nog in 1763 wordt er in een rapport over het tuchthuis geklaagd, dat de tuchtmeester meer vrijcedullen zich liet afgeven dan noodig was, en in 1769 hernieuwden de Gedeputeerden zelfs de zooeven genoemde resolutie van 1718, waarbij den voogden verboden was van den tuchtmeester geschenken aan te nemen en die dus in den loop der jaren weer in onbruik was geraakt!

En niet alleen dit punt werd nog eens weer gereleveerd, maar ook andere.

In 1759 werd „wegens menigvuldige abuizen in de directie van het tuchthuis" den tuchtmeester op 't hart gedrukt, dat hij het overwerk eerlijk uitbetalen moest, niet meer vrijcedullen vragen mocht, dan noodig was, en geen zieken aan de Provincie in rekening mocht brengen, die niet ziek waren. In 1763, 1769 en 1770 vinden we telkens resolutiën, allen van denzelfden inhoud, een afdoend bewijs, dat hij voortdurend zich aan alles schuldig maakte, wat hem verboden was.

Behalve de opbrengst van 't gewone werk der gezonde gevangenen bezat hij volgens de instructie eigenlijk maar eene eerlijke bron van inkomsten (1),

(1) Bovendien had hij nog andere inkomsten: het opensluiten der poort voor bezoekers van de gevangenen, het scheren, het ledigen der privaten enz. bracht hij ook aan de gevangenen in rekening.
Zie hiervoor Mr. J. A. Feith: *De practijk van het Reglement-Reformatoir van 1749 ten opzichte der crimineele rechtspraak in Stad en Lande van Groningen. Bijdragen Gesch. en Oudheidk.* onder red. Prof. R. Fruin, 3de reeks, 5de deel, 2de aflevering, p. 123 v.v.

die trouwens naar onze gevangenisbegrippen zeer zonderling mag worden genoemd.

Hij mocht n.l. aan iedereen het tuchthuis laten zien tegen betaling van 5 cents.

Gebruiken, die niet meer van den tegenwoordigen tijd zijn, waren er trouwens wel meer.

Zoo werd er natuurlijk in het tuchthuis geregeld gepreekt, maar niet zoo natuurlijk was het, dat iederen Zondag, voor zoover er op de bank plaats was, ook menschen van buiten de stad de godsdienstoefening mochten bijwonen, die zich dan broederlijk naast en onder de tuchthuisbewoners neerzetten.

Eerst in 1787 wordt in een rapport over het tuchthuis er op gewezen, dat dit oud gebruik waarschijnlijk niet geheel en al onschuldig is aan de vele „uitbrekingen" der tuchtelingen.

Meermalen werden er vóór dien tijd bij ontdekking van eene poging daartoe, voorwerpen in het tuchthuis gevonden, waarvan niemand begreep, hoe ze in handen der gevangenen kwamen.

Gewoonlijk werd dan maar de tuchthuismeester beschuldigd, dat hij de gevangenen bij hunne intrede in 't tuchthuis niet nauwkeurig had onderzocht. Eerst in 1787 kwam men dienaangaande tot beter inzicht, tengevolge waarvan de niet-tuchthuisbewoners maar elders de godsdienstoefening moesten gaan bijwonen.

Ook het bezoeken van het tuchthuis werd toen beperkt in zooverre, dat niet meer dan 2 of 3 tegelijk het gebouw mochten zien, terwijl men vroeger scharen pleizierreizigers toeliet, gelijk tegenwoordig in een mu-

seum, waar meestal zelfs nog meer contrôle bestaat dan vroeger in het tuchthuis.

Daar stond in de 17de eeuw de tuchtmeester dikwijls met 1 knecht, in lateren tijd waren er meer, maar altijd nog te weinig, tegenover ± 40 gevangenen. Dat 't voor deze mannen eene zware taak was de orde onder deze bende te bewaren, zelfs wanneer ze met de meeste nauwlettendheid hunnen plicht deden, ligt voor de hand.

Zooals reeds is gezegd, zaten allen van dezelfde kunne bij elkaar, groote misdadigers, anderen, die slechts weinig op hun geweten hadden, en bovendien velen, die tegenwoordig vrij zouden mogen rondloopen.

De meesten hadden natuurlijk voor een bepaalden tijd een vonnis ten hunnen laste, maar ook *zonder* vonnis mochten de voogden de poort ontsluiten voor hen, die volgens bekomen informatiën blijkbaar waren van een „quaet leven ende handel" en tevens was 't aan de voogden overgelaten om naar omstandigheden te bepalen, hoe lang hun verblijf aldaar zou duren.

Dit moge nog eenigszins begrijpelijk zijn, allerdwaast is 't voorzeker, dat sommigen zelfs eenvoudig op verzoek van de familie in 't tuchthuis werden gezet. Eene Jacomina Schuiringa viel zelfs in 1758 het geluk ten deel, om op verzoek van hare *vrienden* voor onbepaalden tijd in 't tuchthuis te worden gezet.

Zelfs op eigen verzoek kon men er in geplaatst worden; zoo verzocht in 1799 eene Marja Johannitz uit Zevenbergen (Hongarije), om bij de vrouwen in

't tuchthuis te mogen worden geplaatst, om met hare handen de kost te verdienen, daar haar man wegens desertie ook ergens gevangen zat en zij daardoor in zeer behoeftige omstandigheden verkeerde.

Dit verzoek werd toegestaan en toen zij volle 2 jaren later haar ontslag verzocht, daar haar man weer vrij was en zij zich bij hem wilde voegen, vond ook dit verzoek een gunstig onthaal.

Men zou bijna gaan denken, dat een verblijf in het tuchthuis eene heerlijkheid was, en toch moet het in vele opzichten verschrikkelijk zijn geweest.

Wat schrijvers over het vroegere gevangeniswezen ons meedeelen over den gezondheidstoestand der tuchtelingen is tenminste afschuwelijk, en in onze stad was het zonder twijfel weinig beter dan elders, hoewel deze bewering nu niet meer door tal van bijzonderheden gestaafd kan worden.

De notulenboeken van de voogden, die hierover ongetwijfeld licht zouden verspreiden, zijn nl. verloren geraakt.

't Eenige, wat ik hierover heb kunnen vinden, bestaat in eene enkele opmerking van sommige rapporten aan Gedeputeerden, maar dat weinige bewijst voldoende, dat de toestand hier niet beter was dan elders. De oorzaak is niet ver te zoeken: het tuchthuis werd niet vergroot in overeenstemming met den aanwas der bevolking.

Zoo schrijven de voogden nog in 1792: de toestand is onhoudbaar en 't tuchthuis overvol.

In een verslag van zekeren Dr. Gummer over de

gevangenissen van het Departement van de Eems van 1798 vinden we over dit punt de weinige, maar veel zeggende woorden: de toestand in het tuchthuis is nu zoo goed, dat de *vroeger hier zoo gewone „teering" bijna niet meer voorkomt.* (1)

Wat hier dan echter in 1798 tot het verleden behoorde, was op andere plaatsen in ditzelfde departement nog volle werkelijkheid.

Zoo was in 2 vertrekken van 't „Geweldige Hoff" (2), die respectievelijk met 7 en 9 soldaten bezet waren, de lucht zoo bedorven, dat de dokter, er van buiten inkomende, het er slechts enkele oogenblikken kon uithouden.

Verder vond hij er nog 2 gevangengaten gedeeltelijk onder den grond gelegen, volgens hem *van alle mogelijke gebreken van eene gevangenis voorzien.*

Niet beter was het op het platteland gesteld. Te Zuidbroek vond hij in twee gaten onder den toren het vunzig stroo zoo nat, dat bij iederen stap het vuile water er uit geperst werd. En dat was dag en nacht de verblijfplaats der gevangenen.

Zoo mogelijk nog slechter was de gevangenis onder den Farmsummertoren. Bij eene hoogte van 10 voet was de vloer ongeveer anderhalve voet hoog met rottend stroo bedekt, terwijl de luchtverversching moest plaats hebben door een klein luikje in de deur, dat ook nog maar alleen werd geopend om de gevangenen hun eten te geven.

(1) Die verbetering was echter nog van zeer jongen datum; in Juni 1796 tenminste vond eene commissie uit de Provisioneele Representanten van het volk van Stad en Lande het tuchthuis zoo vol, dat men zelfs vreesde voor besmettelijke ziekten.

(2) Dit was de gevangenis voor sluikers en militairen.

Te Delfzijl bestond de militaire provoost uit twee kleine kamertjes, totaal van lucht en licht verstoken, ieder met eene kribbe, waarin slechts plaats was voor een man, en in een van die kamertjes zaten in 1798 reeds geruimen tijd elf kanonniers.

Wanneer we deze eenvoudige feiten nog vinden in een rapport van 1798, hoe ellendig moet dan vooral in de Ommelanden de toestand zijn geweest eene eeuw vroeger!

Waar de gevangenen niet ziek werden door de vuilheid der gevangenissen, stierven ze door gebrek aan frissche lucht, eensdeels omdat op ventilatie in die dagen zoo weinig werd gelet, maar vooral omdat de gevangenissen meestal veel te vol waren.

Voortdurend immers vernemen wij van den tuchthuismeester in de stad weer dezelfde klacht over te weinig ruimte, zoodat zieken en gezonden in 't zelfde vertrek moeten slapen, en in de kribben, die allen plaats hadden voor drie, sliepen gewoonlijk vier personen.

Herhaaldelijk drongen de voogden aan op vergrooting; zoo nu en dan weten ze 't zelfs zoover te brengen, dat eene commissie wordt benoemd om eene begrooting op te maken.

Verder komt het gewoonlijk niet.(1) Het eindcijfer dier begrootingen is meestal met 't oog op de provinciale financiën zoodanig, dat de Gedeputeerden liever besluiten tot toepassing van een huismiddeltje, bijna

(1) Natuurlijk bedoel ik hiermee niet, dat er nimmer eene kleine vergrooting, b.v. bestaande in 't overdekken van een gedeelte der binnenplaats, is tot stand gekomen, maar zulke kleinigheden konden niet verhoeden, dat er *altijd gebrek aan ruimte was*.

zoo oud als het tuchthuis zelf. Zij verleenden dan nl. aan de braafste tuchtelingen kwijtschelding van straf en wanneer dat nog geen voldoende ruimte aanbracht, werd voor anderen hun „confinement" veranderd in altoosdurende verbanning buiten deze provincie.

In Juni 1774 stellen zij zelfs aan de Staten voor om niemand boven 50 jaar gevangen te zetten. De Staten wonnen echter wijselijk hierover advies in van de Hooge Justitie-Kamer, en toen deze antwoordde, dat dit niet alleen in strijd zou zijn met de eenvoudigste begrippen van strafrecht, maar ook de veiligheid ten zeerste zou verminderen, is van dit dolzinnig plan verder niet meer gerept.

Eenige jaren later verzochten Gedeputeerden de Staten om in het vervolg geen vreemde gevangenen meer in het tuchthuis op te nemen. Hieraan werd door de Staten geen gevolg gegeven, omdat het toch bijna niet meer voorkwam. (1)

In vorige tijden ware zulk een maatregel echter van meer belang geweest.

Vooral Drente verzocht toen dikwijls voor eigen rekening een gevangene hier in het tuchthuis te mogen zetten, maar niet alleen Drente, ook de Ommelander rechters, ja zelfs Emden had hier gevangenen zitten.

De tuchtmeester schoot de onderhoudskosten voor en diende jaarlijks zijne rekening, goedgekeurd door Gedeputeerden, bij de vreemde autoriteiten in, alsof de gevangenis eene particuliere onderneming was. Werd voor een vreemden gevangene niet langer betaald, dan

(1) Zoo zat er tijdens dit verzoek slechts een vreemde.

bracht de „stokkenknecht" hem op bevel van Gedeputeerden buiten de poort en liet hem vrij.

Zoo had in 1702 de Heer d'Hertoge, Grietman van Visvliet, iemand in het tuchthuis laten opsluiten, maar toen hij het betalen van de rekening op de lange baan schoof, dreigden de Gedeputeerden hem, dat zij den gevangene zouden laten loopen, indien hij het geld niet onmiddellijk zond.

Om allerlei redenen echter liet men soms een gevangene maar los, vóór de straftijd om was. In 1672 o.a. werd eene Friezin door den stokkenknecht buiten de Apoort gebracht, omdat er voor hare bevalling geen geschikt vertrek in het tuchthuis te vinden was.

Was dus gebrek aan ruimte een punt, waarover Gedeputeerden voortdurend hunne gedachten lieten gaan, zonder ooit iets meer dan een zeer tijdelijk succes te bereiken, even onvruchtbaar waren hunne pogingen om den gevangenen het ontvluchten te beletten.

En die ontvluchtingen bestonden niet hierin, dat het somtijds eens aan een paar van hen gelukte hunne vrijheid te herkrijgen, maar het was integendeel volstrekt geene zeldzaamheid, wanneer in één zelfde jaar meermalen eene schare van een 20 à 30-tal wist uit te breken.

Dit behoeft ons echter niet te verwonderen, als we bedenken, dat ongeveer 20 personen waren opgesloten in een vertrek, geheel bekleed met hout, waar ze eenvoudig de dikke spijkers hadden uit te trekken, om een geschikt breekmiddel te krijgen, terwijl bovendien

het kleine gevangenispersoneel tegen een onverhoedschen aanval der tuchtelingen natuurlijk niet bestand was. Zoo werd den 4den Juli 1770 (daar van de vroegere ontvluchtingen minder bijzonderheden bekend zijn geworden, ga ik deze met stilzwijgen voorbij) de knecht, bij het opensluiten van het slaapvertrek der mannen, op den grond geworpen en van de sleutels beroofd. Daarna sloten zij het vrouwenvertrek en de hoofdpoort open en toen de knecht (de tuchtmeester was toevallig op reis) de achtergeblevenen ging inspecteeren waren er van de 34 gevangenen slechts 1 man en 2 vrouwen overgebleven.

Voor vele vluchtelingen duurde de vreugde echter slechts kort. Reeds den 9den en 10den Juli kwam van Warffum, Vollenhove, zelfs van Amsterdam bericht, dat respectievelijk 4, 5 en 7 ontvluchte gevangenen gepakt waren, die de Provincie op hare kosten kon laten afhalen.

Den 10den October 1776 gelukte het weer aan 12 gevangenen te ontkomen, maar ook hiervan werden de meesten weer spoedig achterhaald.

Gewoonlijk gingen zulke plannen van ontvluchting slechts uit van enkelen. Dagen achtereen waren ze dan bezig om een gat in den muur te breken en zoodra de tuchtmeester of zijn knecht naderde, werd er een kleedingstuk voor gehangen, zoodat ze bijna nooit iets merkten.

Werd soms eene poging tot ontvluchting ontdekt, dan was dit gewoonlijk aan het verraad van mede-

gevangenen te danken. 't Liep voor de verklikkers echter niet altijd goed af.

Zoo werd een zekere Berend Cornelis, die verdacht werd eene verijdelde ontvluchting te hebben verraden, 's avonds toen alle gevangenen ter ruste waren gegaan, door de schuldigen zoo zwaar mishandeld, dat hij 't leven er bij zou hebben ingeschoten, als de tuchtmeester hem niet ontzet had. Dit moest natuurlijk streng gestraft worden, maar 't was moeilijk de daders te vinden. Verscheidene gevangenen verklaarden, dat ze wel wisten, wie 't gedaan hadden, maar de namen niet durfden noemen, uit vrees van vermoord te worden. Ook volgens den tuchtmeester waren sommige woestelingen daartoe best in staat, en hen er tegen beschermen kon hij niet. Daar men echter de schuldigen toch wilde straffen, besloten Gecommiteerden om allen, die eenige aanwijzing over de misdadigers zouden geven, uit het tuchthuis te ontslaan. Dit hielp; allen werden nu bekend en gegeeseld en deze straf had op de gevangenen zulk eene heilzame uitwerking, dat voor een poosje eene ongewone orde en rust onder hen heerschte. Men haastte zich dit heilzame feit te schrijven aan den Agent van Justitie in den Haag.

't Duurde echter niet lang! De geeseling had plaats Januari 1799 en den 3den April van 't zelfde jaar wisten weer eenigen uit het tuchthuis te ontkomen. Dit was te erg.

Een nauwkeurig onderzoek werd ingesteld en bracht verrassende feiten aan 't licht. De voogden vonden in het bezit der gevangenen eene verzameling breek-

werktuigen, bestaande in een beitel, een dik stuk ijzer, om als hefboom (koevoet) te gebruiken en een menigte mesjes en zagen en dat nog wel, terwijl na de laatste ontvluchting in April alle instrumenten den gevangenen waren afgenomen.

Waarschijnlijk waren de meeste voorwerpen door nieuwe gevangenen ingebracht, want visitatie bestond er eigenlijk niet. Een der gevangenen bekende ten minste later, dat hij bij zijne intrede den beitel, op het bloote lichaam verborgen, had meegebracht. In het huis zelf was echter zooveel gelegenheid om zich werktuigen te verschaffen, dat 't er ook minder op aankwam of iemand eens iets meenam. Uit de kribben in het slaapvertrek trokken zij ijzeren pennen; de kachel, door de gevangenen zelf gestookt, werd meer dan eens van overtollige stukken ijzer beroofd; ja zelfs diende den 20sten Februari 1805 het ijzer van den breukband van een der gevangenen tot breekwerktuig.

Tegenover dit alles stonden de goedgezinde voogden, vooral door de onverschilligheid van den tuchtmeester, machteloos. Dan zochten ze heil in deze, dan weer in andere maatregelen, alles gewoonlijk met even weinig succes.

In 1799 maakten ze den gevangenen bekend, dat ieder, die eene poging tot ontvluchting aanbracht, afslag van straf zou krijgen, maar zelfs door dit zonderlinge besluit werden de „uitbrekinge" niet minder zeldzaam. (1)

(1) Dit middel was trouwens reeds herhaaldelijk aangewend. In 1704 werd een misdadiger, die in 1700 voor den tijd van 40 j a a r in het tuchthuis was

In 't laatst van 1802 werd door een gemoedelijk stel voogden den gevangenen 't misdadige van 't ontvluchten voorgehouden, en als antwoord daarop ontsnapten er den 31sten Maart 1803 38 van de 45 mannen. Zelfs een sergeant, wegens *crimen sodomiae* tot levenslange afzonderlijke opsluiting veroordeeld, wist na een vijfjarig verblijf uit een afgeschoten hokje op den zolder, waar 's winters zelfs niet gestookt kon worden, te ontkomen.

Bijzonderheden zijn, voor zoover ik heb kunnen nagaan, van dit laatste geval niet bekend geworden; waarschijnlijk hadden voogden zoowel als tuchtmeester goede redenen om ze verborgen te houden.

Hunne zorgeloosheid ging dikwijls alle begrip te boven.

Zoo vond in 1802 de advocaat-fiscaal der stad op een avond twee gevangenen op straat wandelen, het tuchthuis open en het dienstpersoneel dronken in de gang liggen.

Een der beide gevangenen, die bij den tuchtmeester goed stond aangeschreven en daarom wat meer vrijheid genoot, had nl. 's avonds bezoek gehad. Hij was daarna een praatje in de keuken gaan maken, en bij die gelegenheid hadden allen meer gedronken, dan hun dienstig was.

Den 18den Januari 1805 kreeg deze ambtenaar een brief van eenige gevangenen, waarin deze hunnen nood klaagden over de slechte behandeling, niet alleen door

---

opgesloten, ontslagen, omdat hij den tuchtmeester wekte, toen een aantal gevangenen op het punt stond te ontvluchten.

Een ander, in 1711 tot 15 jaar tuchthuisstraf veroordeeld, werd in 1713 ontslagen, »om redenen, dat deselve een voorhebbende uitbraeck van de Tucht»lingen heeft ontdeckt, ende om anderen tot het ontdecken van gelijke voor»nemens te animeeren.«

den tuchtmeester, maar vooral door hunne medegevangenen. Hij stelde terstond een onderzoek in loco in en vond alles in rep en roer. Een gevangene lag met een gebroken sleutelbeen te bed en wat bleek nu?

Op nieuwjaarsdag kregen de gevangenen ouder gewoonte jenever, maar ditmaal in zoo groote hoeveelheid, dat verscheiden dronken werden, en er eene algemeene vechtpartij ontstond, waarbij onze patient zijne wonde had opgedaan. Dit was gebeurd den 1sten Januari, en 18 *dagen* later wist nog niemand buiten het tuchthuis hier iets van af.

't Zou eentonig worden bij nog meer ontvluchtingen stil te staan; het meegedeelde is echter voldoende om aan te toonen, dat ook in dit opzicht het vroegere gevangeniswezen al even vreemd was als in menig ander, en voor de maatschappij was juist dit misschien nog wel het ergste.

Waar toch bleef de maatschappelijke veiligheid, wanneer zoo nu en dan een troep misdadigers zich over de Provincie verspreidde; wat bleef er over van het afschrikkend karakter van straf en strafbedreiging, wanneer ieder het tuchthuis binnenging met de wetenschap, dat het eigenlijk slechts van hem afhing, hoelang hij binnen die muren zou vertoeven.

Zoo zien we ook hier, wat trouwens meer blijkt bij 't bestudeeren van „dien goeden ouden tijd" dat veel van dat goede òf slechts in de verbeelding bestaat, òf te veel op den voorgrond wordt geplaatst, terwijl de schaduwzijde vergeten wordt.

MR. K. MEIJER WIERSMA.

De Straatjeugd in 't oude Groningen.

Tot het vele goede van den ouden tijd behoort zeker ook, waar dit plaats vond, de bevordering van getrouw schoolbezoek. In de Instructie van Doede van Amsweer, den Proost van Usquert leest men, dat hij ook de scholen te visiteren en te bezoeken had, „opdat de jonghe jeughet van der Straeten geholden „worden."

Den Onderwijzers der Groningsche diaconiescholen was het mede opgedragen, absentielijsten aan te houden en naar de reden van voorkomend schoolverzuim onderzoek te doen.

De straatjeugd stond (en staat nog) in kwaad gerucht. Zij had, gelijk nu, ook vroeger veel op haren kerfstok, wat ons blijken zal, als wij haar zonderegister in tal van plakkaten van Burgemeesteren en Raad van Groningen opslaan.

Waarlijk, ze heeft het den wetgever lastig genoeg gemaakt, want niet met eene enkele pennestreek werd tegen rustverstoring en baldadigheid te velde getrokken; men omschreef zoo nauwkeurig mogelijk elken vorm van moedwil, onbezonnenheid of straatlosbandigheid, iedere ontaarding van overigens onschuldige kinderspelen.

Wat de betaling der breuken betreft, ze konden op de ouders verhaald worden.

De deftig-gemoedelijke wijze, waarop de overheid het nu en dan noodig vond, haar misnoegen over straatschenderijen der „jonge jeughet" onder woorden te brengen, maakt op een later geslacht een vreemden indruk.

Vooral buskruit en vuur spelen een grooten rol in de straatpret. Wat vlamt, sist, knettert, knalt en uiteenspat heeft blijkbaar veel aantrekkelijks; 't was in dit opzicht een gestadig crescendo.

Terwijl in 1642 geijverd werd tegen „het schieten „en vliegen van vuurpylen; 't afbranden van knappers „en het aansteken van pulvervuyren", zien we in 1680 een plakkaat tegen formele straatgevechten uitgevaardigd.

Was het de kloekmoedige verdediging der stad eenige jaren vroeger, die hier het spreekwoord kwam bevestigen: „gelijk de ouden zingen, zoo piepen de jongen"? hoe het zij, de jeugd rotte uit moedwil en dartelheid des avonds en zelfs des daags „by gansche troupen „t'samen, ghebruyckende daertoe trommels en andere „instrumenten, om een iegelyck onder syn bescheyden „Straete te vergaederen, welcke sich alsdan met slin- „gers, steenen, swarmen en knappers versien, om

„tegens malkander los te gaen, waerdoor veroorsaekt „wordt, dat de jongens sich onder haer dickwyls „swaerlyck quetsen en beletten, dat andere de straeten „niet sonder gevaer van getroffen te worden, konnen „passeren."

Vruchteloos was evenwel dit verbod; eenige jaren later, in 1684, is het weder de klacht van „het werpen „van swarmpjes, vuyrballen en knappers dat tegen- „swoordigh soo ghemeyn is, dat de merckten en „straeten van jongens en bejaerde personen daermede „bij daege en avonden geheel worden ontveylight, de „lieden haer kleederen van 't lyff afgebrandt en de „huysen daer deselve dickwyls door vensters of deuren „worden ingeworpen, in groot pericul van brand „worden gebracht."

Wie zich daaraan schuldig maakte, werd „met de breucke van een pond groot" gestraft; bij niet betaling werd de delinquent aanstonds naar de Rosendal (een gevangenishok op den zolder van het oude raadhuis) gebracht.

In 1712 bediende de jeugd zich van „papieren hand- „granaten, welcke losbrandende de inwoonders door „derselver sware slag een groote schrik komen te „veroorzaken"; in 1724 van „swarmpjes, vuirballen en knappers."

Eene ordonnantie van 1767 is weder tegen gelijke pyrotechnische projectielen „tot gevaer en schrik van „menschen, paarden, huizen en zolderingen" gericht. Toegelaten was dit alleen op de Groote Markt op de gewone feestdagen van „de verlaatinge van Groningen"

(men sprak toen niet van het *ontzet* der stad.)

In 1787, in den krijgslustigen tijd, vol wapengekletter en heldenbravoure liet ook de straatjeugd, op 't voetspoor der groote kinderen, zich niet onbetuigd. Ze manoeuvreerde op de openbare straat „met kleine „kanonnen, geladen met kogeltjes ofte ander scherp."

Ook tegen andere, meer onschadelijke straatspelen ging van het Raadhuis een verbod uit, tegen de „zoo-„genaamde groote sleuteltoppen, waardoor paarden en „rijtuigen aan groote onheilen worden blootgesteld;" tegen het „blazen met trompetten en het laten vliegen „van papieren vogels of draken binnen de stad;" tegen het „keghelen, het spelen met negendobben" en soortgelijke.

„Groningen is een soete dal,
„Die daer wonen, blijven er al",

zegt een oud volksrijmpje, dat evenwel niet al te letterlijk mag worden opgevat.

Niet allen toch bleven er; op menigen wetsovertreder werd de straf van verbanning uit stad en lande toegepast. Gelukkig voor hen, dat Groningen aan het landschap Drenthe paalde; het nabijgelegen Paterswolde, het uitspanningsoord van onze dagen, was in vroegeren tijd den banneling, die gaarne dicht bij honk bleef, eene uitlokkende woonplaats.

Geen wonder, dat bij de uitleiding van een misdadiger door de dienaren van het Gerecht, de straatjeugd, weinig teergevoelig van aard, niet schitterde door afwezigheid. Integendeel, zij kon naar hartelust genieten van de openbare tepronkstelling op de Groote

Markt en van de daarop volgende verbanning. Zij meende ook nog een duit in 't zakje te moeten doen en trok op hare wijze partij voor de rechten der geschonden gerechtigheid, door dien onteerenden gang uit de stad noodeloos te verzwaren.

Een plakkaat van 1633, tegen deze baldadigheid gericht, deelt ons daarvan het volgende mede: „Als „daer een misdaeder, dewelcke aan de kaeck ghestraft „is of anders, door den Scherprechter ofte Dienaers „van de Justitie ter Stadt uijtgeleijt wordt, wordt „deselve van de jongens ende andere personen naer- „geroepen en met steenen ofte dreck gesmeten 't welk „niet behoort te gheschien, bij de breucke van vyf „Marck."

Niet minder eigenaardig is de wijze, waarop een plakkaat van 1681 doleert over het beschadigen van de pas ingevoerde straatlantarens, door de glazen met stokken stuk te slaan en in te werpen. „Alsoo wij, „nae 't exempel van de nabuyrlycke steden tot com- „moditeijt en geryff van de Heeren, Borgeren, Inge- „setenen ende reysende man hebben opgericht Lanterens, „die met 't ondergaen van de Sonne de nacht door „sullen lichten" enz.

Ook de straten, die nog kort te voren met gele klinkers aan den kant waren gevloerd, bleken niet bestand te zijn tegen den moedwil der straatjeugd. Wist zij, op 't voetspoor van David, den herdersknaap, den lederen slingerriem te hanteren, het ontging aan hare vindingrijkheid niet, dat het leder, behoorlijk geprepareerd, ook voor een ander doel uitnemend ge-

schikt was. 't Had een onweerstaanbaar zuigvermogen. Blijkens hun plakkaat van 1685 „bemerken Burge-„meesteren en Raad, dat verscheijden kinders en jon-„gens van de Borgeren en Ingesetenen dezer stad (de „kinderen der Heeren worden hier niet genoemd) sigh „onderstaen, met lederen-treckers en anders de vlinten „en steenen op de Merckten en straeten uijt te halen, „maeckende alsoo groote gaten tot ontcieringe en „nadeel van de stadt."

Niet alleen werd daartegen straf bedreigd, maar een practisch middel werd tevens ter hand genomen, om langs preventieven weg deze straatschenderij te voorkomen.

Bedenkende, dat er geen lederen treckers zouden zijn, indien er geen leder te bekomen was, luidde het verder: „interdiceren en verbieden daerom alle schoen-„maeckers dezer stadt, om (geen) leer tot treckers aan „voornoemde jongens te verkoopen."

Bleef het intusschen maar bij de straatsteenen en de straatlantarens! Maar, helaas! telkens en telkens weder moesten de brandglazen in de kerken het ontgelden.

Arme, geschondene en toch zoo gedenkwaardige glazen, prijkende met de wapens van aanzienlijke mannen in kerk en staat, hoe getuigt menig gescheurde of vernielde ruit, van de kracht „van groote kuyl-„knickers, steenen, ballen en stokken" als de jongens, naar den inhoud van telkens herhaalde plakkaten „zelfs onder de praedicatiën, op de pleinen, „markten, kerkhoven (binnen de stad) straten enz., „allerhande dartelheijdt en moetwille pleegden."

Dat vandalisme liet zich mede gelden in 't jaar 1700, toen, naar luid van een plakkaat, Burgemeesteren en Raad „een nieuwe Vischmerkt ten Oosten van de „Akerk tot dienst en meerder gerijff van alle Heeren, „Borgeren ende Ingezetenen onzer stadt, na het exempel „van andere nabuirige Steden hebben doen maken."

Het nette en nieuwe vond geen genade in de oogen der jeugd, die de nieuwe Vischmarkt tot speelplaats had gekozen. De pannen werden stuk geworpen en het zakmes ter hand genomen tot snijden en kerven in de huisjes, de tafels en de banken.

Dat in den tijd der jaar- en vrijmarkten de straatjeugd in 't oog moest worden gehouden, spreekt van zelf. De verzoeking tot alle kwaad was dan dubbel groot; straat en markt boden veel, wat de uithuizigheid prikkelde en de begeerlijkheid der jeugd werd levendig gehouden door menig verleidelijk kans- en hazardspel, waarbij het natuurlijk ook op de zakduiten der jonge jeugd gemunt was.

Burgemeesteren en Raad zijn daarover verontwaardigd. Zij noemen het in éénen adem: „scandaleuse „ende bedriechelijke spelen" en zij verzuimen niet, ze alle te noemen. Men vond n.l. de jeugd bij „het „dreijbordt en het Rul-bordt (roulette?); ze nam deel „aan het werpen met dobbelsteenen nae geldt; aan het „uitsteken van boeckskens nae eenige prijsen; aan het „werpen met kuigels door een trachter ofte anders, „het houwen van koecken en het intasten in een sackjen nae eenige prijzen." (Placcaat van 1657.)

Bevolen werd, de houders dezer spelen, de verleiders

der jeugd, „dadelyck van de publycque merckten en „de straten weg te dryven en in cas van restistentie „ofte oppositie te doen incarcereren, om daerover „arbitralycken gecorrigeerd te worden."

Eenige jaren vroeger (in 1638) was er ook reeds geijverd tegen „de groote ongeregeldheden op de jaar- „en vrijmarkten tot marckelijke ergernisse van de „vromen, neffens aenleydinghe ende verderff van die „jonghe jeught, doordien onderscheiden lieden zich „verdrysten, publieke kramen opterichten met wafel- „koecken, olye- ende boeckweitenkoecken en er ook „allerlei spelen van kaerten, dobbelen, Geck- ende „Draeyspillen worden gehouden."

Werd er terecht tegen het deelnemen aan hazard-spelen om geld gewaakt, het kwaad werd met dubbele zwaarte gestraft als er „tot groote ergernisse der „vroomen en verleidinge der jonge luiden, werd ge- „dobbeld en gespeeld op zon- en feestdagen met kaar- „ten, klooten, kegels, knikkers en negenkuilen." Be-volen werd: „de onvermogende jonge jeugt, de gestelde „breucke niet kunnende betalen, sal aanstonds voor „een geruimen tijdt in de ketenen aan de kerk gesloten „worden." (Plakkaat van 1734.)

Bleef, gelijk wij zagen, de jeugd niet in gebreke, den misdadiger uitgeleide te doen op de haar eigen ruwe wijze, even losbandig gedroeg zij zich, als er nieuwe regeeringspersonen waren gekozen. Geen won-der, waar zulk een onbetamelijk voorbeeld door hen, die wijzer moesten zijn, gegeven werd. Bekend is het immers, dat in de vorige eeuw vóór en na de ver-

kiezing van leden van den Raad en van de gezworene Gemeente het eene drinkgelag op het andere volgde; brassen en zwelgen was aan de orde van den dag; de nieuw gekozene raadsleden of gezworenen die 't gelag hadden te betalen, moesten zich dit laten getroosten; 't was immers, om met den Groningschen dichter Pieter Huizinga Bakker te spreken, „langs de trappen „van het Raadhuis dat de weg naar eer, ambt en „hooge stoelen werd gebaand."

Natuurlijk spande de dag der beslissing de kroon. Alles stroomde dan naar de huizen der gekozenen; op de familieleden en vrienden volgden hunne knechts en meiden; ook deze begrepen „om der wille van de „smeer" de nieuw gekozenen te moeten gelukwenschen en er te genieten, wat er uit ruime beurs ook in de keuken werd aangeboden. Om kort te gaan, men was geen Meester in eigen huis.

„De nieuwsgekozen Heeren" — om met een plakkaat van 1684 te spreken — „werden ten hoogste geim- „portuneert voor dezelver deuren van oude en *jonge* „otieuse en ongebonden lieden, maeckende aldaer een „groot geraes en rumoer soodanigh dat de nieuwsge- „kozene haar huysen qualyck konnen meester blyven „en dickwyls de glasen worden ingeworpen."

Om aan dat woest rumoer en gedrang een einde te maken, begreep de huisheer in een vlaag van onpractische milddadigheid eenige afleiding aan het volk op straat te moeten geven, door geld op straat „te „grabbel te werpen."

Een middel erger dan de kwaal; nieuw en vermeer-

derd tumult en plukharen, waarbij de jeugd om het leeuwenaandeel van het te grabbel geworpen kleingeld vocht.

Verstandig was zeker het verbod daartegen en juist de opmerking van Burgemeesteren en Raad „alsoo „daardoor aanleidinge gegeven wordt, om de kwade „gewoonte te onderholden."

Mocht er ook dan nog geraas en rumoer gepleegd worden, de Stadsschulte en sijne Dienaren, mitsgaders de Ratelwacht hadden in last de overtreders „aanstonds „weg te brengen nae de Rosendal, om aldaer op water „en broot gevangen te blyven, ter tydt Borgemeeste-„ren ende Raedt over desselfs persoon of personen „naerder sal hebben gedisponeert."

Ook de trouwplechtigheden trokken der straatjeugd aan. Geen wonder, er viel niet alleen veel te kijken en te bewonderen, er kon ook nog een zakduit meê verdiend worden.

„Poezy schuilt overal" zegt de dichter en ik voeg er bij: ik vind ze zelfs bij de straatjeugd. Getuigt daarvan niet het strooien van groen ter gelegenheid van den kerkgang van bruidegom en bruid? „cruidt-„stroyen" zegt een plakkaat van 1666.

Jammer dat niet alleen het „cruidtstroyen" plaats vond, maar dat er ook bij soortgelijke gelegenheden gedronken en geschoten werd. Dit gaf tot „groote „ongeregeldheden ende insolentiën" aanleiding; met het schenken en schieten werd ook het cruidt-stroyen verboden op straffe van verlies van de korven.

Ziedaar, waarde lezer! U een kijkje op de straat van het oude Groningen gegeven. Is 't niet in zekeren zin ook een kijkje op het volksleven van dien tijd?

Zullen we nu eene strafrede gaan houden op de jonge jeugd van 't oude Groningen? Waartoe zou het dienen? Onder die kinderen en jongens van „de „Heeren, Borgeren en ingezetenen" dezer stadt, die het al te bont maakten, school misschien de knaap, die later de eer had Uw grootvader te zijn.

Misschien herinnert Ge U hem nog, pruttelend en mopperend over de brutale straatjeugd, die op zijn ouden dag vaak zijn middagslaapje stoorde; waarschijnlijk heeft hij er toen, als in één adem bijgevoegd: „Nu, in mijn jonge jaren zag het er anders uit; toen „was er nog eerbied en ontzag voor ouders en over- „heid; er moest maar gehoorzaamd worden en er werd „gehoorzaamd. Kom daar nu reis om!" zei hij misschien met een zucht vader Stastok na.

't Zal best zijn, de nagedachtenis van den ouden heer om soortgelijke uitvallen maar met rust te laten. Er komt waarschijnlijk een tijd — misschien is hij reeds aangebroken — dat wij het volkomen met hem eens zijn, als ook wij tot het groote gild der „Myn- „tyders" behooren. Maar wat hiervan zij, laten we optimistisch genoeg zijn, om de gedachte te koesteren, dat menigeen onder de baldadige knapen, die aan de kerk werd gekeetend of die op Rosendal loon naar werken ontving, later toen hij zijne wilde haren had verloren, is opgegroeid tot een jongen van Jan de Witt, „met daden in de vuisten".

Groningen. Mr. E. VAN LOON.

Plechtigheden bij een bezoek van den Stadhouder en deszelfs Vorstelijke famille in de stad Groningen.

Bij de komst van den Stadhouder hadden er steeds vele plechtigheden en ceremoniën plaats. Zij waren in den eersten tijd eenvoudig, maar werden hoe langer hoe meer luisterrijk. Wij deelen daarvan een en ander mede uit de 17e en 18e eeuw, genomen uit de besluiten der Gedeputeerde staten van Stad en Lande en die van Burgemeesteren en Raad der stad Groningen.

Het eerste besluit betreffende eene inkomst van den stadhouder, hetwelk wij in de protocollen ontmoeten, betreft het bezoek van den 11 en 12 April 1639. Toen werd besloten Zijne genade voor „ditmaal roemmelicker" met het krijgsvolk in de wapens in te halen,

de wachten aan de poort en op de markt te verdubbelen en rondom de stad eenige kanonnen te lossen. Joh. van Nijenborgh, Gron. historien, verhaalt de volgende blijde inkomst van den 12 November 1640. „Op den 29 Oct. wiert sijn Hoogheijt tot Gouverneur van stadt en lande aengenomen ende dede op den 12 Nov. sijn blijde inkomste binnen Groningen, waerover met klocke luijden, schieten en branden van teertonnen groote vreugde betoont wierde. Ende op den 14 dito deden de E. Heeren een banquet aen sijn Alteze op 't provinciehuijs, daer den Jongen prince, graef Ulrich, de graef van Solms en d' heer van Brederode neffens andere heeren mede present waren; werdende t' elcken santé tot salvo van zijn Alteze 't canon los gebrandt. Ende vertrock zijn Hoogheijt wederomme op den 19 dito, nae dat alvorens prins Wilhelm tot Successeur in sijn Heer Vaders plaets, nae desselven overlijden gedesigneert en aengenomen was."

Omtrent de komst van 8 Augustus 1648 treft men eenige besluiten aan, alleen betreffende de leverantiën van eenige waren. De leverantie van de bieren „ter occasie van de comst van Sijn Hoocheit geconfereert aan den E. Allart Roleffs brouwer, gelijck deselve bevorens in gelijcke occasie gehadt heeft." Den commies Engelberts wordt gelast aan Roleff Jansen, bakker in de Ebbingestraat, de leverantie te gunnen van klein en grof brood bij de aankomst en het verblijf van Z. H. aan het hof en anders, indien hij goed brood levert. Den slachters Luitien Tonnis en Geert Hendrix wordt opgedragen allerhande vleesch en andere trac-

tementen te leveren, mits goede waar leverende. Gerrit Simons kreeg de leverantie „van 't gene van banquetten en anders" zal gebruikt worden aan het hof; terwijl de banquetbakkers Bonaventuur Constance en Abraham Barlinckhoff zullen leveren, wanneer „Z. H. met zijne suite in het Provinciehuis ofte op eene andere plaats door de heeren van deze provincie sal worden getracteerd."

Van de komst den 10 Mei 1651 vindt men meer aangeteekend. Voor de huizen in provincialen dienst zijnde worden teertonnen geplaatst; (1) aan het hof worden gebracht 4 last haver, 4 pijpen fransche wijn en terstond na de aankomst „sekere vette ossen bij de heeren Gedeputeerden in coop aangenomen". De majoor Entens gaat met zijne compagnie paarden Z. H. te gemoet rijden tot aan Aduard en geleidt Z. H. in de stad tot aan het hof. (2) Salvo wordt geschoten door alle compagniën te voet; de kanonnen op de wallen te lossen eens onmiddelijk na de aankomst van Z. H. met deszelfs trein en daarna nog eens des avonds. Twee vuurwerken af te steken, het eene voor het hof en het andere op de markt. De receptie „door hare Ed. mogenden (3) *en corps* te doen, zich verdeelende in drie verscheidene carossen, de beide secretarissen in de vierde," buiten de Aapoort bij het tichelwerk of de lege weg en vervolgens naar het hof „conduiserende".

---

(1) Eene straatverlichting was er toen nog niet ingevoerd, eerst tegen het einde van 1681 had dit plaats. Vandaar dat bij deze en de volgende inkomsten, piktonnen en flambouwen daarin moesten voorzien.

(2) Het tegenwoordige militaire ziekenhuis.

(3) Gedeputeerde Staten van Stad en Lande.

De plechtigheden bij de komst van Mevrouw de prinses Douairiere van Oranje en andere groote personagien den 26 Mei 1659 zijn weinig verschillende van de reeds gemelde. Alleen laten wij hier volgen de namen der eigenaren van de 34 koetsen, die ledig, zooals ook meermalen in de volgende resolutiën wordt voorgeschreven, tot vergrooting van den trein, werden geleend. Men ziet daaruit en uit degene, die bij de volgende inhalingen van Vorstelijke personen zullen worden vermeld, dat het houden van equipage in die dagen veel meer algemeen was dan in den tegenwoordigen tijd.

De raadsheer de Mepsche.
De heer Oesebrant Joh. Rengers van Slochteren.
„ „ Harmen de Sighers op Hanckema.
„ „ Johan Clant van Stedum.
„ „ Egbert Clant van Nijenstein.
„ „ Berend Coenders.
„ „ Schotto Tamminga.
Jr. Wijtsema.
„ Abel Lewe.
„ Joost Lewe.
„ Jan Clant van de Brede.
„ Schelto Jarges.
„ Adolph van Holtzappel.
De heer Joachim Ripperda.
„ „ Sicco Rengers.
Vrouwe Ripperda to Hellum.
Jr. Maurits Ripperda.
De heer van Lutzborch.
De heer van Nijenoort.

Raadsheer Emmelcamp.
De heer Colonel Isselmuiden.
„ „ Majoor Entens.
„ „ Schouwenborch.
„ „ Johan Isbrants.
Vrouwe van Bierum.
De heer Majoor Verrucius.
„ „ Egbert Rengers.
„ „ Gerichts-schultes Schon.
Jr. Diest.
De heer Drost Verrucius.
„ „ Ambtman Horenken.
„ lieut. Verrucius weduwe.
„ van Dam.
Capitain Tjaert Eeck.

Over de rangorde in het volgen werd nu en in het vervolg bij eene dergelijke gelegenheid geloot.

Acht groote kruisstaken werden gemaakt en geplaatst op het kerkhof voor het hof, voor het provinciehuis, op het plein van de breedemarkt en voor het Ommelanderhuis(1) „op twee verschillende tijden en daarbenevens zoo vele picktonnen als tot bezetting van de staken noodig zullen zijn."

In de vergadering van Gedeputeerden van 13 Feb. 1677 werd ontvangen de kennisgeving van de komst van Z. H. den Prins van Oranje op Donderdag daaraanvolgende den 15 Februari. Men had dus slechts twee dagen tijd om de ontvangst-ceremoniën voor te bereiden, van daar dat dan ook alleen tot het volgende

(1) In dien tijd oostzijde van de Ossenmarkt, hoek Marktstraat.

werd besloten. Het college van Gedeputeerden ontvangt den prins te Helpman met zoo vele „carossen met zes, vier en twee paarden bespannen als in de provincie te bekomen zijn." In ieder carosse zullen twee heeren zitten en in de eerste en de laatste een der Secretarissen. De ruiterij rijdt naar de Punterbrug. De kanonnen boven en beneden op de wallen zullen driemaal geladen en gelost worden bij de inkomst. De burgerij komt in de wapens en ontvangt 1500 ponden buspulver voor de salvo's. De gezamenlijke boden moeten ten laste der provincie hunne bussen laten schoonen en vergulden, en ze met nieuwe belletjes laten voorzien.

De vorst vereerde bij deze gelegenheid de Staten met de schenking van zijn portret. Den 17 Februari 1677 werd besloten Z. Doorl. daarvoor te bedanken, het portret zoo spoedig mogelijk met eene behoorlijke lijst te voorzien en vervolgens in de bovenzaal van het provinciehuis aan de oostzijde van den schoorsteen op te hangen.(1) De koetsiers der carossen ontvingen de volgende beloonings, die met zes paarden twee ducatons, die met 4, 1 ½ ducaton en die met 2, een ducaton. Aan ieder der 60 handlangers bij de kanonnen werd vereerd ½ daalder.

Omtrent de komst van den stadhouder in September 1684 vindt men nagenoeg dezelfde bepalingen. Het getal kanonnen op de wallen te plaatsen en te lossen wordt nu op 51 bepaald. Dit getal is bij al de volgende dergelijke gelegenheden steeds als vast aange-

(1) Dit portret is nog aanwezig en hangt thans in de benedenzaal.

nomen. In plaats van een groot kruis met piktonnen, moesten nu drie kleine met gelijk getal tonnen voor het Ommelanderhuis worden geplaatst. Verder werd omtrent de verlichting voor eenige gebouwen bepaald, *tien* flambouwen voor het College van Gedeputeerden, *elf* voor de hoofdmannenkamer en *acht* voor de rekenkamer; ieder flambouw ter waarde van een ducaton. De rok van den *heraut des armes*, die in den trein rijdt, werd vernieuwd en met een franje voorzien van roode, blaauwe, witte en groene (de kleuren der wapens van Ommelanden en de Stad) zijde door elkander gewrocht; hij draagt een *cerbette* hoed met zes „stutpluimen" aan de zijde, met een gouden en zilveren boordsel daarom, vervolgens een „camisool met blouwe mouwen" bezet met gouden en zilveren passementen, een paar *stevels* met vergulde sporen.

Ten opzichte van de komst van den Stadhouder den 13 Maart 1710 deelen wij alleen mede(1), dat de plechtigheden aan die van 1684 gelijk waren, met deze bijvoeging echter, dat de trompetters hoeden met boordsels verkregen, dat aan den heraut des armes werd gegeven „een blaauwe broek, een chabrack, een vergulden degen en dat zijn staf van nieuws werd verguld en geverfd." De Gerichtsweibel(2) had een hoed met boordsels, de wagenmeester verkreeg een licht blaauwe rok en een paar handschoenen. De provinciale boden, met mantels en bussen voorzien, liepen twee aan

(1) Uitvoeriger is deze intocht beschreven in de *Gron. Volks-Alm.* 1841 blz. 45.

(2) De Gerichtsweibel insinueerde »op 't bevel van den schultes alle citatiën, arresten, verbotten, somnatiën« enz. Hij is te vergelijken met tegenwoordig een deurwaarder.

twee langs elk portier der koetsen van Gedeputeerden, maar bij de koets van den president drie boden, een bij het eene portier en twee bij het portier aan de zijde waar de president zat. Verder werd nog gelast, dat van de met verlof zijnde soldaten, twaalf man met rondstokken na het openen der poorten naar de verlaten zullen marcheren en zich aldaar posteren om de orde te bewaren.

Veel luisterrijker was de ontvangst van de vorstelijke famille den 15. September 1729, toen Hare Hoogheid kwam vergezeld van den prins, opdat aan dezen, die den 1 September den daartoe vereischten leeftijd van 18 jaren had verkregen, de charges van Stadhouder en Kapitein-Generaal konden worden opgedragen. Ofschoon was overeengekomen, dat de receptie zoude worden geregeld naar die van Maart 1710, zoo zijn daarbij evenwel eenige afwijkingen op te merken. Den provincialen adjudant werd voor die gelegenheid gegeven een „bleumourante rok, camisool en broek gegaloneerd met gouden passement en een hoed met een gouden boordsel". Bij de kleeding van den heraut des armes wordt nu gevoegd eene *blonde paruik*, die voor hem moest worden aangeschaft. Voor den pauker werden een hoed met boordsel en een nieuw vest gekocht, voor de provinciale en kantoorboden een nieuwe hoed niet te bovengaande 4 gl. De stadsheraut van wapenen was aldus gekleed, een hoed met zilveren boordsel en een opstaande plumage van groen, oranje en wit, benevens eenige linten van dezelfde kleuren aan staf en sjerp. De vorstelijke personen kwamen met hun eigen jacht. De

Gedeputeerden gingen hen tegemoet tot de Vierverlaten met het stadsjacht. De kapitein van het stadsjacht droeg een Engelsche muts met gouden kant, fluweelen boordsel en oranjelinten, twee bedienden van het jacht hadden eene gelijke muts met zijden oranjeboordsel en oranjelinten.

Rang van orde voor den trein.

Provinciale adjudant.

Corps Cavallerie in garnizoen te Groningen, met officieren, pauken en trompetters.

De wagenmeester.

Koetsen met paarden.

Vier verzochte trompetters uit Leeuwarden.

Calvacade van volontaire officiers te paarde.

(Deze hoofdofficieren en officieren te paarde van lageren rang, gekomen uit Zwol en Leeuwarden, waren 38 in getal.)

Pauker.

Vier trompetters van het regiment van den prins van Hessen-Homburg.

Heraut des Armes.

Vijf koetsen bespannen met 4 paarden, in de eerste de beide secretarissen en „soo voorts telkens de twee jongste Heeren." Ter weerzijden van de koets, waarin de president zat, vier boden. (1)

De lijfkoets van Zijne Hoogheid, waarin Z. Hoogheid de Prins en H. Hoogheid Mevrouw de Prinses, rijdende de stalmeester Waslander voor deze koets te paard, de pages achter deze koets insgelijks te paard. De

(1) De volgende trein was door den Prins zelf aldus opgegeven.

hellebardiers gaan ter weerszijde van de koets drie aan drie en de laqueijen voor de koets.

De lijfkoets van Hare Hoogheid, ledig.

De vaandrig Bartoldi voor deze koets te paard.

De handpaarden van Z. Hoogheid, twee aan twee.

De koets van den heer van de Parcq, zittende daarin de heeren van de Parcq en van Baumbag.

De koets van de freules, waarin zitten de gravin van Athlone, de beide freules van Hare Hoogh. en de jonge Miladij.

De koets van de overste van Baumbag, waarin zitten de heeren Burmania, Lewe en Hambroek.

De 18 vaandelen burgerij.

De stadsheraut.

Voor de heeren professoren der academie werd eene kamer aan het Martinikerkhof gehuurd, waar zij ten dage der receptie de solemniteiten konden zien. Aan deze heeren werd in die kamer „eenige tractement bezorgd". Op het kerkhof waren eenige tenten opgeslagen.

Er werd een klein en een groot vuurwerk op het Martiniekerkhof afgestoken, waaronder vuurpijlen, 100 tegen het einde van het groote vuurwerk. Voor ieder vuurpijl van 4 ponden werd betaald 4 gulden, voor die van 2½ ponden een rijksdaalder, voor die van 2 ponden 2 gulden, voor die van 1½ ponden een daalder en voor die van een pond 1 gulden. Voor ieder pijl, die „met lustwerk" was gemaakt, werd 1 gulden meer gegeven, doch alle, die mislukten, werden niet betaald.

Burgemeesteren en raad bepaalden het volgende ceremonieel.

1. De geheele burgerij onder de wapenen.

2. De poorten te sluiten, met uitzondering van de Aa- en Heerepoorten.

3. Geene zwermen, vuurbollen, knappers enz. op den 14 September af te steken.

4. Gedurende de intrede en den nacht daaraanvolgende de geheele ratelwacht in 't geweer om op alle ongelukken en disorders goede toezicht te houden.

5. De brandspuiten nazien en in goede orde te hebben.

6. De waterbak op den grooten toren gevuld met water.

7. Gedurende den nacht niemand tot den grooten toren noch tot de groote kerk toe te laten.

8. Den 15 September de vaandels uit den grooten toren van 's morgens 8 uur tot des avonds, wanneer de vuurwerken zijn afgestoken en de piktonnen verbrand.

9. De Vorstelijke personen gekomen zijnde aan de Guldenstraat, de groote klok te luiden totdat zij het hof hebben bereikt. Dit telkens te hervatten bij het doen van salvo's der burgerij en militie op de Groote Markt.

10. De Vorstelijke personen gekomen zijnde op de Groote Markt, de klokkenist speelen op de klok, en daarmede voortgaan tot dat H. Hoogh. in het hof zijn gekomen, en des avonds nu en dan hervatten, in het bijzonder als burgemeesteren en raad naar het hof gaan. Insgelijks blazen de torenwachter op den toren en de stadsmuzikanten voor het wijnhuis.

Na de aankomst gingen burgemeesteren en raad, vergaderd in het wijnhuis, hunne complimenten ter

verwelkoming aan het hof afleggen, *en corps* voorafgegaan door *twee* deurwaarders en *vier* raadsdienaren, gevolgd door alle livreidragende stadsbedienden, als:

2 deurwaarders van het Oldambt.
de weeskamerdienaar.
de stadsbode.
8 poortiers.
2 havenmeesters.
3 pondkamerdienaars.
1 stadsomroeper.
1 gildregtsdienaar.
1 presmeester.
1 kluftdienaar.

Ten einde de ontvangst te kunnen zien, werden de nieuwe kamer en des ambtmans gerichtskamer (beiden boven de hoofdwacht) met den voorgang gesteld ten dienste der vrouwen en der famille van de heeren uit den raad en die van de ministers; te weten de ambtmanskamer voor de vrouwen en de famille van de 4 burgemeesters en 8 oudste raadsleden, de nieuwe kamer voor de overige vrouwen en de famille van de overige leden.

Om het vuurwerk te zien, werden de twee consistoriekamers der Martinikerk ter beschikking gesteld van de leden van den raad en hunne famille.

De heeren predikanten kregen hiervoor eene gelegenheid in de groote kerk. Er werd voor hen eene afschutting gemaakt in de sacristij voor twee vensters met acht glazen en daarenboven in die vensters eenige ramen.

Ter bevordering van de goede orde werd, evenals daarin door Burgemeesteren en raad was voorzien, ook door Gedeputeerden gezorgd en bepaald, dat, in onverhoopte voorvallen van ongeluk, de gemeene alarmplaats voor de cavallerie zoude zijn aan de westzijde en die der infanterie aan de oostzijde van de Ossemarkt, ten einde, op het blazen der trompetten en het roeren der trommen, daar ter plaatse zich dadelijk te verzamelen. Het blijkt, dat er inderdaad toen een ongeluk heeft plaats gehad. Er werd dien avond een lijk aan de hoofdwacht gebracht, 't welk daar werd gekist en vervolgens den 17den begraven. Aan de soldaten, die het lijk van dezen verongelukten persoon hebben gevolgd en ter aarde besteld, werd een halve ton kluinbier geschonken.

Den 29 September vertrokken de Vorstel. Hoogheden; zij bedankten evenals bij de vorige inkomsten en ook later gedaan werd, gracieuselijk voor het aanbod van een solemneel uitgeleide. (1)

De volgende gelden bij deze ontvangst uitgegeven komen in de resolutiën voor.

De soldaten met verlof, die dienst hebben gedaan, ieder sergeant of corporaal een daalder en ieder gemeene een gulden, daarenboven een ton kluinbier, met pijpen en tabak.

---

(1) Bij deze gelegenheid kwam een latijnsch vers in folio uit, vervaardigd door J. Wolbers, getiteld: »*Plausus Groninganus cum Serenissimus et celsissimus Gulielmus Carolus Henricus Friso Arausionensis et Nassavius Princeps etc. etc. etc. Civitatis Groning—Omlandicae Gubernator maxima cum festivitate et solemnitate inauguraretur* d.d. XV Sept. CIↃIↃXXIX. — Nog is er een gedicht door Johan Kemner toen vervaardigd en te Groningen gedrukt, getiteld, *Laetitiam turres, litui, pix aera loquuntuur, ter inhuldiginge van S. H. F. D. Prins Willem Carel Hindrick Friso.*

De vier trompetters uit Vriesland ter vergoeding voor reiskosten en diensten, boven hun defroijement, 110 gl., onder elkander egaal te verdeelen.

De paukers en trompetters van het Regiment van prins van Hessen Hamburg, voor 14 legdagen, ieder des daags 3 gl. en voor de reiskosten en diensten *f* 27, 10 stuivers.

De Majoor Provinciaal voor zijne gedane menigvuldige diensten en verschotten 150 gl.

De Vaandrig de Cock 50 gl.

De weduwe M. Willems Suidema voor 17 dagen onderhoud der 4 Vriessche trompetters met hunne paarden 204 gl.

De constabels van Delfzijl en Bourtange ieder een ducaton.

De bode B. van Solingen zijn verschot van 75 gl. 10 stuivers voor overgebragte versierselen en 20 zilveren ducatons voor zijne reis om ze naar hier over te brengen.

De klerken ter prov. Secretarie, wegens het menigvuldig afschrijven van acten en extracten uit de resolutiën en andere stukken van eene menigte van jaren betreffende de receptie van den Stadhouder, 125 gl.

De domestiken in het provinciehuis, wegens het versieren der deuren met bloemwerk en verscheidene bogen, 100 gl.

De premier klerk der hooge justitiekamer voor het gebruik van zijn huis op den dag der receptie een aam goede fransche wijn en 4 ducatons voor zijne domestiken.

De heraut des armes 30 gl. voor het blijven van de pluim en ander sieraden bij de provincie.

De gezamenlijke constapels in de stad wegens de extraordinaire moeite van het kanoneren op de dagen van huldiging 33 gl. in eens.

De arbeiders en handlangers bij het kanon en het afsteken van het vuurwerk 150 gl.

Verder werd besloten, dat de oude wapenrokken van den heraut des armes met de nieuwe, alsmede de kleeden van den keteltrom bewaard zullen worden in de kasten op de bovenzaal van het provinciehuis en dat de pluimage onder recepis ter bewaring zal worden overgegeven aan den koopman La Carriere.

Gedeputeerden berichten in de vergadering van 26 Januari 1736, dat de heer Stadhouder uit Leeuwarden had te kennen gegeven, dat het Z. Hoogheids intentie was om binnen korten tijd in deze stad te komen, „waar toe de Princesse Roijale zijne zeer geliefde malinne betuigt hadde mede pleisier te hebben Haar mede alhier te laten vinden."

De komst van deze vorstelijke hoogheden had plaats den 20 April. Toen werden weder als naar gewoonte vuurwerken afgestoken, werd er gelost met 51 kanonnen, en was een trein geformeerd bij den intocht. Ten opzichte van dezen laatsten vermelden wij, 1° dat 60 hoofd- en subalterne officieren de cavalcade medemaakten, 2° dat er 48 eigen ledige koetsen bij waren, die langzaam moesten rijden en ten minste 10 of 12 treden achter elkander, „om de trein te rekken."

5 koetsen waren bespannen met 4 paarden. De door loting aangewezen rangorde dier koetsen, wier namen wij vroeger en ook nu ter herinnering van de toen bloeijende geslachten vermelden, was de volgende:

Baron van Ripperda.
Raadsheer Emmen.
Vrouw van Oosterwijtwert.
Hoofdman Trip.
Baron van Wartensleben.
. . . . . .
Ontvanger Knock.
Heer van Wehe.
Vrouw van Wetsingh.
Raadsheer de Mepsche, weduwe.
Weesheer Berchhuis.
Burgemeester Abbringh.
Mevrouw Trip.
Burgemeester de Veenkamp weduwe.
Raadsheer Siccama.
Raadsheer Conring.
Mevrouw van Nieveen.
Drost Aldringhe.
Heer van Wirdum.
Kapitein Starkenborgh van Thedema.
Raadsheer Sickinghe.
Professor Rotgers.
Raadsheer Berchhuis weduwe.
Majoor Sijtzema.
De heer van Farmsum.
Secretaris Jullens.

Raadsheer Helmholt.
Brigardier Ripperda weduwe.
De heer van Feringa.
Mevr. Burmania.
Secretaris Nijsingh.
De heer Clant van Aijkema.
Burgemeester Gockinga.
De heer van Bierum.
Baron van Kniphuizen.

. . . . . .

De heer Gezworen Valcke.
Raadsheer de Marees.
Burgemeester Bothenius.
Burgemeester Veltman.
Majoor-generaal Wichers.
Staat-generaal de Drews.
De heer Overste Lewe.
De heer van Faan.
De heer Gedeputeerde Nijsingh.
Raadsheer Hora.
De heer Overste Swarte.
De heer van Middelstum.

Bijzondere aandacht trekt bij deze inkomst de vermelding van dat gedeelte van den trein, hetwelk H. Hoogheden betreft, alwaar melding wordt gemaakt van vele fraaije paarden. Men vindt daaromtrent het volgende:

De koets, daar H. Hoogheden inzaten, bespannen met acht schoone graauwe hengsten, 16 hellebaardiers, aan iedere zijde acht en vier lakeijen achter op de koets.

Zes edellieden te paard achter de koets, twee aan twee „magnifiek uijtgedost", zij waren:

De heer van Grovestins. De heer Saumaise.
„ „ Bigot. „ „ Talbot.
„ baron de Heijden. „ graaf Wijt.

De onderstalmeester Bartoldi te paard.

Vier pages twee aan twee:

Hambroek. Harinxma.
Derbij. Fredenborgh.

Zes stalknechten te paard, ieder leidende een schoon handpaard van den prins.

De lijfkoets, een coupé bespannen met acht porseleine hengsten, achterop vier lakeijen.

De derde koets bespannen met zes moorkopte hengsten, in dezelve:

Mijladije Herbert.
Mijladije Southwel.
Achterop drie lakeijen.

Vierde koets met zes zwarte ruinen bespannen, in deze zaten:

Mis Herbert.
„ Sulton.
„ Charles.
„ Schot.
Achterop drie lakeijen.

N.B. Alle de lieverijdragende domestiken waren gekleed in eene prachtige lieverij.

De vermelding der plechtigheden bij volgende inhalingen van den stadhouder en Hoogdeszelfs famille den 3 Augustus 1773, 8 September 1777, 5 Novem-

ber 1785 en 17 September 1791, die alle veelal gelijk waren, is overbodig. Alleen deelen wij eene enkele bijzonderheid daarvan mede.

Den 3 Augustus 1773 waren er 36 ledige koetsen in den trein, de Stadhouder zat in eene prachtige paradekoets bespannen met zes graauwe hengsten, ruggelings waren in die koets gezeten de opperste stalmeester Baron van Wulkenitz en de kamerheer Baron van Zoelen. Om deze koets liepen de „cent Suisses". Van dit korps van den Stadhouder was overgekomen een detachement, bestaande uit een luitenant, 2 onderofficieren, 1 tamboer, 1 pijper en 16 manschappen en een knecht. Aan den luitenant werden in een verzegeld pakje tot een douceur geschonken 20 ducaten. De overigen ontvingen 46 gouden ducaten om onderling te verdeelen.

Achter de koets van den Stadhouder volgde eene koets, bespannen met 6 bruine hengsten, waarin waren gezeten drie kamerheeren, de heeren van der Borch, Boetselaar en van Randwijk. Des avonds was het provinciehuis met den daarop staanden toren geïllumineerd. De Stadhouder bracht een bezoek aan Delfzijl den 10 Augustus, alwaar voor Z. Hoogheid in het provinciehuis een diner was bereid. Dat bezoek te Delfzijl kostte *f* 484, 10 st. 2 pl. Op zondag den 8 Augustus sprak de predikant Theodorus Lubbers te Groningen eene boeijende rede uit in de Martinikerk, in tegenwoordigheid van den Stadhouder. Hij herinnerde daarbij de viering der verjaring van Hoogstdeszelfs gemalin de prinses, welke den vorigen dag had plaats gehad. Deze

kerkrede is te Groningen in druk uitgegeven 1773.(1)

Bij de inkomst, den 8 September 1777, van den Stadhouder vergezeld door Hare Hoogh. de princes en drie kinderen werd een eereboog op de Groote Markt opgericht, westzijde van de Ebbingestraat, waarop muzikanten konden worden geplaatst. Er was geen vuurwerk, maar eene fraaie illuminatie van het stadhouderlijke hof en van de publieke gebouwen. Er werd den Stadhouder en H. Hoogheid, zijne gemalin een bal aangeboden in de *Area* der akademie, die in eene prachtige zaal was veranderd. Tot waarneming der honneurs op genoemd bal werden aangewezen de burgemeester van Sijsen en de praesiderende gecommitteerde O. R. Alberda.

Den 5 November 1785 was wederom de stadhouder vergezeld door H. Hoogheid en drie kinderen. Zij werden met het stadsjacht gehaald van Stroobos.

Het laatste bezoek van een stadhouder vond plaats den 17 September 1791. Burgemeesteren en raad gaven een diner ten huize van Sicman, kastelein, wonende in 't Provinciaal koffiehuis(2) aan de noordzijde van de Groote Markt.(3) De reis naar Delfzijl deed de stadhouder door het Oldambt.

Mr. H. O. FEITH.

---

(1) Prof. G. Kuijpers vervaardigde bij deze gelegenheid *Panegijricus Gulielmo V*, Gron. 1773.

(2) Thans de Studentensocieteit »Mutua Fides".

(3) Dit huis werd toenmaals, terwijl het oude Raad- en Wijnhuis was afgebroken en het nieuwe stadhuis in aanbouw was, door de raadsheeren als »wijnhuis" gebruikt.

Holland contra Groningen.

Een bijdrage tot de geschiedenis der financiën van Stad en Lande.

Toen in 1665 de Republiek der Vereenigde Nederlanden in een oorlog met den Koning van Engeland en den Bisschop van Munster was gewikkeld, bleek het den Staten van Groningen en Ommelanden, dat de gewone inkomsten van het gewest niet toereikend waren, om de oorlogskosten te dekken. Zij besloten, pogingen in 't werk te stellen tot het sluiten eener geldleening. Onder bezwarende voorwaarden gelukte hun dit vooral in de provincie Holland, waar een negotiatie op lijfrente voor 't grootste gedeelte werd geplaatst. Tot 1685 hadden er geregeld aflossingen plaats; maar na dat jaar kwam er van betalen weinig meer in. Verzoekschriften der belanghebbenden aan Hunne Edelmogenden baatten weinig of niets. De

inmenging der Staten van Holland, het laatst in 1738 en 1739, werd òf met stilzwijgen beantwoord òf leidde overigens tot geen resultaat. De kruik ging echter ook hier te water, tot zij brak: ernstige onaangenaamheden werden het gevolg van deze handelwijze der gewestelijke regeering (1).

I.

Op den Landdag der Staten van Stad en Lande van 6 Maart 1753 werd onder meer een request ter tafel gebracht van „Jacob Roeters senior, Burger en koopman tot Amsterdam", mede uit naam van „overige Geinteresseerden der Groninger Lijfrenten". Hij verzocht „een redelijke praestatie of begin van betaling". De Edelmogende Groningsche regenten verwezen de zaak naar hunne gecommitteerden „tot de Petitiën van den Raad van Staate en deser Provincie Finances" (2) ter fine van rapport. In hunne vergadering van 28 Maart 1754 onderging een request van soortgelijke strekking hetzelfde lot.

Een jaar later werd door Gedeputeerde Staten op

---

(1) De hoofdbronnen voor het volgende opstel waren de *Resolutiën der Staten van Stad en Lande*, met de rapporten enz. van 6 Maart 1753 tot 16 Aug. 1765, waartoe ik het exemplaar der Resolutiën gebruikte, aanwezig op het Provinciehuis te Groningen. Wagenaar: XXIII, p. 138, vv. behandelt deze aangelegenheid eveneens, maar bekijkt haar meer door een Hollandschen bril. Het scheen mij niet van belang ontbloot, haar van het standpunt der Groningsche regenten te bezien.

(2) Deze commissie behoorde tot het getal der z. g »Provinciale Lopende Commissiën«. Behalve deze werden er jaarlijks aangewezen tot »de Ontfanger Generaals Rekeninge«, »de Rentmeesters Rekeninge«, »de Saaken van de Admiraliteit«, »de Revijsen«, »de Verhuiringe van de Provinciale Landen«, »de Limijtscheidinge«, »de Munte", »de Noorder Indijkinge«, »de Subsidiën«, »de Defroijementen«, »de Appoinctementen«, enz.

de agenda (1) voor den Landdag van 18 Maart 1755 de mededeeling geplaatst, dat aan den Ontvanger-generaal der provincie Tobias Jan van Iddekinge (2) was „geinsinueert een mandaat bij den Hove Provinciaal (3) verleent an de Advt. Annaeus Andreae in qualité, als gevolmachtigde van den Heer Jacob Roeters voor sig selvs en in qlté, als gequalifceert wegens de geïnteresseerdens der onbetaalde achterstallige Lijfrenten ten laste deser Provincie als toonders en houders der Lijfrentebrieven, soo van haar selvs als in derselver qualiteiten, om op den 20 deses voor gemelden Hove te verschijnen en anhoren soodane conclusie als geseide gevolmagtigde tegens hem gedagte te nemen, ten einde an haar tot Amsterdam kost- en schadeloos sal moeten voldoen sodane *f* 862,164, salvo calculo, agterstallige Lijfrenten." De toestand was hierdoor ernstiger geworden en de regeering besloot, den „Secretaris van Staat" W. Laman te gelasten, aan Luitenant en Hoofdmannen bekend te maken, dat deze aangelegenheid reeds sedert het indienen der requesten van 1753 en 1754 een punt van onderzoek uitmaakte en dat de Staten verwachtten, dat de Hooge Justitiekamer „de voorgemelde instantie van Advt. Andreae bij Hare Tafel (zou) houden buiten poursuite." Het hoogste provinciale rechtscollege was eenigermate gevoelig over deze inmenging in zijn werkkring en deelde bij monde van

(1) De z. g. »Propositie op den Landdag«.
(2) Hij was tot die waardigheid door Prinses Anna benoemd in Februari 1754.
(3) De z. g. Hoofdmannen- of Hooge Justitiekamer.

zijn Secretaris H. Th. Entrup aan Hunne Edelmogenden mede, dat het wel had ingezien, dat de Provincie in ernstige onaangenaamheden zou kunnen geraken, indien aan de zaak-Roeters gevolg werd gegeven, maar dat het geen reden had gevonden om „expeditie van Justitie" te weigeren.

Buitendien begreep het Hof niet, op welke „fundamenten" de houding der Staten in deze aangelegenheid steunde. Hèm toch èn hem alleen competeerde „indubitabel" de judicature hierin krachtens de ondubbelzinnige woorden van art. 19 zijner Instructie van 27 November 1749. (1)

De regeering deed nu water in haar wijn en *verzocht* nu aan de Hooge Justitiekamer, de zaak „voorals nog (te) houden buiten poursuite en in statu", welk verzoek werd ingewilligd. Getrouw aan de gewoonte van die dagen, welke meebracht, dat de Gouvernante met alle gewestelijke aangelegenheden werd in kennis gesteld (2), briefden ook nu beide partijen dit incident aan Hare Koninklijke Hoogheid over. Inmiddels was de financiëele commissie in overleg getreden met den advocaat Andreae, zonder dat deze onderhandelingen tot eenig resultaat leidden.

Het geduld van de Amsterdamsche schuldeischers

(1) Art. 19 luidde: »Voor dit Hoff zullen ter eerste instantie konnen worden ingesteld alle personele Actien, waar mede de Heeren Staaten van de Stad Groningen en Ommelanden *conjunctim vel divisim* of ook eenige gantsche Quartieren van de Ommelanden zouden mogen geconvenieert en met regte besproken worden«.

(2) Men vergete hierbij niet, dat de gebeurtenissen van 1747 en 1748, ten gevolge waarvan de Stadhouder een zeer uitgebreide macht had verkregen, nog versch in 't geheugen lagen en haar invloed nog sterk deden gevoelen. Buitendien nam Anna gedurende de minderjarigheid van Willem V het presidium van de Hooge Justitiekamer waar.

werd door dit alles op een zware proef gesteld en raakte eindelijk uitgeput. Althans Roeters diende den 11 Maart 1756 een „nadere Remonstrance" bij de Hooge Justitiekamer in en deze stond hun advocaat toe, „het Mandaat tegen de Eerste regtdag na de aanstaande groote vacantie(1) wederom uit te brengen, bijaldien inmiddels aan de supplianten geen contentement mogte worden gedaan." Op nieuw kwamen de Staten hiertegen op. Zij conformeerden zich den 4 September met een rapport van hunne meergemelde commissie, waarin verklaard werd, dat zij in deze zaak „geen Mandaaten kunnen of sullen gedogen" ter wille van de gevaarlijke gevolgen, die zij voor de Provincie zouden kunnen na zich sleepen. Het rapport gaf niet onduidelijk te kennen, dat men het Hof van Justitie van kwaadwilligheid tegenover de Staten verdacht hield. Deze hooge vierschaar gaf al weder zes maanden uitstel, maar Luitenant en Hoofdmannen voegden er bij, dat zij na dien termijn „eeds- en pligtshalven genoodperst (zouden) sijn, om op het voetspoor haarer voorsaaten eindelijk ten definitive regt te doen." Deze zinsnede namen Hunne Edelmogende ten hoogste kwalijk. Een resolutie van 15 Maart 1757, in scherpe bewoordingen vervat, was daarop hun antwoord. Zij waren niet gediend van de „comminatoires" van de Justitiekamer; zij waren dergelijke uitdrukkingen moede en bleven bij hunne vorige resolutie volharden. De financiëele toestand van het gewest liet niet toe, dat

(1) Die vacantie duurde van den tweeden Zaterdag in Juli tot den eersten Zaterdag in September. Het hof hield zes dagen in de week zitting. (Artt. 3 en 4 der Instructie.)

het door schuldeischers van zoo ouden datum op deze wijze werd lastig gevallen. De Staten, „hoe seer genegen en verpligt de hoogste vierschaar, in naam der hoge overigheid regt doende, in de uitvoeringe van hare decreten te maintineren ende sterken", zouden „in dit geval nogtans door sterkere banden en hunne indispensabelen plight gedrongen werden, om de behoudenisse van de Provincie en van de geheele maatschappije voor alle andere consideratien te moeten praefereren, en alsoo geensins kunnen gedogen, dat derselver banden gesloopt en alles 't onderste boven wierde gekeerd, en deze Provincie op een onherstelbaare wijze niet alleen voor het Bondgenootschap inutil, maar ook voor haare eijgene ingesetenen onbewoonbaar gemaakt." Zij deelden „bij voorraad" aan het Hof mede, dat zij „geene executorialen ter saake van deze praetensien in eenige Provinciale Goederen sullen kunnen gedogen, neen maar deselve daadelijk sullen moeten resisteren en verhinderen, door alle sulke middelen als de Providentie tot voorkoming van den ondergang der Provincie en conservatie van deselvs ingezetenen aan de Hooge Overigheit heeft in handen gesteld." De Justitiekamer antwoordde, dat zij uit krachte van haar eed(1) niet anders mocht handelen,

(1) De »Eed voor Lieutenant en Hooftmannen" luidde: »Gij sweert om uit de naam en van wegens de Hooge Overigheid en Heerlijkheid der Stad Groningen en Ommelanden neffens den Heere Erf-Stadhouder, zoo in het civile als crimineele, te doen regt en Justitie, regte oordeelen vinden en regte beredinge doen na Uwe beste wetenschap, respective Landregten, goede gewoontens en civile Wetten, dezelve een iegelijk te laten genieten en wedervaren, en dat niet te laten om partije, lief en leed, gunst of gave, of om eenigerley zaken; Voorts Uw in alles te reguleren na de Instructie op Uw Ampt beraamt of namaals nog te beramen, en eindelijk om mede 't Reglement van Regeeringe, door den Heere Erfstadhouder geëmaneerd, na te komen, en, zooveel in Uw is, te doen nakomen."

als zij tot nu toe had gedaan en dat zij daarbij zou volharden; dat zij echter hoopte, dat de Staten „na derselver Hooge wijsheid en verstandig overleg" met Roeters c.s. zouden in onderhandeling treden. Dit antwoord dateerde van 20 Mei. Reeds eenige dagen te voren (10 Mei) had Prinses Anna haar gevoelen te kennen gegeven over de resolutie van 15 Maart, volgens haar „in sterke termen vervat". Zij schaarde zich geheel aan de zijde van het betrokken rechtscollege en raadde tot overleg met de eischers; kwam er geen schikking tot stand, welnu, een proces „conform de stijl van procederen van ouds in soortgelijke saaken gebruikelijk" stond der Provincie open. Zij had nog een andere, meer persoonlijke, grieve tegen het besluit der Staten. Dit namelijk stelde „direct de instructie van den hove buiten effect" en was „*dus* teffens enerverende de magt en authoriteit, an den Heere Erfstadhouder bij het Reglement Reformatoir (1) verbleven en gereserveerd." De financiëele commissie, waaraan deze beide missives ter onderzoek waren verwezen, wist niet, hoe verder te handelen en verzocht de Staten om inlichtingen. Ook deze waren met de zaak verlegen en hielden haar gedurende niet minder dan 8 achtereenvolgende vergaderingen „in advijs". De laatste vergadering dateerde 11 Februari 1758, waarmede dus het politieke jaar werd besloten. Wel waren op nieuw onderhandelingen aangeknoopt, maar de resultaten hadden tot nu toe geschitterd door hunne afwezigheid.

(1) Van 27 Nov. 1749. — Het »formeeren« van de Instructie voor het Provinciaal Hof van Justitie was bij art. 29 van dat reglement aan den Stadhouder overgelaten.

Het nieuwe jaar begon slecht. Binnen kort — zoo kwam der financiëele commissie ter ooren — zou de zaak voor het Hof dienen, waarom zij de Staten in overweging gaf, opnieuw daarbij om uitstel te — verzoeken. Dit gebeurde. Tevens werd een missive aan de Gouvernante gezonden, waarin op „de waaragtige en deplorabele toestand van dese Provincie finances" werd gewezen, waarin werd aangetoond, dat bij de regeling der geldmiddelen in 1751 (1), in overleg met den Stadhouder gemaakt, alle goederen en inkomsten van het gewest zooveel dat mogelijk was voor zijn schulden waren verbonden en dat „dese importante en affreuse praetensie doenmaals als geheel veroudert, niet eens in opmerkinge, veel weiniger in computatie was gekomen." Indien Stad en Lande tot betaling van zulke aanzienlijke sommen werd gedwongen, zijn financiën zouden in „onherstelbare confusie" geraken en het zou aan zijn verplichtingen tegenover de Unie niet meer kunnen voldoen. Deze missive had een drukke correspondentie ten gevolge, waarin Anna den Staten aanraadde, een redelijk voorstel aan de schuldeischers te doen. Werkelijk hadden er onderhandelingen plaats met een zekeren Tobias Ubink, zaakgelastigde van Roeters. De regeering bood aan 13% van het oorspronkelijk bedrag te betalen, de tegenpartij vorderde 80 %. Van een vergelijk dus geen sprake. Roeters hield voet bij stuk, „omdat een Provincie die dagelijks en aan geheel de wereld betaelt,

(1) Over den financiëelen toestand, enz. van Stad en Lande zie mijn opstel: *Stad en Lande tijdens het Erfstadhouderschap van Willem IV* in *Fruin's Bijdragen*, 3e Reeks, 4e deel, afl. 3 en 4, p. 252—344.

in ons geval niet kan bancquerout gaan of faliet worden; maar behalven dat" — zoo meende hij en hij bracht hierdoor een nieuw element in 't debat — „sijn alle effecten der inwoonders altoos aanspraaklijk voor des Lands schulden." Op nieuw wendden zich de Staten van Stad en Lande tot de Gouvernante. Haar antwoord bleef achterwege: den 12 Januari 1759 stierf zij.

II.

Na den dood van Prinses Anna nam deze „épineuse affaire" een veel ernstiger wending. Tot dezen tijd was zij meer lastig dan gevaarlijk geweest, en hadden de oneenigheden tusschen de „politieke" en rechterlijke machten evenveel van de aandacht gevergd, als de hoofdzaak zelve. Het werd nu anders. Nu Anna niet meer bemiddeld op kon treden, bemoeide zich een zeer te duchten lichaam met de lijfrenten-quaestie: het waren de Staten van Holland en Westvriesland.

Op den Landdag van hunne collega's van Stad en Lande van 14 Juni 1759 werd ter tafel gebracht een missive van Hunne Edel Groot Mogenden d.d. 9 Mei, waarin zij mededeelden, dat de koopman Roeters zich tot hun college had gewend; dat zij reeds in 1738 en 1739 de Staten van Groningen hadden gewaarschuwd voor de mogelijke gevolgen van verdere wanbetaling, en dat zij nu van plan waren, die bedreiging in daden om te zetten en „aan derselver ingesetenen te verleenen die protectie en doen geworden die Justitie, welke sij al sedert veele Jaaren hadden versogt." Een daartoe

betrekkelijke resolutie hadden zij alreede genomen, waarvan zij de uitvoering nog een tijd lang zouden opschorten, in de hoop dat Stad en Lande deze zijn schuldeischers zou tevreden stellen en daardoor zou „verhoeden alle meerdere onaangenaamheid tusschen de beide wedersijdse Staaten."

Zij hadden niet de beleefdheid, bedoelde resolutie naar Groningen over te zenden en op voorstel van de Heeren van de Ommelanden werd door onze Staten besloten, op grond van dat verzuim de zaak aan te houden en te doen onderzoeken door de financiëele commissie. Dan — niet lang zou men in 't onzekere blijven omtrent haar inhoud. Tegen 8 October werd door Gedeputeerde Staten een Landdag bijeengeroepen, omdat zij vernomen hadden, dat Roeters krachtens de resolutie-Holland van 9 Mei had „doen arresteren onder handen" van den bankier Etienne Ferrand te Amsterdam „alle sodanige effecten, Goederen en Penningen in Eijgendom toebehoorende voor het geheel of ten deel (de Provincie van Stad en Lande) of eenige Leeden, Steden of Plaatsen van dien of ook wel aan eenige of iemand der ingesetenn van deze Provincie, ten einde en om daar op niet alleen de Jurisdictie van de Scheepen der Stad Amsterdam te funderen, maar ook daaraan door de gewoone weg van Justitie aldaar ter Steden gebruikelijk, voor soo verre sulks sal konnen strekken, te mogen verhalen", 't geen dit gewest aan de houders der lijfrentebrieven zou schuldig zijn. Tegelijkertijd en later werden requesten aanhangig gemaakt van verschillende particulieren, van „diverse

Cooplieden en de Olderman en Heuvelingen van de Schipper Gilde", en van eenige „Gildebroeders van 't Schuiten Schipper Gild"., inhoudende dat er in de Hollandsche steden en havens beslag was en nog werd gelegd op hun goederen en schepen, en dat zij maatregelen verzochten, om die belemmering in hun bedrijf te doen ophouden. Niets kwaads vermoedende schippers, die aan de Oostzee of aan de Noordduitsche kust lading hadden ingenomen voor Hollandsche bestemmingsplaatsen, moesten hunne schepen, goederen en vrachtpenningen hetzelfde lot zien ondergaan.

Reeds den 8 October besloten de vroede mannen van Stad en Lande tot het nemen van represailles: zij gelastten hunne medeingezetenen, „geene Penningen aan ingezetenen in Holland schuldig, te betalen nog wissels van daar komende te accepteeren of te voldoen." (1) Eenige dagen later legden zij beslag op de goederen, in dit gewest aanwezig, „welke de Hollanders zijn toebehorende", waarbij zij zelfs zoo ver gingen, dat zij schepen, aan Groningers toekomende, lieten aanhouden, indien deze goederen inhielden van Hollandsche eigenaren. Dan gaven zij den raad aan de ingezetenen „om geene Goederen nae Holland te verzenden." Dit nu beteekende bijna stilstand van commercie, vooral voor de bewoners der Ommelanden, die een niet geringen graanhandel dreven op genoemde provincie en voor de Groninger turfschippers. Eindelijk werden missives gezonden aan de Staten-Generaal, de

(1) Hiervan werden uitgezonderd »de buitenlandsche wissels van vreemde Comptoiren, die over Holland na herwaarts gesonden worden" en de wissels, strekkende tot betaling der militie. Holland zonderde zelfs deze niet uit.

Staten van Holland en die der overige gewesten, welke laatsten een zeer conciliëerende houding aannamen en verklaarden alles te zullen aanwenden, om de tweedracht tusschen Holland en Groningen te doen verdwijnen.

Inmiddels gingen de Edelmogende Heeren van Groningen en Ommelanden nog verder en gelastten „een jegelijk, quovis modo wegens ingesetenen in Holland iets in administratie, onder hun bewind hebbende of aan haar schuldig sijnde, van alle dusdanige Goederen of Penningen sonder onderscheid een exacte notitie op te maaken" en aan 't Provinciehuis in te leveren.

En het baatte niet, of de neringdoenden wezen op de groote bezwaren verbonden aan de nakoming van dat bevel: het werd — zij het dan ook met eenige verzachting — gehandhaafd. Het hielp echter voor de hoofdzaak niets; Roeters, wetende door welke machtige personen hij gesteund werd, ging zeker zijn weg. Den 23 November 1759 werden de Staten van Stad en Lande bij „Edictale Citatie, binnen Amsterdam gepubliceert en ad valvas Curiae bij billet geaffigeert, gedaagt voor de Scheepen der Stadt Amsterdam om ter vierschaar aldaar te aanhooren den eysch van conclusie als dan uit naam van J. Roeters staat gedaan en genomen te worden, daar op te antwoorden en voorts te procederen, als aldaar gebruikelijk zij." En om den toestand der regenten van dit gewest nog onaangenamer te maken, werden zij steeds meer en meer lastig gevallen met verzoeken om schadeloosstelling van velen hunner medeingezetenen, op wie

vooral de druk der tijden neerkwam, die daardoor werden belet in hunne negotie, in hun bedrijf en waarvan velen tot den bedelstaf werden gebracht. (1)

De Staten maakten in een resolutie van langen adem van 10 December hunne grieven kenbaar over de in hunne oogen zoo onrechtvaardige handelwijze van Holland, welk besluit in concept was opgemaakt door de commissie tot de finances en onderteekend door R. B. de Marees, C. Tjassens, P. Alstorphius, J. v. Hoorn en J. H. Lohman van wege de Stad; door A. P. T. van Starkenborgh, L. T. van Starkenborgh, Peter Mennes en Dr. H. Upmeyer voor de Ommelanden. De gedeputeerden van wege Stad en Lande ter Generaliteit moesten van deze grieven verslag inleveren bij die vergadering.

Drie beschuldigingen waren het vooral, welke de Staten van Holland hun tegenpartij naar het hoofd hadden geslingerd, en waartegen deze op het nadrukkelijkste zich verzetten: de weinige ernst, welke de Groningsche regenten getoond hadden in het afbetalen der verschuldigde lijfrenten, de onwil die daarin klaarblijkelijk vóórzat en de weigering van justitie aan den koopman Roeters. In de onderhavige resolutie wordt in antwoord op deze incriminatiën de stand der zaak blootgelegd. Ter gelegenheid van den inval der Munsterschen in ons vaderland in 1665 was de bewuste leening aangegaan „na hogen en buitengewonen interest van 10 percent bij forme van Lijfrente", echter — en

(1) Voor de Provinciale schatkist had de zaak ook daardoor ongunstige gevolgen, dat aan vele schippers schadevergoeding werd uitgekeerd wegens de in Holland ondergane arresten.

hierop dient de aandacht te worden gevestigd — „sonder de effecten en goederen der Ingesetenen daar voor te verbinden". In de eerste jaren voldeed Stad en Lande geregeld aan zijne verplichtingen. Maar met het jaar 1672 begon de lijdensgeschiedenis, die kort en bondig in de volgende bewoordingen wordt meegedeeld: „de bijna altoos geduurt hebbende oorlogen, tweemaal vijandelijke invasie, twee allerswaarste watervloeden, de groote vermindering van der Provintie Inwoners, tweemalige en nog aanhoudende sterften van 't Rundvee, de swaare plaag van de worm in 't paalwerk, boven de immense kosten aan Dijken, Paal- en Vlintwerken, die alleen 's jaarlijks een somma van 120 duizend gulden bedragen, de considerabele negotiatien soo ter Generaliteit als in (de) Provincie en de verdere successive belastingen." (1) Buitendien had het Gewest in 1726 en 1751 in overleg met de Staten-Generaal en Willem IV de meeste van zijn inkomsten moeten aanwijzen tot zekerheid der nakoming van bepaalde financiëele verplichtingen, waaraan het zich nu niet kon onttrekken. (2) In eerstgemeld jaar hadden de Gedeputeerden der Staten-Generaal naar Stad en Lande ten aanzien der lijfrenten moeten verklaren, „dat aan cordate Bondgenoten boven de toenmaals gedane efforts niets meer konde werden gevergt"; in 1751 had de Erfstadhouder beloofd, „dat de Provintie met de betaling van verdere schulden niet soude werden gemoeit." Onmacht dus, en geen

(1) Verg. mijn bovengenoemd opstel p. 282, 293, v.
(2 Eveneens p. 282—284, 335, v.

gebrek aan ernst of onwil, was volgens onze vroede mannen de reden der wanbetaling. Ook werd beslist de beschuldiging ontkend, dat de Groningsche ingezetenen wél betaling van het verschuldigde zouden hebben ontvangen. En nu het weigeren van justitie? Wat zou Holland zelf in een dergelijk geval hebben gedaan? Stad en Lande had niet anders gekund: het *to be or not to be* der Provincie hing er van af. Men moest — zoo beweerde de resolutie verder — ook niet vergeten, dat de schuldbrieven eenige jaren geleden slechts op 8 à 10 % stonden genoteerd, en dat de crediteuren, door gedurende ongeveer 20 jaar 10 % te ontvangen, „reeds tweemaal hunne capitalen sonder enige korting, wederom hadden genoten." Het was niet meer een quaestie „*de damno vitando, sed de lucro captando.*"

Buitendien had de „precipitante en informele maniere van behandeling" der Hollandsche Staten nog andere schaduwzijden. Zij toch derogeerde „aan 't gezag van Haar Edel Mogende Provintie over Haar eigen Ingesetenen, altoos en nog bysonder op de grote vergadering in 1651 door de gesamentlike Bondgenoten erkent, en *tegens alle turben en infractie* gemaintineert", en smaakte „na een acte van superioriteit, welke Hun Edele Groot Mogende sig over de Staaten van Stadt en Lande en derselver Ingesetenen soeken aan te matigen, waar door 't geheel fundament van d'Unie (te weten de egaliteit van conditie der respective Bondgenoten onder malkanderen, dewelke, schoon alle niet even magtig in rijkdom en vermogen, egter *in een band van alliantie* tot gemene defensie te samen ge-

voegt, ook alle op een voet, *en met een egaal respect* getracteert en bejegent moeten worden) geheel en al sou vervallen en in duigen geraken." Holland maakte misbruik van zijn macht. Eindelijk wees de resolutie op den stilstand van alle commercie, inzonderheid van den graanhandel; op de onmogelijkheid voor de ingezetenen, om zoodoende hunne lasten op te brengen en op het gevaar, dat de Uniekas dreigde, indien Groningen op deze wijze buiten staat werd gesteld, aan zijn verplichtingen tegenover het Comptoir-Generaal te voldoen.

III.

Bij resolutie van 21 November 1759 hadden de Staten-Generaal hunne bemiddeling aan de twistende partijen aangeboden, welke geaccepteerd werd. Van weerskanten werden gecommitteerden benoemd, om met een commissie uit de Staten-Generaal te beraadslagen. Voor Holland waren dit de heeren Gillis, van Bleiswijk, Staal en Lycogton Hoogkamer, resp. Pensionarissen van Haarlem, Delft en Amsterdam en Burgemeester van Alkmaar; voor Stad en Lande de Burgemeester de Marees, de Raadsheeren Folckers en van Hoorn en de Stadssyndicus Lohman; de Ommelander Jonkers Alberda van Dijksterhuis, Alberda van Bloemersma, Aldringa van Wirdum en hun Syndicus Upmeyer. Hunne Hoog Mogenden vaardigden tot deze besogne af „de Heeren tot de Placcaten en Reglementen", waaronder de heer van Welderen presideerde.

De Groningsche commissie werd van een beperkende instructie voorzien, welke al heel spoedig, toen het bleek, dat de onderhandeling niet wilde vlotten, zóó werd uitgebreid, dat hun als 't ware *plein pouvoir* werd gelaten. Tevens werd, met het oog op den vermoedelijk langen duur der besprekingen en het gevaar, dat werd geloopen, dat de Staten van Stad en Lande niet steeds vergaderd zouden zijn, indien een resolutie diende te worden genomen in deze aangelegenheid, den 1 April 1760 een andere commissie aangewezen, die met de Haagsche afgevaardigden de zaak verder tot een goed eind zou trachten te brengen, voor het geval de Staten niet bijeen waren. Hierin hadden — na aflegging van een eed van secretesse — zitting de Burgemeester Emmen, de Raadsheeren Tjassens, Alstorphius en Wolthers met den Stadssecretaris Trip, benevens de Jonkers van Starkenborgh van Wehe, Alberda van Nijenstein (later vervangen door W. Alberda), Lewe van Aduard en van Maneil van Bierum, bijgestaan door den Secretaris Driessen. Dit was de z. g. „Secrete Commissie cum plena".

De bovengenoemde afgevaardigden kwamen, na een reis van zes dagen, den 25 Januari 1760 te 's Gravenhage, waar zij den 28 daaraanvolgende hunne „credentialen" overgaven en in de Staten Generaal zitting namen. Zij deden het voorstel, dat zij en hunne collega's uit Holland de besognes over de lijfrenten niet zouden bijwonen, „om de vrije deliberatien van de 5 gedesintereseerde Provincien niet te belemmeren", welke propositie door hun tegenpartij werd

verworpen. De onderhandelingen begonnen den 5 Februari „in 't Hollands kamertje", waarheen zij „uit de Trèveskamer" door den Griffier Fagel waren geleid. Bij de blootlegging hunner grieven verklaarden zij tevens, dat Groningen bereid was, het eerst de arresten op te heffen, mits Holland onmiddelijk volgde. Zoodra dat was geschied, zouden zij „over de saak ten principale met Haar Hoog Mog. Gecomm. in een vriendelik en serieus overleg komen." Maar Holland dacht er anders over: eerst een „uitbod" boven de 15 %, welke vroeger in de correspondentie met Anna door Stad en Lande waren aangeboden, dàn opheffing der arresten. De heeren van Welderen en Fagel, die dit besluit aan de Groningers mededeelden, rieden hen aan, 25 % te offreeren. Deze weigerden dit, „deels om dat dan nog in deselve onzekerheid souden verseren, en deels ook dat in sulk een geval hun last en Instructie te buiten souden gaan." Zij vroegen inlichtingen aan hunne committenten en deze gaven hun de vrijheid, om sodanig te handelen als met het interest van de Provincie nae der saaken omstandigheid meest overeenkomende sullen bevinden te behooren". Den 22 Februari werd 15 tot 22 % geboden en eenige dagen later door Holland een aanbod van minstens 50 % gevraagd, vóórdat er van de opheffing der arresten sprake kon zijn. Eindelijk den 13 Maart kwam laatstgenoemd gewest er toe, een vasten eisch van 75 % te doen en bood tevens aan, tot 1 Juni geen *nieuwe* arresten meer te leggen, mits Stad en Lande zich hiertoe eveneens bereid verklaarde. Het

groote gewicht der zaak inziende, stemde deze provincien niet alleen daarin toe, maar liet ook onmiddelijk alle schepen vrij, waarop sedert October 1759 in Groningen beslag was gelegd, om van haar kant een blijk te geven van den goeden wil, de quaestie zoo spoedig doenlijk uit den weg te ruimen. Ondertusschen lieten „de Heeren Mediateurs" ook iets van zich hooren. Zij stelden voor 50 % in obligaties naar 2½ % of 10 % contant en 30 % in rentegevende obligaties à 2½ %. De Gecommitteerden van Holland durfden dit niet aan hunne Staten voorstellen, indien zij niet eerst zekerheid verkregen, dat de Edelmogenden in Stad en Lande dit zouden aannemen, en daar de Groningsche afgevaardigden hierop niets konden antwoorden, bleef ook hierbij elk resultaat uit. Inmiddels werd Hollands Statenvergadering gesloten en keerden de Groningers naar hunne haardsteden terug, om het kostbaar verblijf in den Haag niet te verlengen. Alleen de beide Syndici bleven daar vertoeven. Den 28 April nam Stad en Lande het voorstel van de Staten-Generaal aan.

Eindelijk nam door de bemiddeling van Hunne Hoogmogenden de zaak een gunstige wending. Den 14 Mei gelastten de Staten van Holland aan Roeters, de gearresteerde schepen vrij te laten, terwijl de termijn, waarbinnen geen nieuwe beslagen mochten worden gelegd, verlengd werd tot 1, later tot 10 Augustus. Tevens berichtten zij, dat „de Hollandsche geinteresseerden met seer veel moeite eindelijk daartoe gebracht waren", om zich tevreden te stellen met 10 % contant

en 50 % in obligaties à 3 %. Groningen antwoordde, dat het zich hield aan „den mediatoren voorslag" van Hunne Hoogmogenden. Wilde zijn tegenpartij dien ook aannemen, dan zou het „sig in staat stellen, om alle securiteit aan de Houders der Obligatien te geven." Ook dit viel echter niet in vruchtbare aarde.

Bij de verdere onderhandelingen deed zich een nieuw struikelblok op. Ofschoon de Syndici van de beide Staatsleden van Stad en Lande steeds hoogere aanbiedingen deden, stuitte nu weer alles af op den eisch van Holland, dat zij eerst het fonds zouden noemen, waaruit de betaling zou geschieden. De Groningsche regenten waren daarmede tot nu toe zeer geheimzinnig gebleven en dat had zijn reden. Want toen aan de gecommitteerden van de Staten-Generaal werd meêgedeeld, welk fonds daarvoor bestemd zou worden, waren deze „ten uitersten geirriteert", omdat men voor den dag kwam „met een fonds, waarover (men) niet konde disponeren, en waaromtrent sij Heeren wel vooruit sagen, dat bij de respectieve Provinciën de uiterste swarigheid sou worden gemaakt". Stad en Lande had nl. besloten, „dat tot een fonds ter betalinge van de meergem. renten en securiteit der gedagte Creditoren aan deselve wierde aangewesen, geassigneerd en gehypothequeert het surplus van die penningen, welke Jaarlijks aan het Comptoir Generaal der Unie werden geremitteert, volgens en in conformité den Staat van Emploij jaarlijks geconsenteert, en het engagement in 1751 met de Generaliteit ingegaan (1); en welk surplus nu nog

(1) Zie mijn opstel pag. 336.

dienende tot Jaarlijksche aflossinge, merkelijk surpasseerd de interessen van deze nieuws te maakene Obligatiën, invoegen daar van nog een redelijke somme tot de gedagte aflossinge sal kunnen overig blijven." Verder weigerde Stad en Lande sommige voorwaarden van Holland in te willigen, en daaronder die „nopens het verband van Persoonen en goederen der ingesetenen voor de schulden uit deze negotiatie spruitende en voor de stipte nakominge van de daar bij te doene beloften."

Het antwoord van Hunne Edel Groot Mogenden was — eene bedreiging, om opnieuw arrest te gaan leggen op de schepen en goederen der Groningsche ingezetenen, zich in Holland bevindende. Nu begrepen onze beschreven vaderen, dat tot elke prijs deze „affreuse" aangelegenheid tot een eind moest worden gebracht en de Syndici verklaarden aan de Staten-Generaal, dat zij zich ten aanzien van de hoegrootheid der aan te bieden percenten en van de voorwaarden, waaronder de betaling zou plaats hebben, geheel onderwierpen aan de uitspraak van Hunne Hoogmogenden. Alleen bleven zij op hun stuk staan ten opzichte der straks genoemde voorwaarde, van welke dan ook door Holland werd afgezien. Als een fonds was nu aangewezen „de wederhelfte van de verpondingen en het surplus der verdere middelen soo bij voorige negotiatien van 1726 en 1751 aan de Generaliteit waaren verbonden, en waarvan 's Jaarlijks nog overbleef een somma van *f* 457489-8-5." Ook dit vond groote tegenkanting; men wilde een geheel vrije som zien beschikbaar ge-

steld. Eindelijk vond „'t Rendement van de Impositie op de Tobak, bedragende 's Jaarliks plus minus 48119 gl." genade in de oogen der Mediateurs.

Nu echter kwamen er bezwaren van de zijde van Utrecht en Zeeland. De afgevaardigden van deze gewesten verklaarden ter Generaliteit, dat zij in geen schikking konden treden, voor zij de zekerheid hadden, dat ook die schuldeischers van Stad en Lande, welke buiten Holland woonden, betaling zouden erlangen. Ook hierin stemde Groningen toe. De Staten van Holland namen genoegen met den tabaksimpost, maar bleven vasthouden aan hun eisch, dat de betalingen steeds te Amsterdam zouden moeten geschieden en dat „de te gevene Obligatiën moeten sijn van deselve natuir, kragt en uitwerking als de Lijfrentebrieven waaren geweest." Den 27 September werd nu een conventie door de Hollandsche en Groningsche gecommitteerden geteekend, waarbij werd bepaald, dat binnen 8 weken, nadat de lijst der schuldvorderingen was opgemaakt 10 % zou worden uitbetaald in contanten; dat verder obligaties à 2½ % zouden worden afgegeven voor 50 % van het achterstallig bedrag, waarvan de rente telken jare te Amsterdam betaalbaar zou worden gesteld. Alleen die houders der lijfrentebrieven, welke hen gedurende minstens 15 jaar hadden bezeten, kwamen voor deze gunstige beschikkingen in aanmerking. Dit „accomodement" werd den 7 October 1760 door de Staten van Stad en Lande geratificeerd, terwijl den 30sten daaraanvolgende de uitwisseling der beide ratificatiën volgde.

Reeds den 13 October kwamen de Syndici met de heeren Roeters, Ubink en den „Substituit Commys" J. van Persijn bijeen tot het opmaken van de lijst der gerechtigden en pas den 30 Januari 1761 was men daarmee gereed. Onmiddellijk vroegen de Groningsche vertegenwoordigers om opheffing der arresten. Maar dit verzoek baatte niet. Eerst moest de betaling der 10 % (*f* 114388-19) en de afgifte der obligatiën geschied zijn, voor een desbetreffende publicatie van de Staten van Holland kon worden verwacht. Dit had plaats den 22 Februari, waarna de heeren Lohman en Upmeyer naar huis terugkeerden en den 4 Mei verslag van hunne bevindingen op den Landdag uitbrachten. (1)

J. E. HEERES.

(1) Roeters had later een proces met sommige zijner lastgevers, omdat hij 21 3/4 % had berekend voor zijn moeite.

Vaderlijke zorg der regeering.

Borgemesteren en Raedt konnen Willem Gerryts geen maget, die em syn eten koket, verbieden, dan hie sall sich hebben tho wachten, dat hie by heur neet bevonden worde.

Acteboek van B. en R. v. Gron.
d.d. 26 *Maart* 1555.

Het een en ander over de posterijen te Groningen in den tijd van de Republiek der Vereenigde Nederlanden.

Wil men iets omtrent het aan het hoofd van deze bladzijde gestelde onderwerp mededeelen, dan kan men, door de feiten zelve gedwongen, niet verder terug gaan dan tot het begin der 17e eeuw.

Niet dat er vóór dien tijd geen brieven werden geschreven en verzonden. Dit spreekt van zelf. Maar van personen, die zich bepaaldelijk met het overbrengen van brieven en pakketten belasten, hoort men niet. Althans niet ten behoeve van bijzondere personen. Ieder, die het een of ander aan iemand op een andere plaats had te berichten of mede te deelen, diende òf daartoe een bijzonderen bode te nemen òf wel gebruik te maken van een persoon, die zich juist naar de bestemmingsplaats van het bericht begaf.

Voor regeeringscolleges en ambtenaren was het een ander geval. Immers deze waren in staat zich vaste boden aan te schaffen, welke boden niet alleen belast

waren met den dienst in de vergaderingen, maar ook werden gebruikt tot het overbrengen van brieven en berichten naar elders. Zoo vinden wij in Groningen een bepaalden stadsbode vermeld in 1566, die te Lubeck wordt opgehouden, daar de Raad aldaar hem lang laat wachten naar antwoord op een door hem gebracht schrijven van Burgemeesters en Raad te Groningen. In 1589 schrijft François Verdugo over een stadsbode, met wien hij te Keulen heeft gesproken. Ook voor militaire doeleinden doet zich zeer vroeg de behoefte gevoelen om spoedig berichten te kunnen overbrengen. Gewoonlijk zal daarin door of vanwege het leger zelf kunnen worden voorzien. Toch kunnen daarbij ook anderen worden betrokken. Zoo vindt men in het jaar 1573 herhaalde klachten van de ingezetenen der Ommelanden, dat zij voortdurend paarden moeten gereed houden, tot bevordering van het snel overbrengen der berichten.

Dat voor de regeeringscolleges de behoefte om met personen elders in aanraking te komen, zich eerder doet gevoelen dan voor particulieren, springt in het oog. Te eer, wanneer men zich tevens den toestand van betrekkelijke afzondering voorstelt, waarin iedere stad in de middeleeuwen en het begin der nieuwe geschiedenis, en bepaaldelijk Groningen, zich bevond. Bovendien had men, en dit ook weder tengevolge van de moeilijkheid van het verkeer, weinig betrekkingen met personen buiten de stad.

Een uitzondering dient men natuurlijk te maken ten aanzien der handelsbetrekkingen, die zich te Gronin-

gen reeds betrekkelijk vroeg ontwikkelden. Toch zal dit niet veel aanleiding hebben gegeven tot het wisselen van gedachten tusschen afwezige personen. Immers men zal in het algemeen kunnen aannemen, dat de schippers zelve met hunne vracht de berichten ten aanzien der handelsoperatiën, voor zoover die reeds bestonden uit iets anders dan „Baargescharfte", medebrachten. Maar bij een meer ontwikkeld handelsverkeer is dit niet meer voldoende. Men wil dan omtrent de prijzen en den voorraad van eenig artikel elders zijn ingelicht, omtrent de soliditeit der kooplieden op andere plaatsen gevestigd, en omtrent zoo veel andere zaken meer.

Het is dan ook niet te verwonderen dat het eerste bericht, hetwelk mij ter hand is gekomen betreffende het overbrengen van brieven en berichten ten behoeve van particulieren door een bepaald daartoe aangesteld persoon, handelt over „der Coopluiden bode". En evenmin is het vreemd, dat deze vaste bode de gemeenschap onderhoudt met de vaderlandsche koopstad bij uitnemendheid, met Amsterdam.

In 1609 toch werden door het stadsbestuur eenige bepalingen voor dien bode vastgesteld. Hij zal buiten vrachtgoederen, mogen medenemen missives, brieven en geld. Echter zal hij niet anders dan op Amsterdam mogen reizen, en niet bijv. tevens op Antwerpen, tenzij met toestemming van Burgemeesters en Raad. Voorts moet hij voor de goede nakoming zijner verplichtingen een borgtocht van 500 gl. stellen en tevens een eed afleggen. Voor ons, die gewend zijn aan de gelegenheid om minstens vijf maal per dag brieven te

ontvangen, moet het vreemd klinken, dat die bode eens in de week naar Amsterdam ging en de volgende week van daar terugkeerde.

Toch was ook dit reeds een vooruitgang, waar vroeger in het geheel geen vast verkeer bestond.

Maar reeds spoedig bleek de bovenvermelde regeling niet meer voldoende. In 1628 werden nadere voorschriften dienaangaande gemaakt en de dienst tevens uitgebreid. Immers de bode zal nu eens per week van beide plaatsen vertrekken. Hij zal dit moeten doen 's winters per schip, des zomers per wagen.

Ook des zomers schijnt de weg nog over Friesland, misschien tot aan de Lemmer, te hebben geloopen. Hij zal Vrijdags avonds van Groningen en van Amsterdam moeten vertrekken. Natuurlijk is de bode nu de aannemer of het hoofd van den dienst tusschen beide plaatsen. (1) Maandags avonds daaraanvolgend moeten de brieven worden bezorgd. En wel degene bestemd voor regeeringspersonen, èn in hunne hoedanigheid èn als particuliere personen, dit werd er nooit bij vergeten, het eerst. Ook zouden de brieven kunnen worden afgehaald, maar men mocht er geene nazenden, als de bode reeds was vertrokken. Zij moesten dan tot de volgende post blijven liggen. Zooals men ziet een aanmerkelijke uitbreiding, vergeleken bij den toestand, zooals wij dien uit het besluit van 1609 leerden kennen.

Sedert de „reductie" van de stad Groningen en het opnemen van de Provincie van Stad en Lande in de

(1) Dit wordt bevestigd door het feit, dat onbestelbare brieven door *de voerlieden*, die ze overbrachten, aan de »overlieden" moesten worden bezorgd, die ze mochten openen.

Unie moest zich het officiëele verkeer zeer uitbreiden. Dit springt te meer in het oog, als men zich voorstelt, dat de afgevaardigden ter Generaliteit voortdurend in betrekking moesten blijven met hunne committenten, en dat ook als de Staten-Generaal niet waren vergaderd, het voor de Staten van dit gewest van belang moest zijn te weten, wat in den Haag, waar het zwaartepunt van de onderlinge betrekkingen der provinciën lag, omging.

Geen wonder dan ook, dat wij in de eerste helft der 17e eeuw tot het onderhouden dier betrekkingen, het overbrengen der brieven en berichten vier vaste boden aantreffen. Wij vinden tarieven voor de betaling hunner reizen herhaaldelijk vastgesteld. Zoo bedroeg omstreeks den gemelden tijd het bodeloon naar Assen *f* 3.—, naar Middelburg *f* 60.—.

Natuurlijk echter uitsluitend voor het vervoer der officiëele stukken voor de Ommelanden en de Stad, en zooals van zelf spreekt in die tijden, ook voor de heeren, die in de regeeringscolleges zaten.

Toch was er in dien tijd te Groningen ook voor anderen reeds gelegenheid om brieven en dergelijke stukken mede te verzenden. Echter nog niet sedert langen tijd.

Immers de Gedeputeerden van Drenthe sluiten in 1660 — en waarschijnlijk toen voor het eerst — met zekeren Johan Flugger, betiteld als postmeester, een overeenkomst voor het vervoer der brieven uit de Landschap naar Holland en den Haag. Ook hier ten behoeve van de regeeringscolleges en van de daarin zitting hebbenden. Die correspondentie was gansch niet onbelangrijk.

Het archief te Assen doet dit voldoende zien. Be-

halve de herhaalde commissies naar de Staten-Generaal, den Raad van State en andere autoriteiten afgevaardigd, had het landschapsbestuur een bijzonderen agent in den Haag, bepaaldelijk om zijne zaken bij de verschillende machthebbenden te behartigen, en het van alles, Drenthe betreffende, op de hoogte te houden. De Drenthsche brieven en waarschijnlijk ook die uit Groningen, werden door genoemden Flugger op de volgende wijze vervoerd. Hij liet ze door postillons te paard naar Zwolle brengen. Daar werd verder gebruik gemaakt van de groote post tusschen Hamburg en Amsterdam. Deze nam het pakket brieven van daar mede, en terugkeerende het daarheen bestemde. Van Amsterdam uit werdende brieven verder naar den Haag en elders geëxpedieerd. Groote zorg schijnt men daarbij niet te hebben aangewend. Bij het afgaan der post naar Hamburg moet het op het kantoor te Amsterdam voor dien tijd zeer druk zijn geweest. Het voor Drenthe en Groningen bestemde was niet altijd voldoende gescheiden van het overige. Men verneemt dan ook klachten over brieven voor Drenthe bestemd, die te Hamburg verzeild raken. Daarom stelde Flugger aan de Drenthsche Gedeputeerden voor een afzonderlijk pakket te laten maken van de voor het Noorden bestemde stukken. Of hiermede de zaak gewonnen was, blijkt niet.

Voor het bedoelde brievenvervoer ontving Flugger jaarlijks een som van *f* 200.—. Daarvoor moest hij ook de Hollandsche couranten in de Landschap bezorgen. Men make zich hiervan echter geen te groote voorstelling, daar het getal in het geheel slechts 13 bedroeg,

terwijl hij ze slechts in de plaatsen, waarover de postroute ging, behoefde af te langen. Of zij elders ook nog moesten worden bezorgd, blijkt niet, de geadresseerden zullen waarschijnlijk zelve daarvoor hebben moeten zorgen. Wij zien uit de opgave, der plaatsen, waar die couranten moesten worden afgegeven, dat de postweg van Zwolle over de Wijk, Echten, de Anholt, Assen, Ide en de Punt naar Groningen liep.

In 1660 bestond er ook een Friesche post van Leeuwarden op Groningen. Bijzonderheden daarvan heb ik niet gevonden. De Staten van Friesland waren er de oprichters en beschermers van. (1)

Of de voordeelen door den postmeester Flugger behaald de vier provinciale boden op het denkbeeld brachten om hunne reizen van en naar van den Haag van meer algemeen nut, en meer voordeel voor hen zelf te maken, dan wel of het iets anders was, is niet na te gaan. Zeker is het, dat in 1663 een verandering in den toen bestaanden toestand plaats greep.

De provinciale boden toch verzochten in 1663 om, te beginnen met den 1sten Oct. van dat jaar, per rijdende post tweemaal in de week de brieven en stukken te mogen bestellen. Dit wordt door de Staten toegestaan, terwijl bij hunne instructie nog wordt voorgeschreven, dat de reis binnen tweemaal vier-en-twintig uren moet worden gedaan. Ook zullen zij moeten zorg dragen voor verdere bestellingen, namelijk overal binnen het gebied der zeven provincies en van de Generaliteits-landen.

---

(1) Later heeft ook de regeering der stad Groningen zich daarmede bemoeid blijkens ordonnantie van Burgemeesters en Raad van 15 Juni 1733.

De leden voor de Stad Groningen hadden echter aan het verleenen hunner toestemming op het bedoelde verzoek eenige voorwaarden verbonden, die het wel de moeite waard is te vermelden. Immers in de eerste plaats behouden zij zich het recht voor nog andere „posten alliene te mogen anstellen", terwijl zij tevens bedingen, dat de „Coopmansboode van hyr op Amsterdam van dese Post voor behoorlicke prijs mede gedient sal worden", altijd zoo deze dat verkiest.

Belangrijk is tevens het door de Stad gemaakte beding, dat de zaak aan de Staten van Stad en Lande niet meer dan *f* 4200.— zal mogen kosten, welke som ongeveer ook vroeger voor hetzelfde doel schijnt te zijn besteed. Een niet onaanzienlijk bedrag voor dien tijd, vooral als men de meerdere waarde van het geld in aanmerking neemt, en bedenkt, dat in den tegenwoordigen tijd een particulier voor gelijk bedrag 84000 brieven door geheel Nederland zoude kunnen verzenden, couranten en drukwerken buiten rekening gelaten. Ook nu vinden wij tevens het voorschrift opgenomen, dat de bedoelde rijdende post de particuliere brieven van „alle heeren van de regeeringe participierende" portvrij zal overbrengen.

Deze bepalingen sluiten niet in zich, dat in het geheel geen brieven voor bijzondere personen zouden mogen worden vervoerd. Integendeel, het komt mij voor, dat de boden behoudens het recht van de stad, die zooals wij zien zullen, daarvan spoedig gebruik maakte, voorloopig de bevoegdheid krijgen, om uitsluitend de provinciale post te vervoeren en verder

ook anderen te bedienen. Dit volgt m. i. uit het feit, dat de Staten van Drenthe in 1663 met de Groninger boden contracteeren over het vervoer hunner brieven en verdere stukken, en dat deze zich hiermede belasten voor een som van *f* 200.— in het jaar, waarvoor wij in 1664 voor het eerst de uitgaaf in de rekening van den Secretaris vinden opgenomen.

Toen de rijdende post was ingesteld, zal men daarmede ook spoedig een wagendienst hebben verbonden, om tevens personen met dat middel te kunnen vervoeren. Het was zonder twijfel voordeelig voor de ondernemers, die zich toch reeds met de voerlieden van Groningen en die der tusschengelegen plaatsen voor paarden, wagens enz. in betrekking hadden moeten stellen, en daarvoor kosten maken, om door betere organisatie ook meerdere voordeelen te trekken.

Mij komt het daarom voor, dat de postwagendienst tusschen Groningen en Amersfoort, waarvoor wij een regeling aantreffen in 1665, met de onderneming door de provinciale boden begonnen, in verband staat. Bepaald bewijs daarvoor heb ik echter niet kunnen vinden, maar de waarschijnlijkheid is niet te ontkennen. Het is niet onaardig de bepalingen der dienstregeling eens even nader te bezien, en ons dan tevens te verheugen, dat wij nu iederen dag in vijf uren te Amsterdam kunnen zijn.

De bedoelde postdienst zal gaan over Hasselt en Kampen naar Amersfoort, waar men andere wagens vindt naar Amsterdam en Utrecht. Men zal tweemaal 's weeks kunnen vertrekken van Groningen, namelijk

des Woensdags en Zaterdags morgens om drie uur, en wel in een „verdekte wagen" met vier paarden, waarin zes plaatsen „so geapproprieert dat ses sersonen gemacklyck konnen zitten." Die zes plaatsen zijn niet alle even goed. De eerstkomende zal mogen kiezen; komen eenige personen te gelijk, dan zal men moeten loten. Zij worden onderscheiden in de „beste", de „middelste" en de „leeghste." Er schijnen dus drie banken te zijn geweest. Ook de vrachtprijs verschilt. Men zal ook een afzonderlijken wagen mogen eischen, als de wagen vol is, of als men bepaald afzonderlijk wil reizen, waarvoor echter bij een getal van minder dan zes personen hooger vrachtprijs, naar gelang van zes plaatsen wordt betaald. De postwagen moet op de bepaalde tijden rijden, ook als er niemand zich voor de reis opdoet.

Men is dus zeker er mede te kunnen gaan. Ook mag de post geen personen laten staan, die zich bij het vertrek uit Groningen of uit Amersfoort hebben opgegeven, en daarvoor met aanduiding van de plaats in den wagen, waartoe zij zijn gerechtigd, een biljet hebben genomen, natuurlijk mits zij op den juisten tijd van het vertrek aanwezig zijn, daar zij anders hun recht op den overtocht hebben verbeurd.

Onderweg mogen ook personen worden opgenomen, maar niet tot nadeel der doorgaande reizigers, zoodat, zijn deze zes in getal, niemand meer mag worden medegenomen. De passagiers mogen kleine pakjes, reiszakken en dergelijke mede in den wagen nemen, echter zonder hunnen medereizigers daarmede last aan te doen. Ook

mag door de voerlieden eenig vrachtgoed worden medegenomen, zonder „incommoditeit" voor de personen.

Nu wij de voorwaarden der regeling kennen, kunnen wij van deze reisgelegenheid gebruik maken en doen dit te geruster, daar de wagens jaarlijks door of vanwege den Magistraat worden „gevisiteert." Na ons biljet te hebben gekocht, waarschijnlijk bij den „Wagenmeester", die voor iederen afgaanden wagen van den voerman krijgt 4 st. voor zijne „competentie", waarvoor wij naarmate van onze plaats *f* 2.50, *f* 2.25 of *f* 2.00 geven, stappen wij in. Wij kunnen dan blijven zitten tot Hasselt.

Op den gezegden tijd vertrekken wij, en even buiten de Heerepoort op den zandweg gekomen sukkelen wij zachtjes voort, zoodat wij, na door Assen te zijn gereden, omtrent elf uur te Beilen aankomen. Wij hebben er dus acht uren voor noodig; was het over een straatweg gegaan, dan hadden wij het in bijna de helft van dien tijd kunnen doen.

Te Beilen wachten wij op den wagen, die van Hasselt komt en met den onzen wisselt. Wij hebben tevens allen tijd om den inwendigen mensch te versterken, voor zoover wij in den wagen zelf daarvoor niet hebben gezorgd, daar wij eerst tegen één uur moeten vertrekken. Dit tijdstip is uitdrukkelijk voorgeschreven, daar de voerman des avonds tegen tien uren „'t volck afleveren" moet te Hasselt. Onze weg voert ons van Beilen over de Wijk en Staphorst naar evengemelde plaats. Daar vinden wij een trekschuit, gereed om ons naar Kampen te brengen, die zeker door de kanalen van den Mastenbroeker polder is

gegaan. En wijl het te doen is om zoo spoedig mogelijk Amsterdam of een der Hollandsche steden te bereiken, stappen wij, na respectievelijk *f* 3.75, 3.— of 2.75 te hebben betaald, weder in den gereed staanden postwagen, die ons in negen uren naar Amersfoort moet brengen, waar wij des Donderdags of des Zondags 's middags te twaalf ure aankomen, juist bij tijds om nog de wagens te treffen, met welke wij tegen den avond Amsterdam of in den achtermiddag Utrecht bereiken. Als alles dus voorspoedig, geheel overeenkomstig de vastgestelde regeling is gegaan, zijn wij ongeveer twee-en-veertig uren onderweg geweest.

Ieder, die zich nog den tijd der diligences weet te herinneren, kan over de regelmatigheid hunner uren van aankomst en vertrek medespreken. Hij zal zich beter dan het jongere, aan spoorwegen gewende geslacht kunnen voorstellen, dat daarvan bij den postwagendienst, dien wij in gedachten gebruikten, in het geheel geen sprake was, vooral als hij bedenkt, dat straatwegen onbekend waren. Bovendien waren de zandwegen, in Drenthe althans, ongelijk gespoord.

Wij vinden nog tot op het midden der 18de eeuw daarover besluiten en verordeningen van overheidswege, vooral om, wat men noemde het „wyde Hollandsche wagenspoor" in te voeren.

Dat wij derhalve onze reis van 42 uren een zeer voorspoedige mochten noemen, behoeft geen betoog; wij mogen m. i. stellen, dat het meerendeel der reizigers naar Amsterdam bijna tweemaal vier-en-twintig uren daarvoor noodig had.

Aan de ondernemers was een monopolie toegekend. En wel van dezen aard. Geen wagen met reizigers mocht een dag te voren in de richting van de post vertrekken, tenzij de postwagen „van het volle getal van zes personen is versien." Slechts een beperkt getal voerlieden mocht aan de onderneming mede doen, die, ieder op hun' beurt, moesten rijden.

Hetzij nu ook deze onderneming van de provinciale boden uitging of niet, ten aanzien der provinciale post zelve werd vanwege de Stad reeds spoedig een ingrijpende wijziging tot stand gebracht, en dat op grond van het door haar bij de regeling van 1663 gemaakte voorbehoud.

In 1669 werd aan Jan Willems, een der provinciale boden, toegestaan om zelfstandig, afgescheiden van de provinciale post, een rijdenden postdienst overal heen te organiseeren. De Stad ging daartoe over vooral in het belang der binnen hare muren wonende kooplieden. Dat hierbij de lust om den Ommelanders ook op dit punt den voet dwars te zetten, een rol heeft gespeeld, is zeer waarschijnlijk, al blijkt het niet uit boven aangehaald besluit zelf. Immers den postmeester, d. i. den ondernemer Jan Willems in dezen, wordt vrijgelaten om ook de brieven in de Ommelanden te bezorgen, als hij met de provinciale boden kon „accordeeren." Ook mag hij de provinciale post medenemen onder dezelfde voorwaarden.

Voorts zal hij zorgen, dat tweemaal per week de brieven naar Zwolle, Utrecht of Amsterdam en verdere plaatsen worden verzonden, en dat binnen denzelfden

tijd als tot nu toe. Ook zal hij de officiëele brieven en stukken, en de „brieven aan de Heeren in Stadt of Eedt zijnde vrij ende sonder eenich port moeten bestellen", evenals dat door de provinciale boden geschiedde. Voor particuliere brieven en verder alles, dat niet portvrij is, werd een vast posttarief vastgesteld. Ook de „Amsterdammer en Groninger Coopmansbode" mocht van deze post gebruik maken, als hij zulks verkoos, voor het overbrengen der hem, of beter aan zijne onderneming, ter bezorging toevertrouwde stukken.

Onder deze bepalingen werd aan Jan Willems een octrooi voor vijftien jaren verleend tot het uitsluitend bedienen der stadsposterij. Het zou hem echter vrijstaan van de bij het octrooi verleende vergunning af te zien, als wanneer de Raad de bevoegdheid tot vrije beschikking terug zou erlangen. Dat er winst bij deze onderneming werd gemaakt, blijkt uit het feit, dat hij jaarlijks aan de stadskas daarvoor *f* 250.— moest betalen.

Deze postdienst van de Stad uitgaande schijnt beter te hebben voldaan dan de provinciale. De Staten van Drenthe hebben bij voortduring over het vervoer hunner brieven en stukken met den postmeester te Groningen gecontracteerd, terwijl hij tevens met het kosteloos overbrengen der couranten belast bleef. Langzamerhand ook tengevolge van het meerder verkeer, vooral wat het laatste betreft, werd het bedongen bedrag verhoogd en van *f* 250.— in de 18de eeuw gebracht op *f* 400.—. Dat ook de particuliere brieven

van „de Heeren" op de kosten der Landschap werden overgebracht, spreekt van zelf. Waarschijnlijk was dit de diepere oorzaak, dat bij de beweging in 1748 ook een der grieven van het volk het hooge tractement van den Postmeester was. Men wilde het op de helft hebben teruggebracht, zooals blijkt uit art. 46 van de door de volmachten voorgestelde 52 artikelen (1). In de „poincten van redres" door den Prins van Oranje voorgesteld, en door de Staten in het volgende jaar aangenomen, luidt dan ook art. 19: „Dat de Postmeester inkomstig niet meer voor Tractement zal genieten als 250 gl. jaarlijks en daarvoor alle Landschaps-depeches of die het Collegie van Drost en Gedeputeerden concerneren voor niet moeten overzenden en dat daarenboven alle leden van de Regeeringe en Ministers vrijdom van Briefporten zullen genieten" (2). Zooals men ziet hebben „de Heeren" wederom hunne voorrechten weten te behouden. Wel wordt het tractement van den Postmeester besnoeid, maar dit raakte hen zelve voorloopig niet. Echter schijnt die ambtenaar voor het verminderd bedrag het brievenvervoer niet behoorlijk te hebben kunnen doen plaats vinden, althans niet meer eenige winst daarvan te hebben kunnen behalen. In 1779 tenminste vinden wij een adres om verhooging door hem aan de bestuurders van Drenthe gericht, daar hij voor de som van *f* 250.— niet meer in staat is zich behoorlijk van zijne taak te kwijten, wijl hij, althans naar eigen zeggen, van ieder

(1) Zie den Drenthschen Volksalmanak van 1843 p. 63.
(2) l. c. p. 86.

stuk slechts een halven stuiver trekt. Hoewel dit wel wat overdreven zal zijn geweest, schijnt het toch indruk te hebben gemaakt. Immers, omdat men niet van het bepaalde in 1749 wilde afwijken, werd besloten den Postmeester te ontheffen „van de vrije leverantie der couranten." Waarschijnlijk werd hiermede aan de andere zijde genoegen genomen. Men hoort tenminste niet meer van de zaak.

Zien wij nu hoe het verder te Groningen is gegaan.

Het octrooi schijnt eenige malen op dergelijke voorwaarden als bovengemeld te zijn verlengd. Alleen werd de zelfstandigheid der stadsposterij en de onafhankelijkheid van den postmeester van de Gedeputeerden der Ommelanden sterker uitgesproken. Reeds in 1681 en 1694, maar meer nog in 1711. In een raadsbesluit van dat jaar toch vinden wij, dat de postmeester „alleen sal dependeeren van de Stad", dat hij met de provinciale boden niets mag te maken hebben, terwijl deze alleen officiëele stukken „in het geheel alle de brieven de Regeringe ende Provincie toucherende" mogen medenemen, tenzij de afzenders de rijdende stadspost verkiezen. Zij mogen althans geen stukken van of aan particulieren medenemen op boete van 100 daalders aan de Stad te verbeuren. Deze postdienst is daarmede een zuiver stedelijke geworden. Een onderneming, die wel op eigen hand en risico door den postmeester werd gedreven, maar toch onder voortdurend toezicht en contrôle van het stadsbestuur.

Daarom moet hij een borgstelling geven tot een bedrag van 3000 gl., terwijl tevens bij wangedrag

straf tegen hem wordt bedreigd. Overigens blijft de regeling vrij wel dezelfde als vroeger. Echter wordt nu uitdrukkelijk voorgeschreven, dat de brieven op tijd moeten worden bezorgd en dat wel des zomers morgens vóór acht uren, en des winters vóór tien. Ook wordt den postmeester op het hart gedrukt er voor te zorgen, dat geen brieven te Utrecht blijven liggen, iets wat nog al eens schijnt te zijn voorgekomen.

Op deze voorwaarden zou het octrooi voor tien jaren worden verlengd, en wel tegen een jaarlijksche retributie aan de Stad van 1000 gl.

Uit de vermeerdering van dit cijfer, vergeleken met dat in 1669 bepaald, valt de toename van het postverkeer af te leiden. Toch had het stadsbestuur deze maal te groote denkbeelden daarvan gehad, zooals bleek, toen „Burgemeesters en Raad de Stadsposterijen publyck hadden opgehangen", en daarvoor slechts *f* 650.— in het jaar werden geboden. Na „intreckinge" en onderhandelingen met Jan Themmen „Coopmansbode op Amsterdam" werd toch de som van 1000 gl. per jaar verkregen. Waarschijnlijk omdat hij met die betrekking het ambt van postmeester mocht vereenigen. Tot welke vereeniging in 1669 cok reeds was besloten, maar die toen niet tot stand was gekomen.

In 1726 wordt voor denzelfden persoon het octrooi verlengd. In 1737 vinden wij dezelfde regeling wederom bevestigd.

Alleen is nu de provinciale post beperkt tot „de brieven van de Provintie en van de Ommelanden, dewelcke sullen mogen worden besteldt an de Provin-

tiaal post." De officiëele stukken, de Stad meer bepaaldelijk betreffende, gaan per stadspost. Des postmeesters recognitie is nu jaarlijks reeds tot 1750 gl. gestegen. Na dien tijd heb ik geen verandering in de algemeene regeling meer aangetroffen, vermoedelijk is zij tot 1795 blijven bestaan.

De postwagendienst, die in 1665 door voerlieden van uit Hasselt en Groningen werd bediend, had misschien reeds vroeger, zeker althans in 1703 opgehouden te bestaan. Sinds dat jaar toch, bestond „het veer", zooals men het noemde, tusschen Zwolle en Groningen.(1) Daarmede zal waarschijnlijk ook de brievenpost zijn vervoerd. De weg, die werd gevolgd, was in hoofdzaak dezelfde als vroeger, hoewel men althans in het laatst der 18e eeuw over de Punt en Vries naar Assen reed, terwijl men van de Wijk over Lichtmis naar Zwolle ging.

Nadat de vaart langs de Smilde tusschen Assen en Meppel gereed was, schijnt het bestuur der Landschap den weg bijlangs die vaart in goeden staat te hebben gebracht, althans daarvoor te hebben gezorgd. In 1785 toch is de postweg van de door ons medegedeelde richting verlegd over de Smilde. Door ingezetenen van Beilen en andere plaatsen werden hiertegen verzoekschriften bij de Staten van Drenthe ingediend. Toen echter niet met goeden uitslag, immers het besluit werd, voor zoover blijkt, niet veranderd.

Omstreeks dienzelfden tijd werden ook pogingen in het werk gesteld, waarschijnlijk in verband met de

(1) Zie Ordonnantie van Burgemeesters en Raad v. Groningen v. 25 April 1703.

verlegging der postroute, om den directen dienst tusschen Groningen en Zwolle te veranderen in een van Groningen op Meppel. Wij vinden in het archief van Drenthe tal van adressen van voerlieden èn uit Groningen èn uit Meppel om in dien dienst te rijden.

Reeds stond de Raad van Groningen de oprichting er van toe in 1773, maar in 1784 had de zaak nog niet haar beslag gekregen, althans toen bestond er nog een gewone vrachtwagen tusschen de genoemde plaatsen. Een „veer" tusschen Meppel en Groningen is dan ook waarschijnlijk niet tot stand gekomen. Bij de algemeene ordonnantie door het bestuur der laatstgenoemde stad, den 19^{en} Dec. 1793 vastgesteld met betrekking tot de posterijen, is alleen sprake van diensten op de Lemmer, Leeuwarden, Zwolle en Coevorden.

Daaruit blijkt ook, dat de oude weg over Beilen toen weder werd gevolgd. Dit schijnt spoedig weder veranderd te zijn, immers de representanten van Hoogeveen brengen in 1795 de vraag ter sprake, of de oude richting door of dicht langs die plaats niet weder konde worden aangenomen. Hieraan werd echter geen gevolg gegeven. Men nam sinds den weg langs de Drentsche hoofdvaart, die dan ook de gewone is gebleven, totdat de spoorweg hem, als postweg naar Zwolle althans, overbodig maakte.

Zooals reeds uit den titel van de zooeven aangehaalde ordonnantie blijkt, bestonden er, behalve die op Holland, nog andere postdiensten. En wel twee op Friesland, waarvan die op de Lemmer zeker ook als verkeersweg naar de gewichtigste en meest bevolkte

provinciën diende. Deze moet reeds in 1731 hebben bestaan, daar toen door den Raad een regeling werd gemaakt voor het „Wagenveer van Groningen na de Lemmer en vice versa."

Ten aanzien van algemeene voorschriften voor de bediening verwijzen wij naar de bijzonderheden, die wij ten slotte over den postwagendienst op Coevorden willen mededeelen. Deze toch waren voor alle dezelfde. De zooeven bedoelde dienst op de Lemmer geschiedde met „goede verdekte wagens"(1) voor zes personen. Er wordt in de zomermaanden gereden en des winters alleen, zoo de wegen goed en bruikbaar zijn. En wel driemaal in de week. Het vertrek was bepaald des morgens te vijf uren. Men kwam dan, als alles goed ging, te Donkerbroek te half twaalf aan. De weg voerde over de Punt, Norg en Veenhuizen. In Donkerbroek werd gewisseld met den wagen, die van de Lemmer kwam. Om één uur vertrok men weder, en bereikte over Nieuw-Hoorn, Schoten, Heerenveen, het huis ter Heide en Oosterzee, de Lemmer te acht uren ongeveer. Voorzichtigheidshalve wordt er echter bijgevoegd „bij kwade weg of watersnood een of twee uur onbepaald." Onder zulke omstandigheden had men de tijdsbepaling gevoegelijk geheel kunnen weglaten. Later, waarschijnlijk reeds in 1798, zeker

(1) Men kan zich eenigszins eene voorstelling dier vroegere »verdekte wagens« maken door de aanschouwing der beide aardige gevelsteenen, waarvan de houtsneden op de volgende bladzijde eene getrouwe afbeelding geven. Deze steenen zijn geplaatst in twee tegenover elkander gelegen huizen aan de Nieuwe weg te Groningen, die van 1709 in het huis get. P 752, die van 1762 in het huis get. P 620. Boven de woorden van laatstgenoemden steen stond nog voor eenige jaren »SICKE JOESTEN". Beitel en verfkwast hebben dezen naam onleesbaar gemaakt.

De redactie.

AN
ALWAER GY SIET
DENCKT WAT GY DOET
NO
17
AL WAT GY DOET
DENCKT AN HET EINDE
09

17
62
DE WEL DE WEG. BESPOORT
EN RIT DES HEEREN WEGEN
DE RIT BLIEMOEDIG VOORT
GODT LAAT HEM NOOIT
VERLEEGEN

echter sinds 1809, ging deze weg niet meer door Drenthe, maar volgde men in den aanvang waarschijnlijk de postroute naar Leeuwarden, die over Aduard, Grijpskerk en Buitenpost liep. De vracht voor de geheele reis naar de Lemmer bedroeg 3 gld. 10 st. Met deze post mochten echter geen brieven op Amsterdam worden vervoerd, en wel op straffe van 6 gld. voor iederen brief. Dit verbod gold niet voor in Drenthe en Friesland gelegen plaatsen, het strekte dus kennelijk om concurrentie met den gewonen postdienst naar Holland over land tegen te gaan.

Uitsluitend tot het vervoer van brieven en dergelijke stukken schijnt de in 1771 opgerichte postdienst op Oost-Friesland bestemd te zijn geweest. Daarom wordt er ook niet van gesproken in de ordonnantie van 1793.

In het zoo even genoemde jaar werd bij overeenkomst tusschen de stadsregeering en den Königlichen Preuszischen wirklichen Geheimen Staats- und dirigirenden Kriegs-minister und General-Postmeister Freiherr von Derschau, een rijdende post ingesteld, waarbij tevens de vroegere boden werden afgeschaft.

Volgens de toen gemaakte bepalingen zal zij gaan over Winschoten en Nieuwe-Schans naar Weener, waar zij des Maandags en Donderdags om vier uur moet aankomen, na om acht uren des morgens uit Groningen te zijn vertrokken. Op dat tijdstip vindt zij te Weener de correspondeerende post van Lingen, welke de brieven verder naar Emden medeneemt. Omgekeerd vertrekt de post des avonds om zes uur uit Emden en komt te Weener aan des morgens om

vier uur, waarop de brieven in zeven uren naar Groningen worden vervoerd en daar derhalve den volgenden dag om elf uur worden aangebracht.

Het postkantoor te Groningen zorgt voor de verzending naar Weener. De brieven worden gedaan in een gesloten reiszak, waarvan op de postkantoren in beide plaatsen een sleutel berust. Te Weener geschiedt de verdere expeditie, hetzij naar Emden, hetzij verder Duitschland in. Om die splitsing gemakkelijker te maken worden de brieven reeds te Groningen gesorteerd, en van beide afdeelingen lijsten gemaakt, „post-carten" of „correspondentie-zeduls" genoemd. Het tarief voor een brief naar Oost-Friesland bedraagt 4 st., terwijl door het Groninger en het Oost-Friesche postkantoor ieder de helft wordt genoten. De afrekening zal bij het kwartaal geschieden.

Beschouwen wij nu nog een oogenblik den postwagendienst tusschen Groningen en Coevorden nader, die meer bepaaldelijk tot het vervoer van personen diende. Tevens kunnen wij daarbij enkele niet onvermakelijke bijzonderheden mededeelen, die aanwijzen, dat wij ons van de regelmatigheid bij de uitvoering der dienstregeling niet te veel moeten voorstellen.

In 1788 schijnt voor het eerst een vaste dienst tusschen de beide genoemde plaatsen tot stand te zijn gekomen. Althans toen verkregen de voerlieden te Coevorden, die te zamen het zoogenaamde „toewagengilde" vormden, vergunning om zulk een postwagen, geschikt voor het vervoer van acht personen te doen rijden. Dit werd hun voor den tijd van één jaar

toegestaan om, zoo de zaak goed ging, hun een octrooi voor twintig jaren te verleenen.

Dit was de gewone gang van zaken; eerst een gilde van voerlieden, voor welke vrachtlijsten, ten aanzien van het vervoer naar verschillende plaatsen werden vastgesteld, die in één woord onder het toezicht van het stadsbestuur stonden. Dan werd aan zulk een gilde of aan eenigen van de leden, die, zooals het luidt, „in eene busse" rijden, toegestaan met uitsluiting van anderen om op vaste tijden een wagen van en naar een bepaalde plaats te doen rijden. Het gerief voor het publiek was natuurlijk, dat men zeker was op de vastgestelde uren reisgelegenheid te vinden, en de vracht bij een gering aantal reizigers, of zelfs als men alleen was, dezelfde bleef. De nadeelen van het gemis aan concurrentie zijn te bekend om er hier nog langer bij stil te staan.

De administratie van den dienst is opgedragen aan een wagenmeester of commissaris, ook wel postmeester genoemd. Hij oefent tevens het dagelijksch toezicht namens het stadsbestuur uit. Aan hem wordt voor elken afrijdenden wagen een zeker bedrag door den voerman betaald.

De dienst tusschen Coevorden en Groningen was, in hoofdzaak althans, op de volgende wijze geregeld. Er werd, zooals reeds gezegd, met wagens voor acht personen gereden. De maten, waarnaar nieuwe wagens moesten worden gemaakt, zijn zeer nauwkeurig aangegeven. Zij moesten op leêren riemen liggen, terwijl de zitplaatsen van kussens moesten zijn voorzien. Te Groningen reed men af van het posthuis aan de Groote

Markt, alwaar de Vergulde Helm uithangt (dit althans in 1793) en over genoemd plein door de Heerestraat en poort naar buiten. Verder ging de weg over Harendermolen naar Zuidlaren, van daar over Gasteren op Rolde en Grolloo. Hier was de wisselplaats met de wagen van Coevorden, die over Schoonloo, Zweeloo en Dalen de passagiers naar hunne bestemmingsplaats bracht. In den zomer moest de reis in één dag geschieden, waartoe deze om vijf uur des morgens begon, zoodat men des avonds tegen den donker het einddoel bereikte. In den winter ging dit niet, en terwijl men dan om zeven of acht uur, voor het vertrek van den wagen aanwezig diende te zijn, moest men onderweg overnachten, de reizigers van Groningen gewoonlijk te Zweeloo.

Men verzekerde zich van een plaats door tegen betaling der vastgestelde vracht een loodje met het nommer er van voorzien, te koopen. De vracht, waaronder het geld voor tollen enz. niet was begrepen, dat door de passagiers zelve moest worden betaald, bedroeg voor een achterplaats *f* 2.— of *f* 2.25, naar mate het winter of zomer was, en evenzoo *f* 2.25 of *f* 2.50 voor een voorplaats. Personen beneden twaalf jaren gaan mede voor halve vracht, kinderen op schoot betalen niets. Nog kon een negende persoon worden medegenomen „agter in het agterhek", als er weinig goederen waren. Deze plaats, anders voor bagage bestemd, schijnt echter niet erg aanbevelenswaardig te zijn geweest, daar er maar 1 gl. 10 st. voor behoefde te worden betaald.

Onderweg konden ook personen worden opgenomen,

die naar evenredigheid, maar voor ieder uur vier st., moesten betalen. Bagage mocht door de passagiers worden medegenomen, mits niet van te grooten omvang, terwijl ook vrachtgoederen door deze onderneming mochten worden vervoerd met bijwagens, in ieder geval zonder hinder voor de reizigers. Was op de wisselplaats geen bijwagen van de andere plaats, dan moest dezelfde wagen doorrijden, anders wisselde ook deze van vracht en reizigers. Brieven werden voor 2 st. overgebracht naar alle plaatsen aan den postweg gelegen, een brief van Groningen naar Zuidlaren echter kostte maar 1 st. Bevatte zij geld, dan werd het naarmate van het bedrag duurder. Zulke brieven en kostbaarheden werden geborgen in een gesloten kist, waarvan de commissarissen op de beide eindplaatsen sleutels hadden, en die in haar geheel van den eenen wagen op den anderen werd gezet.

Voorts vinden wij in het reglement bepalingen, dat niemand als voerman zal mogen rijden „tenzij hij een bekwaam, eerlijk en nugteren persoon is, die leezen en schrijven kan", dat de voerlieden zich niet mogen bedrinken, en de reizigers fatsoenlijk moeten behandelen. Naar de algemeene ordonnantie van 1793 mochten zij zelfs niet „zonder permissie van de passagiers tabak op het rijtuig roken".

De werkelijkheid stemde echter dikwijls volstrekt niet met deze fraaie bepalingen overeen. Vooral liet zij veel te wenschen over aan de zijde der Groninger voerlieden. Dit blijkt o.a. uit verklaringen van reizigers, die in 1788 en 1789 van dezen postwagen gebruik maakten.

In 1788 reisde de Overste Schuller van Coevorden naar Groningen, en beklaagde zich, dat men te Grolloo anderhalf uur op den wagen van Groningen had moeten wachten, en dat bij de eindelijke aankomst de voerman erg dronken bleek te zijn, zoodat de passagiers alles behalve gerust waren. Bovendien oefenden de herbergjes een dusdanige aantrekkingskracht op hem uit, dat hij zich telkens moest versterken. Maakten de passagiers aanmerkingen, dan vloekte en schold hij, dreigde ze uit den wagen te zullen smijten, en verklaarde, dat zij nu nog eens zoo lang pleizier van de reis zouden hebben.

Ook in 1789 schijnen allerlei ongerechtigheden te zijn voorgekomen.

In Januari van dat jaar was het een zekere Jan Kanon, voerman van Groningen, die de passagiers met den geheelen postwagen tusschen Grolloo en Rolde omverwierp, zoodat zij naar Rolde moesten loopen, en er dus nog al goed schijnen afgekomen te zijn. Bovendien had hij alle brieven, die te Grolloo hadden moeten worden afgegeven, weder mede teruggenomen.

Eenige dagen te voren had hij passagiers en brieven o.a. voor den Drost bestemd, die te Rolde hadden moeten worden opgenomen, maar eenvoudig gelaten, waar zij waren, en was in volle vaart voorbij de herberg, waar hij had moeten ophouden, gereden.

Een andermaal, zoo verklaart de Scholte van Dalen G. R. W. Kijmmell, waren de reizigers te Grolloo meer dan drie uren opgehouden, omdat de voerman

eenvoudig weigerde te vertrekken en deze met zijn' knecht „in hun wagen gingen zitten en braaf jannever dronken". Toen de Scholte hierop aanmerkingen maakten, stelde de voerman zich in postuur, „stiet mij voor de borst, seggende: al wat je van mij segt, magstou sulvs wesen, dou bist een schobbejak". Had de Scholte zich niet bedaard gehouden, dan was het tot een formeele vechtpartij gekomen. Eindelijk waren de paarden weder voor den wagen en stapten de passagiers in, allen evenwel steeds op den uitkijk om fluks uit den wagen te kunnen wippen, als de nog lang niet nuchteren voerman een verdachte beweging maakte.

Dat zulke toestanden onhoudbaar waren, is duidelijk. De besturen der betrokken plaatsen zullen dan ook niet hebben nagelaten de schuldigen te straffen. Ook trachtten zij door nadere bepalingen dergelijke tooneelen te voorkomen.

Zoo worden bij een nader reglement van 1793 de pleisterplaatsen en de tijd van oponthoud uitdrukkelijk vastgesteld. Voor de veertien uur afstands tusschen beide plaatsen werd daarvoor een tijd van $3^{3}/_{4}$ uur toegestaan. De voerman moest in de dorpen, door welke de weg voerde van den posthoren gebruik maken, zoodat ieder, die mede moest of iets had mede te geven, was gewaarschuwd.

Voorts zouden na elke reis de passagiers een formulier hebben te teekenen, waarbij zij hunne tevredenheid of hun ongenoegen over de gedane reis, ook wat den spoed betreft, en over het gedrag van den voerman te kennen gaven, terwijl tegen vertraging wordt ge-

waakt, ook door het voorschrift, dat de postwagen niet behoeft te wijken. Eindelijk werd tegen den voerman, die „het rijtuig met de passagiers om verre werpt", straf bedreigd. Wel een bewijs, dat het geval bovenverhaald, geen unicum was.

Bovendien waren ook reeds vroeger alle postwagens aan een „monstering of visitatie" onderworpen, welke namens het stadsbestuur in Maart op de Vischmarkt zoude moeten plaats hebben, en wel door den jongsten Raadsheer, in het bijzijn van den wagenmeester, den stadsbouwmeester, den keurmeester, de oldermans en hovelingen van het voerlieden-, het wagenmakers-, het zadelmakers- en het smedengild. De wagens werden daartoe „bijlangs het Akerckhof gerangeerd"; de voerlieden moesten op een teeken van den Raadscommissaris „komen oprijen". Zij moesten dan tevens bij de keuring der wagens „blijken geven van bekwaamheid in de rijdkunst en adresse in de behandeling van het lange leidsel." Tamelijk strenge straffen troffen hen, wier zaken niet goed in orde waren. Of dit onderzoek voldoenden waarborg tegen gevaar opleverde, zullen wij niet uitmaken. Zeker is het dat het alles behalve gemakkelijke voertuigen zullen zijn geweest, en men alleen bij het denkbeeld van een geheelen dag daarin door te brengen reeds huivert. Wie in den tegenwoordigen tijd de reis van Hoogeveen naar Coevorden per omnibus heeft gemaakt, kan zich daarvan een voorstelling maken, en tevens bemerken, dat het staatstoezicht volgens de wet van 23 April 1880, *Stbl.* no. 67, daaraan niets afdoet.

Niemand zal voorzeker ten aanzien van het in deze bladzijden aangeroerde onderwerp den ouden tijd terugwenschen; zelfs niet wat betreft het gevaar, waaraan men zich op reis bloot stelt. Het groote verschil tusschen de laatste halve eeuw en vroegere tijden springt te meer in het oog, waar men zich eenig denkbeeld vormt van voorbijgegane toestanden op dit gebied.

Eenigermate althans zal voorgaand schrijven, waarbij geen aanspraak op volledigheid ten aanzien van het behandelde onderwerp wordt gemaakt, hiertoe kunnen bijdragen.

Assen. Mr. SEERP GRATAMA.

Postverkeer en postgeheim in oorlogstijd. (1673.)

D' H. Heeren Borgemesteren ende Raadt hebben bij occasie goedt gevonden t' interdiceren ende verbieden den postmester van Amsterdam op Hamborgh, gelijck sij denselve interdiceren ende verbieden bij desen, om geene pacquetten brieven offte couranten, ten sij deselve houden aen de regeringe offte aendie die van de regeringe dependeren, aen de borgeren en ingesetenen alhijer te bestellen offte uijt te langen bij poena in gevolge placcaet vanden 17 November 1672 hijr op beraemt: Ende sal dese den postlien worden geinsinueert om sich daer nae tot vermidinge van schaede te reguleren.

d.d. 6 Augustus 1673 uit het Acteboek van B. en R. van Groningen.

VARIA.

Verdwenen oude opschriften.

In 1888 verdween uit het huis, westzijde Gelkingestraat, get. E 90, waar thans de pastorie der R. K. kerk is geplaatst, een steen, waarop de Spaansche woorden:

DIOS CON NOS VNA HIGA PARA VOS 1655.

(d. i. Als God met ons is, dan is zulks voor U een amulet.)

Iets lager was een steen ingemetseld, waarop een hond zwemmende in een water was gebeiteld, hieronder las men het woord: H O N D E B E K E.

Beide steenen berusten thans in het Provinciaal Kabinet van Oudheden te Groningen.

In 1889 verdween een oud huisje, hetwelk in de Poststraat tegen het oosteinde der R. K. kerk was aangebouwd. Op dit huis las men de spreuk:

GODT KOMT MI TOE BAT, WANT OP DI ICI MI VERLAET ∽ 1621.

In Mei 1888 werd uit het huis get. P 336, Schuitendiep oostzijde, bij de verbouwing van dat pereeel, een steen uit den voorgevel verplaatst naar den achtergevel en alzoo aan de oogen van het publiek onttrokken. Op dien steen staat:

Het is beeter te benijt alſ
beklaagt ſo^e godt behaagt.
A° 1784.

Strafrecht en Strafrechtpleging.

De heeren Gedeputeerden hebben goedtgevonden, dat sesse van die soo genaemde heijdenen sullen werden gegeesselt, waerover deselve met malkanderen sullen hebben te loten.

Resol. Gedep. Staten v. Stad en Lande 17 Nov. 1691.

Luitien B. had sluikerij met brandewijn bedreven. „De heeren Gedep. recht doende hebben denselven L. B. gecondemneert om in het Tuchthuis alhijr de tijdt van twee jaren geconfineert te worden en aldaar sich met sijner handen arbeyt te erneeren, sullende hij door de stockelknechten met twee ledige vaties an den hals gehangen, over 't merckt ende van daer door Botteringestraete na het voorn. Tuchthuis geleidet worden."

Resol. Gedep. Staten 3 October 1668.

Ontfangen wegen duel tusschen Coppen Jarges en Geert Mepsche, de eerste 750 gulden, de tweede 250 gulden breuke.

Rekening Stads-advocaat-fiscaal 1624.

Ontfangen van eenen Frerick Tammens wegen dat hy jemant in duel hadde geroepen ses guldens.

Rekening als boven 1657.

Een soldaat, tot den dood veroordeeld door het krijgsgericht, werd door heeren Gedeputeerden „gepardonneert en gestraffet met *drie* weecken op water en broot te sitten."

Resol. Ged. Staten 23 *Sept.* 1626.

Angesehen hinrick Kuper onbehoerlijke tonnen in manier van hamburger tonnen mit alsulcke dicke ende sware boedemen tut 3.4 mael ghemaket, dat de selue tonnen tusschen 40 ende 50 ponden swaer bevonden ende de also den huesman verkofft ghehadt. Leggen der haluen Burg. en Raet gedachten hinrick bij desen sonnenschijn wth dusser stadt, des salmen oeck de boedemen tut een spegell van anderen ander waghe vphangen.

d.d. 10 *Sept.* 1562. *Acteboek v. B. en R. v. Groningen.*

Het „tabak rooken in de schuiren" wordt „onder een sekere Poenaliteit ganschelijk verboden", omdat „ten platten lande grote onheilen en ongelukken te vreesen waren, doordien de arbeiders en Dienstboden sig niet ontzien onder haar werk in de schuier Tabak te rooken en gansch onvoorsigtig daarmede omme gaan."

Resol. Staten v. S. en L. 19 *Juni* 1755.

Onderwijs.

Tractementen van schoolmeesters in 1602.

Te Tolbert 37 gld. en 10 st., te Marum 30 gld., te Enumatil 40 gld.

Rekening der kloostergoederen 1602.

Ontvangen van Berent Speelman wegen dat hij dansschool gehouden tegen der heeren verbott, vijff ende twintig guldens. *Rekening Stads-Advocaat-fiscaal* 1637.

Iovis 26 November 1685. D' H. H. Borgemr. en Raedt gelasten de dienaer int pant om eener Saint Paul Fransman woonaghtigh in het Kijk in 't jat strictelijk bij desen in te seggen, dat hij sigh sal hebben 't onthouden om aen iemant de franse, Italiaensche of andere taelen te leeren of schole te mogen houden, alsmede desselfs soon, dat hij an niemant danssen sal mogen leeren of contrarije doende dat daer in tot derselver leetwesen sal worden versien.

Acteboek v. B. en R. v. Groningen.

„De schoolmeester te Borgsweer" had *f* 15.— „staand Tractement."

Resol. Staten v. S. en L. 25 Aug. 1757.

De heeren Borgemesteren en Raedt gelasten den Tambour wonende op de Holm om anstonts sijn schoole, soo buijten kennisse of consent der Heeren Scholarchen heeft angestelt, te sluijten en sigh niet te onderstaen om enige schoolkinderen wederom toe te laeten of te leeren bij straffe van bannissement uijt dese stadt, indien bevonden wierde contrarije gedaen te hebben.

Acteboek v. B. en R. v. Groningen, d.d. 16 *Febr.* 1683.

Paardenhandel, paardenmarkt enz.

Soe Geerdt Ollemaker de dener Co:r Ma:t tho Polen etc. versocht tho Adewert tmogen trecken vnde aldaer etzlijke peerde tho kopen, ingelijk sijne alhijr gekofte peerde axcijs vnde tollvrij van hijr wth tmogen voeren, is hem na verlesonghe sijns generalen vertoende pasborts vnde deliberatie sulx affgeslagen.

d.d. 12 *Maart* 1563. *Acteboek v. B. en R. v. Gron.*

Voor 't herstellen der runnebaen 13 gld. en 10 st.

Rekening der prov. Kloostergoederen v. 1602.

Saturni den 19 Martii 1681. De Stadts-Bouwmr. Wilts wort gelast op aenwijsinge der H. Heeren Gecommitteerden noch eenige serken te doen leggen in het merckt om palen tegens de peerdemerckt in deselve te connen stellen.

Acteboek v. B. en R. v. Gron.

D. hr. Br. en Rt. hebben versocht en geauthoriseert de Raetsheeren Scherff en Iddekinge om tegens d' anstaende peerdemerckt op den 15 Junij alhier te houden, de paelen in het wijde van Poelestraet te doen vervaerdigen en alles door de Stadtsbouwmeester bequaem te maecken tot gerijf van de Cooplieden, ook om alsdan aen die geene, die de beste en daer anvolgende beste koppel peerden op de merckt coomt te presenteren, te vereeren met de gedecerneerde praemia, waertoe d' welgem. heeren mede worden versocht om deselve te doen opmaecken.

Resol. B. en R. v. Gron. v. 29 *Mei* 1680.

INHOUD.

Een enkel woord vooraf . . . . . Blz. V.
Kalender . . . . . „ VII.
Korte kroniek van provincie en stad Groningen. . . . . „ XI.
Inlichtingen omtrent enkele openbare inrichtingen te Groningen, welke den beoefenaar of liefhebber van geschiedenis, oudheid-, taal- en letterkunde van de stad en prov. Groningen van dienst kunnen zijn „ XIII.

Mengelwerk.

J. J. A. GOEVERNEUR door Dr. W. ZUIDEMA. (met portret.) . . . . . Blz. 1.
Het Oldambt in oude tijden door Prof. Dr. P. J. BLOK. (met een kaartje.) . . . . „ 9.
De grafsteen van BONNO AWLSUM in de kerk te Uithuizen door Mr. J. A. FEITH „ 50.
Iets over den naam Groningen door A. J. SMITH. . . . . „ 57.
De abdij Essen door Prof. Dr. J. REITSMA „ 72.
Het journaal van THOMAS SEERATT door Mr. H. O. FEITH . . . . . „ 87.

Jhr. Mr. J. D. LEWE QUINTUS. (met portret.) Blz. 93.
Wandelingen door het oude Groningen.
I. De refugia of kloosterhuizen door Mr. J. A. FEITH . . . . . „ 98.
Eene bijdrage tot de geschiedenis van het „Provinciael Tugthuis" door Mr. K. MEIJER WIERSMA . . . . . „ 123.
De straatjeugd in 't oude Groningen door Mr. E. VAN LOON . . . . . „ 144.
Plechtigheden bij een bezoek van den Stadhouder en deszelfs Vorstelijke famille in de stad Groningen door Mr. H. O. FEITH . . . . . „ 155.
Holland contra Groningen door Mr. J. E. HEERES . . . . . „ 175.
Het een en ander over de posterijen te Groningen in den tijd van de Republiek der Vereenigde Nederlanden door Mr. S. GRATAMA. (met een plaat.) . . . . . „ 198.
Varia. (Verdwenen oude opschriften; strafrecht en strafrechtpleging; onderwijs; paardenhandel, paardenmarkt enz.) . . . . . „ 228.
Bladvullingen.
Aardrijkskundige kennis van een gemeentebestuur in 1812 door B. . . . . „ 49.
Dijken, post- en paalwerken . . . . . „ 92.
Woordspelingen door S. BERGHUIS . . . . . „ 122.
Vaderlijke zorg der regeering . . . . . „ 197.
Postverkeer en postgeheim in oorlogstijd (1673) . „ 227.

Bij de uitgevers dezes is mede verschenen:

Mr. H. O. FEITH, Regeeringsboek der provincie Groningen, 1e en 2e stuk, te zamen . . . . *f* 5.00.

Verzameling van stukken, betreffende de invoering van een provincialen hoofdelijken omslag in de provincie Groningen van 1868—1875, met een beknopt overzicht van de gevoerde discussiën over het laatste ontwerp . . . . . *f* 1.40.

Almanak voor den landbouw, onder redactie van den heer C. J. GEERTSEMA, 1e, 2e en 3e jaargang *f* 0.40.

Jaarboekje voor den landbouw in zijn geheelen omvang, onder redactie van den heer D. R. MANSHOLT, 4e jaargang (1880) (laatst verschenen jaargang) *f* 0.50.

Algemeen reglement op het beheer der kerkelijke goederen en fondsen van de herv. gemeenten in Nederland en het toezicht daarop, smal 8° formaat *f* 0.25.

Reglement op de collatierechten in de voormalige Ommelanden, smal 8° formaat . . . . . *f* 0.25.

Plaatselijk reglement op den hoofdelijken omslag voor de Ned. Herv. gem. te Groningen, gr. 8° form. *f* 0.15.

Mr. J. LOHMAN, Ontwerp van een plaatselijk reglement op het beheer van de goederen en fondsen der hervormde gemeenten . . . . . *f* 0.25.

